

3. Les corporacions econòmiques catalanes.

3.1. Grups d'interès i grups de pressió.

La dinàmica d'un associacionisme econòmic de defensa d'interessos de grup força anterior a Catalunya al període aquí analitzat pren al primer tram de la Restauració una especial importància, amb l'aparició de nombroses corporacions i la consolidació de les ja existents. En forma d'associacions d'individus implicats en una determinada activitat econòmica, amb uns objectius genèrics de defensa de la producció o de la propietat, presenten formes organitzatives que si bé encara no es poden considerar una patronal de cada sector, es troben ja molt lluny del model associatiu de tipus gremial. Dotades sovint d'una voluntat integradora de tots els grups econòmics, amb un funcionament intern àgil i operatiu, traspassen el marc estricte de l'assistència professional per passar a incidir, i molt, en la vida social i política del país, esdevenint veritables grups de pressió.

Salvador Giner i Manuel Pérez Yruela, en el seu estudi sobre el corporativisme, assagen una definició de corporació: *La corporación es el concepto genérico mediante el cual nos referimos a la organización jerárquica, formal y dotada de una mínima infraestructura burocrática que constituye la unidad observable de organización colectiva de intereses en la sociedad contemporánea*¹.

L'objectiu d'aquest capítol, doncs, és analitzar el món de les corporacions econòmiques catalanes, posant més atenció en les del sector industrial. Cal precisar que apareixeran a les planes següents corporacions de diversos sectors: industrial, propietat agrària, propietat immobiliària i marina mercant i comerç (més les societats econòmiques d'amics del país), però que hi manca un sector important de burgesia de negocis, vinculada a la banca, a operacions en borsa, ferrocarrils, serveis públics i negocis colonials². Aquest sector no té, durant aquests anys, un tipus d'organització similar a la dels altres, sinó que s'estructura i exerceix la seva influència al voltant dels consells d'administració de les seves poderoses companyies; ho veurem amb més deteniment al capítol dedicat al món dels negocis.

L'anàlisi de les corporacions econòmiques s'ha estructurat a partir de la distinció entre grups d'interès i grups de pressió que fa Jacqueline Bernat de Celis, que ha estat àmpliament acceptada per molts autors:

(...) con toda propiedad (...), se debería hablar de grupo *de interés* sólo cuando se considerase el fenómeno en su estructura, es decir, cuando se estudiase su organización interior, su composición social, el nivel de su constitución, etc. ..., reservando la expresión "grupo *de presión*" al grupo de interés que ha entrado en acción política.

Se deduce, en efecto, del análisis anterior: 1º: Que un grupo de presión siempre es un grupo de interés; y 2º: Pero que el grupo de interés no es necesariamente un grupo de presión como lo dicen Finer y Meynaud, ya que puede el mismo utilizar, para lograr sus objetivos, otras vías que la gubernamental. La expresión "grupo de presión" es más precisa, por tanto, que la de "grupo de interés". Al grupo de interés se le ha de añadir *algo* para que se transforme en grupo de presión (p.48)³.

Així, doncs, primer veurem la dinàmica interna de les corporacions (constitució, organització, funcionament i tipus de socis) i després la seva actuació com a demandants de mesures concretes de política econòmica.

1. GINER, Salvador; PÉREZ YRUELA, Manuel: "Sobre el origen, naturaleza y modalidades del corporativismo", 1988, p.27.

2. Per a la caracterització d'aquesta burgesia de negocis, veure TUÑÓN DE LARA: *Estudios* ..., p.173 i seg.

3. B [ERNAT] DE CELIS, Jacqueline: *Los grupos de presión en las democracias contemporáneas (Gran Bretaña, Francia y Estados Unidos de América)* (edició espanyola de 1963), p.48. Veure també ARANA: *La liga vizcaína* ..., 1988, p.42-52; SELLES I QUINTANA, Magda: *El poder a través dels grups de pressió: estudi d'un cas. El Forment del Treball Nacional 1914-1923*, Tesi Doctoral, 1991, p.25; RIQUER: "Les burgesies ...", 1994, nota 9, p.48.

3.2. Les corporacions econòmiques catalanes com a grups d'interès.

3.2.1. Sector industrial: les grans corporacions barcelonines.

El procés industrialitzador a Catalunya havia anat dibuixant un mapa complex, tant d'activitats com de tipus d'explotacions⁴. El que aquí interessa més ressaltar tant per l'especificitat catalana del procés com pel protagonisme que adquireix en les campanyes de *defensa del treball nacional* és l'expansió del tèxtil, amb predomini del sector cotoner, però amb una creixent importància del sector llaner, més concentrat geogràficament, i sense oblidar altres sectors menors, com la seda, el lli, el cànem o el jute. Al seu costat, però, trobem altres sectors amb activitats molt diversificades que també fan sentir en ocasions la seva veu: fabricants de productes químics, fabricants de paper, impressors, industrials metal·lúrgics i de construccions mecàniques, ebenistes, indústries alimentàries, fabricants de taps de suro i altres. Interessa igualment destacar la diversitat del tipus d'explotacions en el sector industrial: mentre en alguns casos estem davant d'establiments de grans dimensions, amb una organització plenament capitalista, com *La España Industrial* (EI) o *La Maquinista Terrestre i Marítima* (MTM), en d'altres ens trobem amb activitats artesanals, amb tot de graduacions intermitges entre ambdós extrems.

Tant Miquel Izard⁵ com Borja de Riquer⁶ insisteixen en el caràcter heterogeni de les burgesies catalanes del període. Cal veure, en aquest sentit, no sols la diversitat de sectors econòmics, sinó la participació d'un mateix personatge en activitats molt diversificades. Així, és habitual que els mateixos grans industrials siguin alhora propietaris urbans i rurals i inversors en companyies financeres, comercials i ferroviàries.

Aquest dinamisme industrial, té com a un dels seus exponents l'aparició d'una densa xarxa d'associacions de defensa d'interessos econòmics que, amb el temps, aniran adquirint un marcat caràcter de grups de pressió. Les corporacions econòmiques que més clarament exerciran com a grups de pressió durant el període aquí analitzat són, sens dubte, les industrials, que centraran la seva actuació en la demanda d'un aranzel proteccionista. En començar aquest període, el 1876, trobem ja constituïts l'IIC i el FPN (més les corporacions de Sabadell i Terrassa, que analitzarem més endavant). No obstant, els seus antecedents vénen de lluny i són la continuació d'una llarga trajectòria d'associacionisme industrial que prové del darrer terç del segle XVIII.

3.2.1.1. Evolució fins 1876.

A) Del darrer terç del segle XVIII fins 1868.

Les cronologies existents sobre les primeres corporacions d'aquest sector al segle XVIII divergeixen un tant en quant a les dates de constitució i noms exactes d'aquestes entitats⁷.

4. Sobre la industrialització a Catalunya, veure JUTGLAR, Antoni: *Història crítica de la burgesia a Catalunya*, 1972, p.180 i seg.; NADAL, Jordi: "Un siglo de industrialización en España, 1833-1930", 1985; [N. I OLLER, J.]: "L'economia catalana en el marc de l'economia espanyola: Catalunya, la fàbrica d'Espanya (1833-1936)", 1987; TORTELLA: "La economía ...", p.143; MALUQUER DE MOTES, Jordi; TORRAS I ELÍAS, Jaume: "La formació d'una societat industrial", 1994.

5. IZARD: *Manufactureros* ..., p.57, capítol "Las burguesías catalanas".

6. RIQUER: "Burguesos ...".

7. Per a la cronologia d'aquest associacionisme industrial al darrer terç del segle XVIII i primer del segle XIX, veure GRAELL, Guillermo: *Historia del Fomento del Trabajo Nacional por D. ... Secretario general de esta corporación*, s/d; SOLÀ I MONTSERRAT, Roser: "L'associacionisme empresarial: institucions nascudes a mitjan segle XIX (1839-1854)", 1987; [S., R.]: "La patronal catalana en el segle XIX: L'Institut Industrial de Catalunya", 1990; *L'Institut Industrial* ..., 1997; SÁNCHEZ, Alejandro: "Els inicis de l'associacionisme empresarial a Catalunya", 1990; [S., Alexandre]: *Protecció, ordre i llibertat. El*

Adopto la proposada per Roser Solà, al seu estudi sobre l'IIC entre 1820 i 1854⁸. Solà proposa l'any de 1772 com el de creació de la Reial Companyia de Filats de Cotó, entitat que aplegava els fabricants d'indianes d'una certa importància. El 1779 es crea una altra corporació, el Cos de Fabricants de Teixits i Filats del cotó, que aplegava els fabricants de teixits i filats de menor envergadura. Existia encara una tercera corporació, la Junta de Pintats, la data de constitució de la qual és un tant incerta, però que, en qualsevol cas, sembla posterior a les altres, que aplegava els petits estampadors d'indianes. El 1820, davant dels projectes de reforma aranzelària del Trienni Liberal, totes tres corporacions es fusionen en la Comissió de Fàbriques de Filats, Teixits i Estampats de Cotó.

El 1847, la Comissió de Fàbriques passa a ser Junta de Fàbriques de Catalunya, intentant aplegar altres rams de la fabricació. Al mateix temps, impulsa la creació, el 1848, d'un institut industrial, l'IIC, pensat com a entitat impulsora de la renovació tecnològica del sector i divulgadora de l'industrialisme. El 1850, la Junta de Fàbriques i l'IIC impulsen una candidatura unitària de moderats i progressistes a les eleccions generals, destinada a defensar els interessos de la indústria. El seu triomf precipita la seva clausura per part del Govern. Fins el febrer de 1851 no es reprèn l'activitat ja sols com a IIC i amb fortes restriccions en el seu normal funcionament. Solà fixa la data de 1854 com a declivi de l'activitat de l'IIC. Per a Juan Verdaguer, aquesta etapa d'escassa activitat de l'Institut s'allargaria fins 1862, data en què recuperaria una creixent activitat fins l'arribada del Sexenni⁹.

Durant tot aquest llarg període, podem observar ja clarament moltes de les línies d'actuació dels anys següents: creació de centres de defensa dels interessos industrials a Madrid (*Asociación Catalana en Madrid*), finançament de premsa en aquesta ciutat de línia prohibicionista o proteccionista en matèria aranzelària, afavoriment de candidats corporatius a les eleccions generals i de vocals afins a les juntes d'aranzels, creació d'associacions amb una voluntat d'actuació a nivell estatal (*Instituto Industrial de España*), edició d'òrgans d'expressió propis (*El Bien Público*), estructuració interna per seccions, entre altres.

B) Les corporacions industrials durant el Sexenni.

El període del Sexenni ha estat estudiat en profunditat per Miquel Izard en el seu ja esmentat treball *Manufactureros, industriales y revolucionarios*. Hi ha un fet remarcable durant aquest període, com és la posada en marxa d'una nova corporació, el FPN. Però abans d'analitzar-la, anem a veure què passa mentre amb l'IIC.

Izard agafa la idea de Graell de complicitat de l'IIC amb el PM. Aquest fet seria un dels detonants de la creació del FPN, tot i que el principal seria que l'IIC s'hauria convertit en *el defensor de los intereses exclusivos de la gran oligarquía industrial catalana*¹⁰.

Segons dades de 1869, facilitades pel propi IIC al governador civil de Barcelona, l'entitat tindria 200 socis ordinaris, 23 d'honor i 12 de mèrit. Agrupava fabricants de filats, teixits i estampats de cotó, de teixits de barreja, de productes químics i constructors de màquines, amb una secció a part d'enginyers industrials. Segons Izard, aquesta xifra està inflada i

pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840), 1990; SELLES: *El poder ...*, 1991; BENGOCHEA, Soledad: *Las organizaciones patronales en el tombant de segle*, 1992.

8. SOLÀ: *L'Institut Industrial ...*, p.15 i seg.

9. VERDAGUER AULINA, Juan: *El Instituto Industrial de Cataluña (1848-1879)*, tesis de licenciatura inédita leída en la Universidad de Barcelona en 1959, esmentat per IZARD: *Manufactureros ...*, p.77.

10. IZARD: *Manufactureros ...*, p.77.

caldrà comptabilitzar sols una setantena de socis. D'aquesta quantitat de socis o empreses, uns 20 assumirien més del 75% del finançament de l'entitat. Amb dades de 1868 i 1870, aquests són: EI; *José Ascacíbar y Cía.*; *Fabril Algodonera* (Reus); *José Ferrer y Cía.*; *Jerónimo Juncadella*; *Juan Achón*; *La Industria Algodonera* (Sant Andreu de Palomar); *Rius y Sala* (Mataró); *Soler, Tous y Cía.*; *Tomás Coma*; *Ricart y Cía.*; *Pons, Mata y Cía.*; *Santacana, Sadurní y Cía.* (Vilanova i la Geltrú); *Batló Hnos.*; *Manent y Cía.*; *Paul Hnos.*; *Antonio Escubós y Cía.*; MTM.; *Rafecas, Marqués y Cía.*; *José Lucena y Cía.*; *Rosés y Cía.*; *Pascual, Flaquer y Cía.*; *Cortada, Mandri y Cía.* Altres socis significatius són: Joan Buxareu, Delmer de Caralt, Manel Masoliver, Josep Antoni Salom i Pau Maria Tintoré.

Cap a finals de 1874, l'IIC aconseguí crear un front local d'aglutinació d'interessos proteccionistes, amb l'IACSI i comissionats del comerç.

Pel que fa al FPN, la idea de crear-lo hauria sorgit el desembre de 1868 a partir d'alguns comerciants, manufacturadors i fabricants, que volien constituir un front comú enfront de la nova política aranzelària. La idea del FPN era englobar totes les activitats econòmiques en una sola corporació. Els promotors, encapçalats pel fabricant llaner de Sabadell Miquel Buxeda, varen intentar atreure per a la Junta Directiva membres de l'IIC.

Després d'oferir la presidència a Güell i Ferrer i de no acceptar-la aquest, l'ocupà Pere Bosch i Labrús, per un període de temps llarg. Segons dades d'Izard¹¹, el FPN comptava el 1869 amb 600 socis. El 1869, Ferrer i Vidal va ocupar breument una vocalia de la Junta Directiva, cessant pels seus treballs a l'IIC. Altres membres remarcables eren els germans Sert i Josep Puig i Llagostera.

Des del febrer de 1869 edità un periòdic diari, *El Protector del Pueblo*, que des de juliol del mateix any passà a dir-se *Fomento de la Producción Nacional*; a partir d'abril de 1870 passà a setmanari.

Izard estableix aquesta distinció entre ambdues entitats:

En cuanto a lo que en un sentido muy amplio podríamos llamar burguesía industrial, se agrupaba en dos organismos, el Instituto y el Fomento. El primero englobaba a los empresarios de la oligarquía fabril, esencialmente los grandes del algodón, con algún representante de otras actividades textiles y un par de metalúrgicas, si bien en la mayoría de los casos estaban interesados en otras actividades. El Fomento, como veremos, se creó esencialmente para defender los intereses de lo que podríamos calificar de actividades manufactureras o preindustriales, pero también englobó a algodonereros, más o menos disidentes o menores, y a representantes de otras actividades del sector de servicios, comerciantes, navieros, etc¹².

Aquest autor, ressaltava les diferències aparegudes entre ambdues entitats amb motiu de la reforma aranzelària de 1869 i els següents acords comercials, que no perjudicaven immediatament els interessos cotoners. El poc interès de l'IIC pels altres sectors econòmics seria contrarestat pel FPN amb la formulació doctrinal d'un proteccionisme harmònic o integral, aplicable a tots els sectors de la producció nacional i a totes les zones del país. Guillem Graell, en el seu estudi clàssic sobre les corporacions industrials, afirma al respecte: *Sus iniciadores cifraron especialísimo interés en quitarle a la nueva asociación todo carácter local, de gremio, de industria o de especialidad cualquiera. Debíase esta orientación a la acusación, que no he de discutir, ni quilatar, de un excesivo sabor local, y hasta de determinada industria, incluso de partido, que se dirigía contra los elementos del Instituto*¹³.

11. IZARD, p. 226.

12. IZARD, p. 62.

13. GRAELL: *Historia del Fomento* ..., p.294-295.

Igual que al període precedent, apareixen durant el Sexenni algunes de les línies d'actuació que seran habituals als primers anys de la Restauració: afavoriment de candidatures proteccionistes a les eleccions generals i de personatges afins a la JCAV, intents de coordinació amb altres sectors econòmics espanyols (*Liga Proteccionista*, les lligues de contribuents originades a Cadis), creació de centres proteccionistes a altres ciutats (els FPN creats a diversos llocs, inoperants segons Izard), finançament de premsa a Madrid, l'establiment d'un representant fixe en aquesta ciutat, viatges de propaganda, sistema de pressió damunt de governs i Corts; en destacaria l'especial relació del FPN amb Víctor Balaguer i de l'IIC amb Pascual Madoz. Entre els treballs de propaganda, cal esmentar la manifestació proteccionista de 21 de març de 1869 a Barcelona, seguida d'actes similars a altres poblacions.

3.2.1.2. El període 1876-1885.

A) L'Institut Industrial de Catalunya.

Com ja hem vist anteriorment, en iniciar-se la Restauració trobem constituïdes a Barcelona dues grans corporacions que poden considerar-se representatives del sector industrial, o bé que tenen un important component industrial, tant en el tipus de socis com en els objectius de les demandes que plantegen durant aquests anys: IIC i FPN. Comparant l'actuació d'ambdues corporacions, podria semblar que el FPN té un dinamisme i una modernitat en la seva mateixa concepció d'associacionisme econòmic més gran que no pas l'IIC, hereu de la Junta de Fàbriques, un tant anquilosat en el seu funcionament, desproveït d'un òrgan de premsa propi i amb predomini dels interessos cotoners de Barcelona i el seu pla. No obstant, caldria matisar aquesta primera impressió pel que fa a l'IIC, a diversos nivells: pes específic dels seus socis, continuïtat en la seva actuació i adaptació als nous temps. Anem a veure-ho amb més deteniment.

En primer lloc, ens trobem davant d'una corporació de no gaires membres, però d'un pes social, econòmic i polític molt considerable. Si bé la quantitat de socis teòrics se situa al voltant del centenar, la quantitat real de socis cotitzants caldria situar-la al voltant dels 45. Ara bé, dins d'aquest grup reduït, hi trobem no ja com a socis sinó com a directius, una part molt significativa dels grans industrials tèxtils de Barcelona i del seu pla (o dels personatges que, en llur diversa activitat econòmica, tenen uns inicis o una part significativa lligats al sector tèxtil)¹⁴. Així, ocupen llocs directius importants cotoners com els germans Muntadas, de l'EI, Marià Parellada, del *Vapor Vell* de Sants, Josep Ferrer i Vidal i el seu fill Josep Ferrer i Soler, Eusebi Güell, Enric Batlló, Ferran Puig, Frederic Ricart, Joan Bertrand, Llorenç Pons i Clerch, entre d'altres. Al seu costat, trobem, també exercint càrrecs directius, industrials d'altres sectors tèxtils, com Delmer de Caralt (cànem), Josep Cuadras (estams), Antoni Escubós (teixits de mescla), els germans Sert (catifes i tapisseria). El quadre de directius es complementa amb alguna representació d'altres sectors. La més representativa seria la presència d'Ernest Tous, d'una empresa del metall tan significativa com la MTM.

La presència d'aquests destacats elements, permet a l'IIC mantenir la seva activitat amb una situació comptable molt folgada. Com ja assenyalava Miquel Izard per al període anterior, durant aquests anys també algunes de les empreses presents a la corporació

14. Per a la composició completa de la Junta Directiva de l'IIC, així com de les següents corporacions a analitzar en aquest capítol (FPN, FPE i IFTN), veure els apèndixos núm. 9 a 12.

efectuen pagaments extraordinaris, que permeten a l'Institut afrontar les campanyes de *defensa del treball nacional* sense maldecaps financers. Així, per exemple, en un d'aquests pagaments, que correspon a un semestre de 1876, l'EI posa 5.000 pessetes (30,05 euros), *Parellada Flaquer* 2.000 (12,02 euros), *Joan Achon* 1.500 (9,02 euros), igual que *Batlló Germans*, *Ferrer i Companyia* i *Jerònim Juncadella, Cuadras, Feliu i Companyia* 1.000 (6,01 euros), entre d'altres, fins a unes 30.000 pessetes (180,30 euros) de l'època¹⁵.

En segon lloc, l'IIC manté una línia d'actuació molt definida, de defensa d'uns interessos econòmics molt concrets. La seva aposta per un proteccionisme industrialista, no té les fissures internes que patirà el FPN i que el duran a la important escissió del FPE, el 1876. De fet, el FPN quedarà a partir de 1876 en un espai associatiu intermedi entre les demandes de proteccionisme harmònic del FPE (protecció per a tots i per a tot) i el proteccionisme més industrialista de l'IIC, oscil·lant clarament cap les postures d'aquest darrer. Qui manté aquesta línia d'actuació, doncs, és l'IIC, quedant el FPN en una postura d'un cert seguidisme, que culminarà en la fusió de 1879.

Per això, veiem com l'IIC duu la iniciativa en campanyes com l'oposició a l'impost del segell de vendes de 1876 i a les modificacions introduïdes a l'aranzel de les llanes, el 1877-78.

I en tercer lloc, cal veure que el propi IIC, abans d'iniciar el procés de fusió amb el FPN, realitza un important esforç de modernització, amb la introducció del reglament de 1878, que agilita el funcionament intern de l'entitat i deixa definitivament enrera el model operatiu instaurat pels estatuts de 1848, quan l'IIC estava completament subordinat a la Junta de Fàbriques.

Els estatuts de 1848 es mantenen en actiu fins 1878 (de fet, en aquesta data el que es reforma és el reglament). Aquests estatuts¹⁶, en síntesi, a més de deixar molt clara la subordinació de l'IIC a la Junta de Fàbriques de Catalunya, preveïen diverses activitats per a la consecució dels objectius de l'Institut: exposició permanent de productes industrials, biblioteca i hemeroteca especialitzades, atenció a les innovacions tecnològiques, classes tècniques i una part més recreativa, per fomentar el contacte entre els associats. Dividien els socis entre els de número nats (els de la Junta de Fàbriques), els honoraris (nomenats pels seus coneixements i serveis), els de mèrit (posaven els seus serveis tècnics al servei de l'Institut), i els corresponsals (residents fora de Barcelona).

L'associació s'estructurava internament en catorze seccions, en una voluntat (més que una realitat) globalitzadora de tots els sectors econòmics: 1) agricultura, 2) sederia, 3) llaneria, 4) llenceria, 5) cotó en tots els seus rams de filat, teixit, estampat i indústries auxiliars, 6) fundició i construcció de màquines, 7) productes químics, 8) paper, 9) indústries varies (comprèn totes les altres, fins que el nombre de socis d'alguna d'elles reclami la formació d'una nova secció), 10) ciències físiques i químiques, 11) economia política, 12) estadística, 13) secció literària o de lectura, 14) nobles arts. La secció literària havia de fer un seguiment de llibres i premsa especialitzats. Representants de les seccions formaven una Junta Consultiva, encarregada d'auxiliar a la Junta Directiva.

Anteriorment, la Junta Directiva de la Junta de Fàbriques havia de controlar la de l'IIC: el president i alguns vocals eren els mateixos. Quan aquella deixa de funcionar, lògicament aquesta disposició perd vigència. Això no obstant, no serveix per què la Junta Directiva de

15. AFTN, IIC, volum "Caja" 1-I-1863/30-IX-1879.

16. Veure INSTITUTO INDUSTRIAL DE CATALUÑA: *Estatutos*, 1848.

l'IIC, màxim òrgan directiu de l'entitat, adquireixi encara l'agilitat de funcionament d'anys més tard, ja que aquests estatuts ni tan sols preveien una data fixa de reunió. Menys encara no hi havia tampoc una data fixa de convocatòria de les juntes generals, i aquestes estaven més aviat orientades cap a activitats de divulgació de qüestions econòmiques diverses o, fins i tot, recreatives, en les que es preveia l'assistència dels familiars dels associats.

El 1878 l'IIC es dota d'un reglament que serà un important instrument d'actualització del seu funcionament¹⁷. Admetent en tot moment la paternitat de la Junta de Fàbriques de Catalunya, s'adopta, no obstant, diversos mecanismes inspirats més aviat en el FPN.

El nou reglament estableix uns objectius genèrics de foment de la indústria. Es preveu l'edició d'un butlletí, que no arriba a veure la llum, ja que la seva possible posada en marxa coincideix amb el procés de fusió i l'impuls de la revista de l'entitat resultant. S'incorpora el dret del soci individual d'accedir a l'administració a través de la corporació. Se simplifica el nombre de seccions, que passen de catorze a vuit, a base de fusionar-ne algunes, de simplificar les científiques i, significativament, d'eliminar la d'agricultura (pensem que en aquestes dates l'IIC té sols 45 socis cotitzants). Les noves seccions són: 1) llaneria, sederia, llenceria i barreges, 2) filats, teixits i estampats de cotó, 3) indústries metal·lúrgiques i construcció de màquines, 4) productes químics, tintoreria i paratges (*aprestos*), 5) indústries vàries, 6) ciències exactes i naturals, 7) ciències socials i econòmiques, 8) belles arts i literatura. Es preveu la possibilitat que les seccions 1a i 5ena puguin subdividir-se. Se substitueix la secció literària per una comissió de lectura, amb igual composició i objectius. La Junta Consultiva ja no es forma a partir de les seccions.

A la Junta Directiva és on hi ha canvis més importants. La componen 10 vocals més el director i dos suplents, escollits per la Junta General de socis. Hi haurà un president, un vicepresident, un tresorer, un comptador, un bibliotecari i un conservador. Es renovarà la meitat per any, per sorteig, amb la possibilitat de reelecció. Es preveu la celebració de sessions ordinàries setmanals de la Junta Directiva i extraordinàries quan calgui.

La Junta Consultiva, que als estatuts de 1848 passava força desapercebuda, es compon ara d'un nombre de membres de, com a mínim, quinze. En seran vocals nats el president i els ex-presidents de la Junta Directiva. La resta es nomenarà entre els socis pels seus coneixements o serveis a l'entitat. Es manté el seu caràcter auxiliar. S'institueix la noció de "Junta Plena" o reunió de la Directiva i la Consultiva juntes.

El director perd les enormes atribucions que tenia als estatuts de 1848. S'institucionalitza el funcionament a base de pressupostos. S'introdueix la figura de la Junta General ordinària de socis, encarregada de renovar la directiva i d'aprovar la memòria anual, que també és nova. S'introdueix la Junta General extraordinària, per quan calgui. S'incorpora també la figura del soci honorari nat, per al governador civil.

Potser de tot aquest esforç de modernització, l'únic aspecte en el que l'IIC es manté estacionari és en el de la composició dels seus socis, amb clar predomini dels grans cotoners barcelonins, sense aconseguir la globalització prevista als estatuts de 1848.

El juliol de 1879, l'IIC es fusiona amb el FPN, amb el que venia mantenint una estreta relació des de feia temps, creant l'IFTN. La idea inicial era incloure dins de la fusió els tres centres existents aleshores a Barcelona IIC, FPN i FPE per crear una organització única i potent que contrarestés la influència a Madrid de la recent reconstruïda ARAA. No obstant,

17. Veure INSTITUTO INDUSTRIAL DE CATALUÑA: *Reglamento*, 1878.

el FPE no entrarà finalment a la fusió (ho veurem tot seguit) i mantindrà la seva línia d'actuació fins 1889, en què ambdues corporacions es fusionen per crear el FTN.

B) El Foment de la Producció Nacional.

El FPN, que ja hem tingut ocasió de veure en el Sexenni, presenta en aquests primers moments de la Restauració i fins el moment de l'escissió de 1876 alguns grans eixos d'actuació: formulació d'una teoria de proteccionisme harmònic, recerca d'un consens programàtic amb corporacions espanyoles i voluntat globalitzadora de tots els sectors econòmics en una sola entitat. Vejam-ho amb més deteniment.

L'anomenat *proteccionisme harmònic* o *integral*, els màxims teòrics del qual són Pere Bosch i Labrús i el doctor Josep de Letamendi i a diferència d'altres formulacions proteccionistes europees, com la de l'alemany List, que veien en la protecció un sistema selectiu, encaminat a afavorir la implantació i consolidació de la indústria nacional plantejava la necessitat d'un sistema aranzelari que protegís de la competència exterior tots i cadascun dels sectors econòmics nacionals, totes les regions i tots els nivells d'una mateixa producció, fins i tot aquells en què un abaratiment selectiu de les taxes duaneres podria afavorir la indústria. No és, doncs, un model industrialista en el sentit de prioritzar els interessos del sector industrial per damunt dels altres, però sí que ho és en el sentit de considerar que l'economia d'un país és tant més pròspera com més activitat industrial es genera al seu interior.

Aquesta visió, sostinguda a partir de 1876 per l'escindit FPE, no era formalment gaire diferent de la sostinguda per l'IIC, però a la pràctica representà visions diferents d'enfocar la qüestió aranzelària en temes concrets.

Lligada a aquestes formulacions doctrinals, es trobava la recerca d'un consens programàtic amb altres corporacions espanyoles, que desfés les acusacions d'exclusivisme llançades des del lliurecanvisme militant als interessos industrials catalans. Això durà el FPN a la recerca d'enteses amb altres corporacions, la més duradora de les quals fou l'experiència fallida de les lligues de contribuents, i a la defensa, un tant allunyada dels seus interessos més immediats, de sectors econòmics remots. L'actuació del FPN (després el FPE), quedarà un tant hipotecada per aquest teòric compromís programàtic ja que, per no perjudicar interessos d'altres sectors, renunciarà a plantejar en tota la seva integritat les demandes del sector industrial, mentre que, arribat el moment, aquests altres sectors no correspondran d'igual manera, renunciant a una part de les seves demandes per no perjudicar els interessos industrials catalans.

La idea d'englobar en una sola entitat els diversos sectors econòmics, es troba present ja en la fundació del FPN i és, de fet, una conseqüència de les formulacions teòriques abans esmentades. Entre els directius de la corporació trobem una representació notablement diversificada de sectors econòmics i, també, de poblacions catalanes, en un intent de defugir el model associatiu dels cotoners de Barcelona i la seva rodalia. Així, trobem industrials tèxtils (alguns d'ells ja vistos a l'IIC) del sector del cotó com Enric Batlló, Federic Ricart, Bernat Muntadas, Llorenç Serra, Francesc Madorell, Josep Pons i Henrich (amb activitat a Manresa) i Jaume Vives (amb activitat a Igualada); del sector de la llana com Joan Sallarès (de Sabadell; presidirà el Gremi de Fabricants de Sabadell: GFS) i Ramon Vila (de Terrassa); del cànem, com Delmer de Caralt; de la seda, com Eduard Reig; fabricants d'estams, com

Ignasi Carreras i Manel Feliu i Coma (amb activitat a Sabadell); fabricants de gèneres de punt, com Bartomeu Masoliver; i fabricants de mescla com els germans Sert (catifes i tapisseria). Al seu costat trobem representants del sector del metall, com Thomas Alexander, Josep Maria Cornet i Fèlix Macià i Bonaplata (ambdós de la MTM), Salvador Mañach (serralleria industrial); del sector químic, com Amadeu Cros i Enric Llopis; de la banca, com Pere Garriga, Joan Jover i Serra (aquest amb activitats molt diversificades); de la fabricació de paper, com Santiago Serra (amb activitat a l'Anoia); impressors, com Narcís Ramírez; comerciants, com Pere Bosch i Labrús, Laureà Arango i Martí Arolas; una significativa representació dels naviliers, amb Frederic Nicolau (que presidirà l'ANCB) i Isidor Pons; de les indústries alimentàries, com Sebastià Junyent (fabricant de farines). Finalment, cal esmentar la presència de professions liberals, com l'advocat Josep Pujol i Fernández, que arribarà a presidir l'entitat, o el catedràtic doctor Josep de Letamendi, així com de sectors propers a l'obrerisme moderat, com Josep Roca i Galès (que presidirà el Centre Industrial de Catalunya: CIC). D'empreses associades com a tals, trobem l'EI, la MTM, *La Navegació i Indústria*, *Ferreria de la Mare de Déu del Remei*, entre altres.

Però les diferències amb l'IIC pel que respecta als socis, no es troben sols en llur diversificació professional i geogràfica, sinó també en les xifres totals d'associats. Si el FPN tenia 159 socis en el moment de la seva fundació, just abans de l'escissió de 1876 arribava a la respectable quantitat de 944, segons dades de la pròpia corporació¹⁸ (amb les que, no obstant, sempre cal anar amb una certa dosi de precaució). Després de l'escissió, la xifra d'associats quedaria en 856, per anar remuntant, fins els 900 el 1878.

Per a Francesc Artal, aquestes dades no mostrarien una representativitat prou significativa dins dels interessos dels grans industrials catalans ni tampoc una capacitat de pressió gaire gran: *En tot cas, cal dir que era molt clar que el Foment de la Producció Nacional ni agrupava la gran burgesia industrial ni, per descomptat, una part significativa de la burgesia. No era un grupúscul (el 1874, per exemple, tenia 980 socis en total) però sí un grupet, sense gaire influència i, en tot cas, sense cap influència sobre les decisions econòmiques del govern de Madrid. Assajà d'atraure's la classe obrera, però l'intent resultà fallit*¹⁹.

En qualsevol cas, el que és innegable és que el FPN aportà al món de les corporacions industrials catalanes alguns elements nous, que les futures associacions (IFTN, FTN) ja no deixaran de banda. Significà un pas endavant en la globalització de sectors econòmics i en la recerca d'una dimensió associativa ja no d'àmbit barceloní, al mateix temps que aportava un dinamisme i una modernitat en el seu funcionament intern.

Els estatuts i el reglament del FPN de 1875²⁰, barrejats en un sol text, presenten algunes similituds amb els estatuts de l'IIC de 1848 i també importants innovacions (que inspiren, de fet, el reglament de l'Institut de 1878). En ells s'estableixen també uns objectius genèrics de defensa de la producció nacional en tots els seus rams, amb especial insistència en la difusió dels plantejaments de proteccionisme per a tots els sectors econòmics. Es preveu l'extensió

18. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 345, 10-2-1877, "Memoria de los trabajos practicados por la Junta Directiva del Fomento de la Producción Nacional, durante el segundo semestre de 1876, leída en la Junta general celebrada en 21 de Enero de 1877", p.92-100.

19. ARTAL, Francesc: *Pensament econòmic català 1840-1898: del proteccionisme al regionalisme econòmic*, Tesi doctoral, 1991, p.230.

20. Veure FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL: *Estatutos y reglamento de la Asociación ...*, 1875; FPN: *Reglamento de gobierno interior del ... aprobado en la sesión de su Junta Directiva, de 11 de Octubre de 1877*, 1878.

a d'altres zones, informacions, exposicions, sales de lectura, biblioteca especialitzada, relació amb altres corporacions i oposició a reformes aranzelàries lliurecanvistes i/o parcials.

Els socis queden dividits en numeraris (amb tots els drets i deures), de mèrit (nomenats pels seus mèrits i coneixements) i corresponsals (residents fora de Barcelona). L'associació s'estructura internament sols en quatre grans seccions, potser pel temor que tantes seccions com les previstes als estatuts de 1848 de l'IIC no tinguessin prou socis adscrits com per funcionar realment. Les seccions són agricultura, indústria, comerç i arts liberals.

El govern de l'associació està en mans d'una Junta Directiva de 25 membres, escollits per la Junta General, i hi ha una voluntat explícita d'aplegar en ella el màxim nombre d'indústries i de professions. Hi haurà un president, un vicepresident primer i un segon, un secretari, un vicesecretari, un comptador i un tresorer; la resta de directius seran vocals. Aquests càrrecs seran biennals i reelegibles. Es fixa sessions ordinàries de la Junta Directiva de, com a mínim, un cop per setmana, i en sessió extraordinària, tantes vegades com calgui. Igualment, i com a novetat important respecte l'IIC, es fixa una Junta General ordinària de socis anual, a principis d'any, i extraordinària quan calgui i sols per a l'objecte de la convocatòria. A les juntes generals, la directiva explicava la seva gestió durant l'any precedent, s'adoptaven decisions importants i es renovaven els càrrecs directius.

El FPN celebra durant aquests anys les juntes generals ordinàries d'associats previstes als estatuts i reglament, més quatre d'extraordinàries: tres relatives a l'escissió de 1876 i una a la fusió de 1879. L'assistència de socis varia, des de la setantena a l'ordinària de 1879 als 250 de 1876, en iniciar-se el procés d'escissió. Són xifres per sota del total d'associats, però prou significatives del procés associatiu que s'està construint poc a poc: cent o dos-cents industrials junts, debatent afers que afecten directament els seus interessos.

El FPN edita una revista, el *Fomento de la Producción Nacional*, amb una periodicitat setmanal i un tiratge de 2.000 exemplars. Igual que la resta de publicacions de les corporacions industrials, combina articles d'opinió, amb els plantejaments proteccionistes en primer lloc i polèmica amb la premsa lliurecanvista, amb informació sobre legislació en matèria econòmica, activitats de l'entitat, associacionisme econòmic, activitat empresarial i cròniques del corresponsal a Madrid, amb especial interès en els temes que es tramiten a les Corts.

Hem parlat de tres grans eixos d'actuació del FPN fins la seva escissió de 1876. A partir d'aquesta data, bona part de les característiques de l'entitat són continuades per la corporació resultant de l'escissió, el FPE, mentre que el FPN inicia un procés d'apropament a l'IIC, que el durà a compartir diverses iniciatives i a participar en comissions de treball conjuntes. Aquest procés, com ja hem vist, té la seva culminació en la fusió de 1879.

C) L'escissió de 1876: el Foment de la Producció Espanyola.

El 1876 es produeix una important escissió dins del FPN, ja que són el propi president, Pere Bosch i Labrús, junt amb alguns membres de la directiva, els que abandonen l'associació. L'entitat resultant, el FPE, es manté durant tot el període aquí analitzat amb una postura diferenciada de les altres: IIC més FPN, en un primer moment, i l'IFTN després de la fusió d'ambdues.

El motiu formal de l'escissió, és un tant peregrí i fa pensar en dissensions més de fons, especialment en el punt que més amunt hem anomenat com de recerca d'un consens

programàtic amb altres corporacions espanyoles. Es tracta del debat entorn al punt de sortida de la línia de vapors-correu a Filipines.

El març de 1876, Víctor Balaguer presenta al Congrés dels diputats una proposició de llei demanant l'establiment d'una línia regular de vapors-correu subvencionada per l'Estat entre Barcelona i Manila²¹. Bosch i Labrús, aleshores president del FPN i diputat a Corts, tenia present una petició de l'associació de 1874, en la que es donava suport a la pretensió de la *Liga de Contribuyentes de Cádiz* (LCC), en el sentit que fos el port d'aquesta ciutat el de sortida i d'arribada, amb escala posterior a Barcelona a l'anada i anterior a la tornada. Per això, intervé al Congrés per plantejar el tema del punt de sortida, essent tallat per la presidència, ja que encara no hi havia comissió ni, molt menys, dictamen²². Aquest breu incident parlamentari, en el que Bosch i Labrús ni tan sols arriba a defensar l'opció de Cadis, provoca a Barcelona una impressionant reacció de defensa del seu port com a base de la sortida de la línia, que fa que Bosch, en un full volant explicatiu, afirmi: *Sobre tan tenue pretexto, sobre un acto tan natural e indicado como este conato de súplica al Gobierno se ha levantado una balumba de suposiciones a cual más maliciosa y artera*²³.

Inicialment, la Junta Directiva del FPN havia despatxat l'afer en una sessió ordinària, decidint enviar a Bosch i Labrús un telegrama i després una carta donant suport a la proposició de llei de Balaguer, llevat del punt referent a la sortida de la línia, en el que es creia que l'associació havia d'atenir-se a la seva petició de 1874. Un únic vocal proposa Barcelona com a punt inequívoc de sortida. No obstant, a la següent sessió de la directiva, amb més vocals presents i amb un ambient caldejat a Barcelona per aquest afer, s'enceta al seu si un llarg debat entre el sector que imposa finalment els seus punts de vista, partidari de prescindir del que s'havia demanat dos anys enrera i apostar ara clarament per l'opció Barcelona, encara que això significués desautoritzar Bosch i Labrús, i el sector partidari de mantenir el consens programàtic de 1874 i donar suport al seu president. Dirà Bosch d'aquest canvi: *No he de ser yo el que ha de explicar el cambio de ideas que en el espacio de cinco días puede haberse operado en la mayoría de vocales asistentes a la Junta del día 5 del actual*²⁴.

Aquesta discussió s'allarga a successives sessions extraordinàries de la Junta Directiva. Els acords presos, són adreçar exposicions al ministre d'Ultramar i a les Corts demanant Barcelona com a port de sortida, amb la implícita desautorització a Bosch i Labrús, no publicar a la revista les cartes enviades per aquest des de Madrid tot explicant la seva postura, i afegir-se a la comissió creada per una reunió de corporacions de Barcelona celebrada a la Casa Llotja el 8 d'abril, encarregada de treballar en aquest sentit, així com d'oposar-se al tractat de comerç amb Bèlgica. Domènec Sert, aleshores directiu del FPN, en sentir el text de l'esborrany de l'exposició que s'havia d'adreçar a les Corts, llegit a la directiva, afirma que *de firmarse el documento que se acababa de leer se hundía la asociación*²⁵. I, efectivament, les tumultuoses sessions de la Junta Directiva són seguides per sessions de la Junta General de socis, en tres convocatòries extraordinàries. El sector partidari de prescindir de compromisos anteriors s'imposa clarament i marxen de l'associació alguns socis i directius.

21. DSC, legislatura de 1876-77, 29-3-1876, ap. 4t al núm. 30.

22. DSC, legislatura de 1876-77, 31-3-1876, núm. 32, p.583-584.

23. BOSCH Y LABRÚS, Pedro: *A mis electores*, 10 de Abril de 1876 (full volant).

24. BOSCH Y LABRÚS: *A mis electores*.

25. AFTN, FPE, "Actas" núm. 4, 18-8-1875/13-10-1877, sessió extraordinària de la Junta Directiva de 12-4-1876, p.60-62.

La revista del FPN publica l'exposició adreçada a les Corts demanant que Barcelona fos el punt de sortida de la línia de vapors²⁶. En ella s'argumentava que si el 1874 es va demanar que Cadis fos el punt de sortida, amb Barcelona com escala, es devia a la inseguretat de la zona Nord peninsular, provocada per la guerra carlina. Un cop desaparegut aquest motiu, Barcelona seria el port més indicat, perquè era el de dimensions més grans, el que tenia un tràfic més intens i el que estava rodejat d'un potencial industrial i d'una xarxa de ferrocarrils més gran. A la resta de ports espanyols es diu s'hi podria fer escales.

En la valoració que ambdós sectors donen d'aquest procés, destaca la visió que tenen uns i altres del seu desitjat consens programàtic amb altres corporacions espanyoles, i molt especialment, amb la LCC. Així, el sector que s'imposa, en carta al soci Francesc López Fabra (posteriorment reproduïda a la revista), que es trobava aleshores a l'Exposició Universal de Filadèlfia, argumenta:

Esta exposición sobre cuyos principales extremos hubo de pedir notables modificaciones la digna Liga de contribuyentes de Cádiz, modificaciones que le fueron ofrecidas por el "Fomento", no surtió efecto alguno, y podía tenerse por olvidada; no obstante es la que ha motivado las disensiones que lamentamos, ya que parte de la Directiva creyóse esclava de lo que fue un pacto, y con una delicadeza extrema se mostró resuelta a sostener lo que en aquel entonces pidió, al paso que la mayoría se creyó en el deber de prescindir de lo que en circunstancias completamente diversas hubiese solicitado el "Fomento", y de examinar el asunto bajo un punto de vista elevado, prescindiendo de afecciones particulares y de localidad, para apoyar con entera lealtad lo que en conciencia creyese justo²⁷.

Per la seva banda, Bosch i Labrús es refereix a la petició de 1874 en clara al·lusió als seus compromisos amb les corporacions espanyoles i a la seva voluntat de proteccionisme per a tots: *De esta suerte era como contestaba noblemente Cataluña a las sugerencias librecambistas que tanto habían contribuido a concitarnos, acusándonos de egoístas, la prevención, sino el odio de las demás provincias españolas, y en especial de las castellanas, extremeñas y andaluzas*²⁸. I els seus seguidors, en la convocatòria constituent de la nova corporació, tornen a al·ludir als compromisos amb les esmentades corporacions:

Los sanos principios que el "Fomento" representa y la importancia por el mismo adquirida, hacen necesario que a toda costa cese la interrupción que ha sufrido la marcha constantemente seguida por dicha Asociación, y, confirmando anteriores acuerdos, mantengamos las seguridades dadas a las provincias hermanas, por más que, al resolverlo así, nos veamos obligados a censurar la conducta de la actual Junta Directiva, que dejó de considerar debidamente acuerdos tomados por la Junta general celebrada en enero de 1875²⁹.

Arribem així a la creació d'una nova corporació, el FPE³⁰, que es considerarà a si mateixa com a guardiana de l'ortodòxia del FPN. La comissió organitzadora, a la seva primera sessió de treball, torna a insistir en el mateix tema del compromís programàtic:

la conducta en este punto seguida por la actual Junta Directiva del Fomento empieza por desviar a éste de la senda de buena inteligencia y armonía con las demás provincias, tan conveniente para los intereses de la producción Española y en la que tantas simpatías había conquistado el "Fomento"; y convencidos de que esta asociación en el concepto de las demás establecidas en España ha recibido un golpe de que difícilmente volverá a levantarse³¹.

26. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 302, 22-4-1876.

27. AFTN, FPN, "Correspondencia", 17-12-1874/16-3-1877, carta de la Junta Directiva a Francesc López Fabra de 8-6-1876, p.233; reproduïda també a *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 309, 10-6-1876.

28. BOSCH Y LABRÚS: *A mis electores*.

29. ASOCIADOS DEL FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL. Barcelona: s/n., 12 Mayo de 1876 (full volant).

30. Sobre el FPE, veure ARTAL: *Pensament econòmic* ..., p.232-238.

31. AFTN, FPE, "Actas" 15-5-1876/28-8-1878.

La sessió inaugural de la nova corporació se celebra a la Casa Llotja de Barcelona l'11 de juny de 1876, amb assistència del capità general de Catalunya, Martínez Campos. En el document preparat per a l'ocasió per la comissió organitzadora, trobem noves al·lusions als compromisos programàtics de la corporació amb les lligues:

Para muchas de sus peticiones alcanzó del *Fomento* resoluciones favorables; pero el más notable resultado de sus trabajos, la mejor y más preciada recompensa a sus sanas doctrinas y levantados móviles, era la simpatía conquistada en muchas provincias, simpatía de que es prueba, entre otras, el lazo de amistad, la alianza que podríamos decir le unía a la *Liga de Contribuyentes*, importante red de asociaciones que, nacida en Cádiz, se va extendiendo al resto de España, ocupando en la pública estima, el lugar que se concede siempre a lo bueno, útil, conveniente, honrado y patriótico³².

De fet, la nova corporació agafa com a programa el text fundacional del FPN. En la sessió inaugural, el doctor Letamendi, que era l'autor del text de 1868, insisteix en els mateixos conceptes, definint el que ell anomena *proteccionisme solidari nou*³³. Dos anys més tard, el 1878, el FPE torna a reproduir, amb insistència, el mateix text en forma de full volant, reclamant-se l'hereu i el continuador del FPN³⁴.

De la mateixa manera que els objectius genèrics de la nova corporació eren els mateixos que els del FPN, també se segueix el mateix model organitzatiu, tant pel que fa a les grans línies d'actuació com al seu sistema de funcionament i d'organització interna. Veiem, doncs, el FPE continuant en la línia del proteccionisme harmònic, de l'entesa amb les lligues de contribuents, de recerca d'una organització global i de funcionament segons els estatuts i reglament del FPN de 1875.

Inicialment, el FPE compta amb 160 socis, segons dades del propi centre³⁵ (que sempre cal mirar amb una certa precaució); de fet, a la sessió inaugural a la Casa Llotja hi ha sols 55 assistents. Són xifres molt per sota de les del FPN, però, en qualsevol cas, superiors a les de l'IIC. El nombre d'associats anirà creixent, fins a situar-se en 639 a finals de 1880 (últimes dades conegudes del període aquí analitzat)³⁶. Si bé hi ha entre els seus socis uns quants dels "grans" de la indústria, el seu creixement el farà sobretot incorporant petits fabricants i artesans. La línia de creixement té un punt d'inflexió el 1879, quan el FPE fa marxa enrera en el procés de fusió amb l'IIC i el FPN: diversos socis, entre els que cal esmentar especialment els germans Sert, disconformes amb aquesta postura, es donen de baixa de l'associació.

Entre els seus directius trobem alguns noms ja vistos a les anteriors corporacions. Del sector tèxtil, Enric Batlló, Eusebi Güell, Josep Pons i Enrich i els germans Sert; del comerç, Pere Bosch i Labrús; del sector químic, Amadeu Cros i Enric Llopis; de les professions liberals, el Dr. Letamendi. Al seu costat hi ha alguns personatges que convé esmentar: Claudi Arañó (fabricant de teixits de mescla de llana), Miquel Buxeda (fabricant de llanes de Sabadell), Josep Fiter i Inglés (fabricant de sedes; més conegut pels seus escrits), Josep Rosés (cotoner, amb activitat a Cornellà), Tomàs Josep Dalmau (peoner en la introducció de l'electricitat), Esteve Amengual (navilier), entre d'altres.

32. AFTN, FPE, "Actas", 15-5-1876/28-8-1878.

33. LETAMENDI, José de: *Discurso inaugural del FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN ESPAÑOLA pronunciado por su presidente Dr. D. ... en la sesión del día 11 de Junio de 1876*, [1876], p.15 i seg. El treball de 1868 es titulava *Ensayo teórico-práctico sobre los medios de mejorar la situación económica de España, habida razón de los principios de Ciencia, los fundamentos del derecho, las condiciones del suelo y el carácter nacional*.

34. FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN ESPAÑOLA: [sense títol], 20 de Agosto de 1878 (full volant). Hi ha un altre full volant del FPE amb la mateixa data i també sense títol, adreçat a diverses persones residents a Cuba.

35. FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN ESPAÑOLA: *Memoria presentada por la Junta Directiva del ... a la aprobación de la Junta General ordinaria celebrada el día 25 de Febrero de 1877*, 1877.

36. *Fomento de la Producción Española*, núm. 296, 11-3-1882, p.156-165. "Memoria presentada por la Junta Directiva del Fomento de la Producción Española a la aprobación de la Junta general ordinaria celebrada el día 5 de Marzo de 1882".

Hi ha també entre els associats alguns personatges de rellevància en el món econòmic. El fet que siguin socis del FPE cal no interpretar-lo com una identificació completa amb l'entitat, ja que molts d'ells són simultàniament socis d'altres corporacions. Si no assumeixen tasques a la directiva, la seva adscripció a l'entitat té una significació relativa. Tot i així, val la pena d'esmentar-ne alguns. Hi trobem industrials tèxtils com Ferran Puig i el seu gendre Camil Fabra, Eduard Reig, els germans Godó i Francesc Madorell, fabricants de paper com Josep Vilaseca, financers com Manel Girona i Evarist Arnús, personatges molt lligats a les companyies ferroviàries catalanes com Ferran Gumà i Ramon Estruch, propietaris immobiliaris com Pere Collaso i naviliers com Ròmul Bosch i Alsina³⁷.

No obstant el nombre considerable de socis assolit, el FPE no aconseguirà aplegar-ne gaires a les juntes generals, que se celebren puntualment dins del primer trimestre de cada any. Si a la sessió inaugural hi assistiren 55 persones, a les successives convocatòries de juntes generals el nombre d'assistents anirà minvant, fins arribar a sols 17 el 1885.

Ja de bon principi, la corporació edita una revista, el *Fomento de la Producción Española*, de periodicitat setmanal i, a partir de 1885, quinzenal, i amb la mateixa concepció que el *Fomento de la Producción Nacional*.

D) La fusió de 1879: l'Institut de Foment del Treball Nacional.

Ja l'abril de 1878, i en el context de les campanyes dutes a terme amb motiu de la crisi econòmica, hi ha diverses converses entre membres de les tres corporacions industrials (IIC, FPN i FPE) més l'ANCB, de cara a una fusió entre totes elles. Segons es comenta a la Junta Directiva del FPN, la idea seria *la fusión de algunas de las Asociaciones que hoy existen en esta Capital, bajo distintos lemas, no obstante de marchar todas a un mismo fin, cual es la protección al trabajo y producción del país*³⁸. Aquesta idea, però, quedà aturada per espai d'un any, reprenent-se aleshores sense l'ANCB.

Per situar millor el context en el que es produeix la fusió de 1879, cal veure primer dues qüestions: els socis i fins i tot directius que ho eren simultàniament a més d'una corporació i els treballs conjunts dels mesos i anys precedents.

Si deixem de banda els socis, que com hem vist, és fàcil que es donin d'alta a diverses associacions, i ens centrem sols en l'estudi dels directius, veurem que hi ha un procés de coincidències de personatges prou significatius als anys immediatament anteriors a la fusió. Així, trobem directius de l'IIC que ho són simultàniament del FPN o del FPE. En el primer cas, es troben Delmer de Caralt (1879), Antoni Juncadella (1878-79), Francesc de Paula Isaura (1878-79) i Antoni Serret (1878-79), mentre que en el segon, Enric Batlló (1877-79) i Domènec Sert (1877-78). Fixem-nos que el denominador comú d'aquestes coincidències és l'IIC, ja que no hi ha simultaneïtat entre directius del FPN i el FPE per la proximitat de l'escissió de 1876.

Aquest procés de coincidències, es veu reforçat pel treball comú en diversos fronts, els més significatius dels quals són la Unió de Corporacions Científiques, Literàries i Econòmiques de Barcelona (UCCLEB) i la Comissió dels Centres Units en Defensa de la

37. Per a una relació completa d'associats del FPE (no simultània en el temps), veure AFTN, FPE Volums "Orden numérico de socios 1885-86-87" i "Registro de asociados 1877-1887".

38. AFTN, FPN, "Actas" núm. 5, 20-10-1877/23-7-1879.

Indústria Llanera (CCUDIL), iniciatives de coordinació que veurem amb més deteniment més endavant.

A això cal afegir la sensació de dispersió d'energies (en aquests moments existien tres grans centres a Barcelona), i el temor a les iniciatives dels lliurecanvistes, en procés de reconstrucció de l'antiga ARAA.

Per tot plegat, l'abril de 1879 comencen els contactes de cara a la fusió dels tres centres existents en aquells moments a Barcelona: IIC, FPN i FPE. Els objectius de la fusió serien, en paraules dels seus promotors: *así para combatir la Liga librecambista que han de formar los muchos diputados que se sentarán en los escaños del próximo Congreso, como para dar fuerza a las disposiciones que ya procediendo de estos centros ya de los diputados proteccionistas haya necesidad de tomar para combatir la campaña que contra los intereses del país se prepara*³⁹.

En un primer moment, tots tres centres es mostren d'acord amb la fusió. S'elaboren uns documents programàtics i un projecte d'estatuts. S'acorda nomenar una comissió mixta, amb vuit representants de cada centre, per actuar com a gestora provisional de la nova entitat, que cap de les tres corporacions no tingui una actuació exterior sense el coneixement de les altres dues, i oferir un banquet als parlamentaris catalans recentment electes.

La no entesa per part del FPE amb les altres dues corporacions, vindrà de la no inclusió d'un preàmbul, proposat per aquell a la comissió mixta i inicialment aprovat, que reproduïa el document fundacional del FPN de desembre de 1868 i que venia a aprovar *los actos todos de los diputados que las han apoyado y desarrollado en el Parlamento durante las últimas Cortes*⁴⁰, amb una acceptació implícita del paper de Bosch i Labrús en l'afer de la línia de vapors a Filipines, detonant de l'escissió del FPE. Els comissionats de l'IIC i del FPN a la comissió mixta, en un full volant explicatiu de la seva gestió, ens donen aquesta visió del document del FPE: *¿Y qué documento era ese, ni qué significación tenía? ¿Era, por ventura, alguna profesión de fe económica, alguna declaración de principios nuevos o desconocidos? Nada de eso: era simplemente una satisfacción de amor propio para ciertas entidades, y como tal pasó sin discusión ni examen, al ser leído en la primera reunión de la comisión mixta*⁴¹. Per la seva banda, el FPE dóna als seus associats la següent visió, que recorda la línia argumental seguida durant l'escissió de 1876:

De la conducta que se ha seguido por los directores de semejante mistificación, se deduce que lo que pretendían era la anulación del Fomento de la Producción Española, porque se opone, como se ha opuesto, como seguirá oponiéndose, al triunfo de intereses egoístas; porque defiende los intereses de las clases artesanas y de la agricultura igual que los de la industria, del comercio y de la marina: porque será siempre un obstáculo para los que llamándose proteccionistas han sido pura y simplemente explotadores del proteccionismo. Pero no han comprendido que por muchos que fueran sus esfuerzos y por grande que pueda ser su poder, la anulación de los principios que representa el Fomento de la Producción española es poco menos que imposible. Nuestros principios han echado hondas raíces, no sólo en Cataluña sino en todo España; las clases agrícolas, como las artesanas, como los mismos navieros, se ha [n] apercebido y han comprendido lo que antes no comprendían, y todos a la vez piden un sistema armónico de tarifas arancelarias que ampare a todos, que cobije a todos, que ponga igualmente a unos y otros a cubierto de la concurrencia extranjera, pues todo lo que es trabajo debe merecer por igual la consideración de los poderes públicos, sin aquellas absurdas distinciones de primeras y segundas materias, de que tanto se ha abusado en beneficio de determinadas individualidades. Y ¡ay de ciertas industrias si prevalecía aquel egoísta sistema! No tardarán en

39. AFTN, FPE, "Actas", 4-9-1878/9-7-1884.

40. AFTN, FPE, "Actas", 4-9-1878/9-7-1884.

41. *Dos palabras sobre la fusión de los Centros proteccionistas de Barcelona a los señores Socios de los mismos*, 1º Agosto de 1879 (full volant).

volver aquellos tiempos en que todas las provincias favorecían tendencias libre-cambistas en contra de Cataluña⁴².

El juliol de 1879, les juntes generals de l'IIC i del FPN aproven les bases de la fusió, amb l'afegit de continuar el procés si un dels tres centres fes marxa enrera. Neix així el poderós IFTN⁴³, que representa un nou pas endavant en el procés associatiu dels interessos industrials catalans, ja que combina el contingent d'influents cotoners aportat per l'IIC, amb la diversitat de sectors econòmics i de procedències geogràfiques dels socis aportats pel FPN, així com el seu elevat nombre. Josep Ferrer i Vidal, que s'havia destacat en la seva voluntat d'aconseguir la fusió, presideix la nova entitat⁴⁴. L'IFTN manté la seva activitat fins 1889, en què es fusiona amb el FPE per crear el FTN; la nova corporació es presentarà a principis dels noranta ja amb 2.000 socis.

Dins l'IFTN trobem, doncs, una molt important representació d'indústries diverses. Alguns dels seus directius, com és lògic, provenen de les societats precedents, però a ells s'hi van afegint d'altres. Entre els primers, apareix una nodrida representació dels cotoners, amb Josep Antoni Muntadas (de l'EI), Josep Ferrer i Vidal i el seu fill Josep Ferrer i Soler, Marià Parellada (del *Vapor Vell de Sants*), Eusebi Güell, Ferran Puig, Enric Batlló, Manel Bertrand, Frederic Ricart, Llorenç Pons i Clerch, Francesc Madorell, Josep Rosés (amb activitat a Cornellà) i Jaume Vives (amb activitat a Igualada); d'altres sectors tèxtils, com Claudi Arañó (mescla de llana), Josep Cuadras i Manel Feliu i Coma (estams, amb activitat a Sabadell), Eduard Reig (seda), Delmer de Caralt (cànem), Bartomeu Masoliver (gèneres de punt) i els germans Sert (catifes i tapisseria); del metall, com Josep Maria Cornet, Ernest Tous i Fèlix Macià i Bonaplata (tots tres vinculats a la MTM i el tercer, a més, al FMSJA); del sector químic, com Amadeu Cros; impressors, com Manel Henrich i Narcís Ramírez; navillers, com Frederic Nicolau; comerciants, com Laureà Arango i Martí Arolas; i professionals liberals, com l'advocat Josep Pujol i Fernández (que, no obstant això, comença a tenir també interessos en el sector industrial paperer).

A ells s'hi van afegint nous personatges significatius, molts dels quals ja eren socis de les corporacions fusionades, però sense haver exercit càrrecs directius. Trobem, novament, una important representació del sector cotoner, amb Bernat Muntadas (de *La Industrial Cotonera*), Isidre Muntadas (de l'EI), Eduard Flaquer (del *Vapor Vell de Sants*), Camil Fabra, Andreu de Sard, Joan Mata i Pons (amb activitat a Puig-Reig), Marià Regordosa (amb activitat a El Pont de Vilomara) i Isidre i Manel Marquès (amb activitat a Vilanova i la Geltrú); d'altres sectors tèxtils, com Pelegrí Marquès (parent dels anteriors, dedicat al lli i al cànem i amb activitat a L'Hospitalet), Joaquim Parellada (seda), Benet Malvehy (seda), Bartomeu Godó (jute), Pere Alier (lli), Ignasi Sanpere (lli, amb activitat a Pineda de Mar); del metall, amb Casimir Girona (dels germans Girona, vinculat a la *Foneria de la Mare de Déu del Remei* i a *Material per a Ferrocarrils i Construccions*), Miquel Escuder (fabricant de màquines de cosir i motors de gas); del sector químic, com els germans Emili i Josep Vidal i Torrents; fabricants de paper, com Ramon Romaní; i editors, com Antoni J. Bastinos.

Entre els socis protectors de l'entitat, podem esmentar l'important financer i home de negocis Antonio López, que aporta ell sol una quota de 1.000 pessetes (6,01 euros) anuals, el marquès de Pickman (Carlos Pickman y Jones; a partir de 1883 té el títol Ricardo Pickman

42. AFTN, FPE, "Actas", 4-9-1878/9-7-1884.

43. Sobre l'IFTN, veure ARTAL: *Pensament econòmic...*, p.239-241.

44. Sobre el paper de Ferrer i Vidal en la fusió d'IIC i FPN, creant l'IFTN i primera presidència seva de la nova corporació, veure VAL, Jesús: *Ferrer Vidal*, 1977, p.67 i seg.

y Pickman), de la fàbrica de ceràmica de La Cartuja, a Sevilla, el financer i home de negocis valencià marquès de Campo, que el 1881 fa una aportació també de 1.000 pessetes, o Frederic Marçet i Francesc Gumà, vinculats al sector ferroviari català.

No hi ha dades definitives del nombre d'associats, però sumant els contingents aportats per les dues corporacions precedents, més l'habitual moviment associatiu en creixement, podem parlar d'un miler de socis. A les juntes generals apareix un nombre variable de socis, des dels 202 assistents el 1882, fins els 36 de 1885. A les extraordinàries convocades amb motiu del *modus vivendi* amb Gran Bretanya el desembre de 1883 i el gener de 1885, s'assoleix la xifra de 140 i 105 assistents⁴⁵.

Els estatuts fundacionals de 1879⁴⁶ estableixen uns objectius genèrics de defensa dels elements productors del país en tots els seus rams i manifestacions. L'IFTN es declara una associació proteccionista. Els socis es divideixen entre els de número (que contribueixen amb una quota mensual voluntària no inferior a les 25 pessetes; 0,15 euros), residents (amb una quota fixa de 5 pessetes —0,03 euros— al mes), de mèrit (nomenats per les juntes Directiva i Consultiva pels seus mèrits), honoraris nats (capità general, president de l'Audiència, bisbe, governador civil, president de la Diputació, alcalde i rector de la Universitat), i corresponsals (residents fora de Barcelona). L'associació s'organitza internament en seccions, igual que les corporacions precedents, però sense especificar el seu nombre en els estatuts. Es crea una comissió permanent de lectura (en línia amb l'IIC), encarregada de recollir informació especialitzada.

Regeix l'associació una Junta Directiva, composta per un president més dos vocals nomenats per cada secció; d'aquests, en sortiran 2 vicepresidents, un tesorero, un comptador, un bibliotecari i un conservador. La Junta Directiva exercirà els seus mandats per anys naturals (1 de gener a 31 de desembre), renovant-se per sorteig la meitat dels vocals nomenats per les seccions, i sense possibilitat de reelecció immediata. El president exercirà el seu càrrec per dos anys. Es preveu reunions ordinàries setmanals de la Junta Directiva i extraordinàries quan calgui.

Pel que fa a la Junta Consultiva, aquesta no té nombre limitat de places i es compona de diversos tipus de vocals: 1) nats: els expresidents de la corporació i de les seves precedents, més els presidents en actiu de les seccions; 2) nomenats per la Junta Directiva: 24 vocals, escollits entre els socis de número; 3) altres: pels seus mèrits i coneixements, fins un màxim de 12.

L'associació funciona amb la formació de pressupostos, i amb la possibilitat d'incloure despeses extraordinàries. No es preveu la celebració de juntes generals ordinàries.

Els estatuts de 1879 es complementen amb el reglament del mateix any⁴⁷. Aquest sí fixa el nombre de seccions en quinze, recuperant i eixamplant l'ambiciós projecte d'associació econòmica global dels inicis de l'IIC. Són: 1) indústries agrícoles i mineres; 2) indústries metal·lúrgiques, fundicions i construccions mecàniques; 3) indústries químiques i

45. Arxiu FTN, sèrie IFTN, "Juntas Generales", 14-01-1882/ 07-06-1885.

46. Veure INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: *Estatutos del ... aceptados por las Juntas generales extraordinarias del Instituto Industrial de Cataluña y del Fomento de la Producción Nacional celebradas en 6 de Julio de 1879, y aprobados por el Excmo. Sr. Gobernador civil de la provincia de Barcelona, en 23 de Agosto del mismo año, 1879.*

47. Veure INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: *Reglamento del ... aprobado por la Junta Directiva interina del mismo en sesión de 23 de Octubre de 1879 con arreglo a las facultades que atribuye el art. 1º de las Disposiciones transitorias de los Estatutos, y redactado de conformidad con éstos, 1879.* Veure també INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: [sense títol], 24 de Octubre de 1882 (full volant), document destinat a l'organització de les seccions de l'entitat.

farmacèutiques; 4) indústria cotonera; 5) indústria llimera i canemera; 6) llaneries i barreges; 6) sederia i passamaneria; 8) papers i les seves aplicacions (fabricació de paper i arts gràfiques); 9) ebenisteria, fusteria i demés treballs de la fusta; 10) adobats; 11) arts ceràmiques; 12) indústries vàries, arts i oficis, 13) comerç i marina, 14) literatura, belles arts i arts decoratives, 15) secció politècnica (científics, enginyers, economistes i estadistes).

El reglament preveu l'edició d'una revista i publicacions, la creació d'una biblioteca i una part recreativa, amb un cafè. Es crea una comissió de govern interior, la figura de l'administrador del centre i el vocal de torn, amb guàrdies setmanals. L'horari és prou ampli: de 9 del matí a dos quarts de dotze de la nit, a l'hivern i fins les dotze, a l'estiu.

Els estatuts i el reglament de 1883⁴⁸ introdueixen algunes modificacions significatives respecte el text de 1879, que adequen l'entitat al funcionament real dels darrers anys. Se suprimeix el qualificatiu de *proteccionista*, mantenint la defensa de tots els sectors econòmics, però amb especial èmfasi en la indústria. Es modifica i rebaixa les quotes dels associats. S'introdueix la figura del soci protector, amb una quota mensual voluntària superior a les 25 pessetes (0,15 euros). Les seccions amb menys de 100 socis enviaran dos membres a la Junta Directiva, però si en tenen més, n'enviaran quatre. S'elimina la comissió de lectura i el bibliotecari i la secretaria (*secretaria*, no *secretària*, ja que aquí tot són homes) faran la seva feina. Hi ha també modificacions en la composició de la Junta Directiva, d'acord amb els canvis en els nomenaments de vocals per les seccions, i en la Junta Consultiva (els 24 vocals nomenats inclouran també socis de número i s'introdueix igualment la nova figura del soci protector). S'incorpora un sotssecretari i se suprimeix el director. S'estableix una periodicitat anual de les juntes generals ordinàries, que se celebraran durant els dos primers mesos de l'any⁴⁹. Finalment, es deixa lliure l'hora de tancada del local.

El tema del director i dels secretaris mereix ser esmentat, en la mesura que afecta personatges que no són pròpiament industrials associats, sinó tècnics que treballen per a les corporacions, cobrant un sou. En fusionar-se l'IIC i el FPN, i per tal de no excloure del càrrec de secretari cap dels dos que ho eren, al reglament de l'IFTN es va introduir la figura del director, que no constava als estatuts, donant aquest càrrec a Orellana i deixant el de secretari a Ferran. En morir aquest, el desembre de 1880, s'aprova eliminar el càrrec de director, que Orellana s'encarregués de la secretaria i crear una sotssecretaria, que s'atorga a Pere Estasén.

L'IFTN, en un document de 1881, es reclama significativament hereu de la Junta de Fàbriques⁵⁰. A partir del gener de 1880 comença a editar un quinzenari, *El Eco de la Producción*.

E) Similituds i diferències.

Ja hem anat veient fins aquí que les quatre grans corporacions industrials de Barcelona presenten similituds i diferències, tant en els seus objectius com en la seva composició i

48. Veure INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: *Estatutos del ... reformados con sujeción a lo dispuesto en el apartado 2º de su art. 17 por las Juntas Directiva y Consultiva reunidas en sesiones de los días 1º, 8 y 12 de Febrero de 1883, y aprobados por el Excmo. Sr. Gobernador civil de la provincia de Barcelona, en 9 de Abril del mismo año, 1883*; IFTN: *Reglamento del ... aprobado por la Junta Directiva del mismo de conformidad con lo dispuesto por los Estatutos, 1883*.

49. INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: *Acta de la junta general ordinaria de socios del ... celebrada el día 24 de Febrero de 1884, 1884*.

50. INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: *Manifiesto que dirige al país en general y a los Sres. Senadores y Diputados a Cortes en particular el ... sobre la reforma arancelaria, 1881, p.2*.

funcionament com a grups d'interès (més endavant ho veurem com a grups de pressió i en els seus components ideològics).

Respecte els seus objectius, a un nivell més general són pràcticament coincidents. Descendent a qüestions més de detall, el FPN d'abans de l'escissió de 1876 i, després, el FPE, mantenen una línia ideològica de proteccionisme per a tothom que, si bé formalment no és gaire diferent de la sostinguda per les altres corporacions, a la pràctica, significa postures divergents en temes com l'aranzel de 1869, la reforma aranzelària de 1877, les gestions prèvies a la restitució de la base 5ena, la llei de primeres matèries de 1883 i la llei d'admissions temporals de 1886.

Pel que fa a la composició dels seus associats, sembla clara la preeminència dins de l'IIC d'un grup reduït, però influent, d'industrials cotoners de Barcelona i la seva rodalia i, a la resta de corporacions, una composició molt més diversificada, tant en els sectors econòmics representats com en la seva procedència geogràfica, unida a un nombre molt més considerable de socis.

La comptabilitat de les corporacions és un altre punt important de diferència. Com a dada significativa, podem esmentar que en el moment previ a la fusió dels tres centres de 1879 (quan el FPE encara no havia fet marxa enrera), els saldos reals existents eren els següents: IIC, 82.205,43 pessetes (494,06 euros; recordem les aportacions semestrals d'empreses grans); FPN, 35.259,68 pessetes (211,91 euros); i FPE, -6.368,65 pessetes (-38,28 euros)⁵¹. De fet, el FPE arrossegarà un dèficit constant, que arriba al seu punt més àlgid el 1878, amb -11.000 pessetes (-66,11 euros)⁵², reduint-se a partir d'aquesta data pels esforços de la directiva.

L'interès per les noves tecnologies aplicades a la indústria, per les novetats exposades a les exposicions internacionals i pels avenços concrets de la fabricació nacional, són un altre punt de coincidència (que compta, a més, amb el suport d'una premsa especialitzada⁵³).

El seu funcionament intern és similar, especialment a partir de l'actualització de l'IIC de 1878, tant en òrgans de govern, com en la part més tècnica (sales de lectura, biblioteca i hemeroteca especialitzades, conferències), com en la part més recreativa. Un altre aspecte coincident, és el fet de cedir el propi local per a l'ús de corporacions diverses, amb objectius en altres terrenys, generalment a canvi d'una quota mensual. Així, trobem que el 1877 el local de l'IIC és utilitzat per a les seves reunions per la corporació Mestres d'Obres (després passa a anomenar-se "Enginyers Industrials") i per l'Acadèmia de Dret. Per les mateixes dates, l'Acadèmia Científic-Mercantil de Barcelona utilitza els locals del FPN. A principis dels vuitanta, utilitzen els locals del FPE l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (ACEC; fet que mereixerà que *El Liberal* de Madrid acusi el FPE de separatisme⁵⁴), el Centre Agronòmic Català (CAC), l'Ateneu Escolar de Barcelona i l'APFUBZE.

Però potser la millor manera de copsar les similituds i les diferències entre aquestes corporacions, sigui veure quina visió ens donen diversos personatges de l'època. Hi ha diversos incidents parlamentaris que il·lustren clarament unes i altres. El primer d'aquests es

51. AFTN, FPN, "Actas" núm. 5, 20-10-1877/23-7-1879, p.282-284.

52. *Fomento de la Producción Española*, núm. 88, 16-3-1878, p.167-177. "Memoria presentada por la Junta Directiva del Fomento de la Producción española a la aprobación de la Junta general ordinaria celebrada el día 10 de Marzo de 1878".

53. Entre la premsa econòmica que atorga un tractament més ampli a les innovacions tecnològiques, es pot esmentar la *Gaceta de los Caminos de Hierro* (Madrid), *El Porvenir de la Industria* (Barcelona) i la *Gaceta de la Producción Lanera* (Terrassa).

54. Esmentat per *La Mañana* (Madrid), 2-6-1881.

produeix amb motiu del projecte de llei de pressupostos generals de l'Estat per a 1877-78, que incloïa la reforma de l'aranzel esmentada al capítol de política aranzelària. Bosch i Labrús, junt amb els diputats Félix Berdugo i Juan Clavijo, tots ells membres de la Comissió de Pressupostos, emeten un vot particular demanant una reforma aranzelària completa, en sintonia amb les pretensions del FPE. Antoni Sedó, en nom de l'IIC i del FPN, s'oposa a alterar l'*statuts quo* aranzelari; en tot cas, aquestes corporacions demanarien una reforma aranzelària completa, després d'una informació pública i amb una llei específica, no la de pressupostos. Davant de l'oposició de les altres corporacions, Bosch i Labrús al·ludeix a les essències de proteccionisme harmònic que caracteritzarien el FPE, en oposició a l'IIC i al FPN, alhora que denuncia l'excessiu seguidisme d'aquest envers aquell:

Ha dicho el Sr. Sedó que el Fomento de la producción nacional había nacido del Instituto industrial; no es exacto: el Instituto industrial representa una determinada clase de intereses, y por lo mismo que no siempre había defendido los intereses de las otras clases con la energía que defendía los que más especialmente representaba, se fundó otro centro esencialmente proteccionista que fue el Fomento de la producción nacional, por lo cual no deja de inspirar cierta extrañeza la estrecha unión de hoy con el Instituto industrial⁵⁵.

Sedó, en la seva resposta, acusa el FPE de ser una dissidència: *Lo que es indiscutible es que el centro que S.S. representa en este momento, ese centro que también en uso de su derecho ha expuesto a las Cortes suplicando que se tome en consideración el voto particular de S.S., es una disidencia que en el año último hubo en la gran sociedad el Fomento de la producción nacional*⁵⁶.

A la legislatura següent es produeix una situació similar. En el debat sobre el projecte de pressupostos generals de l'Estat per a 1878-79, Bosch i Labrús consum un torn en contra, tot reclamant-se representant dels interessos de la producció nacional. En la seva rèplica a Bosch i Labrús, el ministre d'Hisenda, el marquès d'Orovio, afirma: *Su señoría no representa los intereses de los verdaderos industriales; representa no sé qué*⁵⁷. A la següent sessió, Jové y Hevia (aquí encara no el tenim com a vescomte de Campo-Grande) li diu a Bosch i Labrús:

Su señoría es una disidencia dentro de los intereses productores, y para probarlo no tengo más que citarle una palabras de su ilustrado compañero el señor Sedó cuando el año pasado le decía que se traían aquí discusiones arancelarias en la discusión de presupuestos contra la voluntad de corporaciones tan importantes como el Instituto industrial de Barcelona y el Fomento de la producción nacional. Es verdad que S.S. no es más que una disidencia de esas dos corporaciones, porque S.S. representa una cosa que aunque parecida en el nombre, es muy diversa en la esencia; no representa El Fomento de la producción nacional, sino otra cosa que se llama Fomento de la producción española, disidencia del Fomento de la producción nacional, compuesta de unos cuantos economistas como S.S. y presidida durante mucho tiempo, y no sé si lo está aún, por una persona respetable, pero que al cabo no tiene mucha autoridad en estas materias, porque es un ilustre médico⁵⁸.

Bosch i Labrús, en la seva resposta, opta per minimitzar les diferències entre corporacions (en aquests moments existia una bona relació entre elles, per la seva col·laboració en la campanya en defensa de la indústria llanera):

Respecto a las disidencias a que S.S. ha aludido, puede estar S.S. tranquilo, que no llegará la sangre al río, y seguro que además de que, por más que alguna vez haya diferencias de apreciación respecto a ciertas oportunidades, éstas se refieren a la forma, nunca al fondo, y que cuando llegan las cosas al punto a que han

55. DSC, legislatura de 1877, 28-6-1877, núm. 50, p.1306. Esmentat també per SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.15-16.

56. DSC, legislatura de 1877, 28-6-1877, núm. 50, p.1306.

57. DSC, legislatura de 1878, 14-5-1878, núm. 62, p.1590.

58. DSC, legislatura de 1878, 16-5-1878, núm. 63, p.1652.

llegado hoy, cuando están en peligro los intereses y la subsistencia de miles de productores y obreros, entonces no hay disidencias, sino que vamos todos completamente unidos⁵⁹.

Encara a la següent legislatura, es repeteix la situació. Al projecte de llei de pressupostos generals de l'Estat per a 1880-81, Bosch i Labrús emet diversos vots particulars. En el debat del seu vot particular a la secció 3a ("valors a càrrec de la direcció general de duanes"), intervé el vescomte de Campo-Grande que, amb l'habitual confusió de noms pròpia de molts polítics espanyols en referir-se a les corporacions industrials catalanes, qualifica el FPE de dissidència extremista:

Hay una escuela proteccionista, a la cual casi todos los españoles pertenecemos en mayor o menor grado. Esta escuela proteccionista tiene sus principios esenciales; pero como en toda escuela, hay en ella disidencias; y como toda disidencia se sale de los principios esenciales de aquello de que se disiente, para convertirse en secta, de aquí es que haya una secta proteccionista con todas las exageraciones, con todos los errores de la secta. La escuela proteccionista tiene su representación en las provincias industriales, tiene su representación solemne en Cataluña, en el Instituto industrial y en la Sociedad para la protección del *trabajo nacional*; pero al lado de esta escuela hay una secta disidente de la primera que se llama "Sociedad para la protección *española*", haciendo aquí una distinción teológica que no será muy comprensible para todos los que me escuchan, pero que de seguro es muy comprendida de todos los catalanes. Por esto no es extraño recibir cartas muy a menudo de aquellas provincias, en que se lamentan de que la secta de la protección española venga a suscitar aquí estas cuestiones peligrosas. Sucede con la secta que de exageración en exageración, saliéndose de todos los principios, pierde, como suelen decir nuestros vecinos, sus latines, y acaso por esto ha llegado a mi noticia que se ha andado rebuscando latines para contestar a mi discurso. Pero de todas maneras resulta que aquí lo que se nos presenta no es la escuela proteccionista, es la exageración, la secta de esta escuela, y toda exageración, como toda disidencia es la negación del principio a que corresponde⁶⁰.

Bosch i Labrús, en la seva rèplica, torna a minimitzar les diferències entre corporacions:

Que no somos escuela proteccionista, que somos secta; que en Barcelona hay disidencias entre el Fomento de la producción tal y el Fomento de la producción cual y el Instituto industrial. Pues no hay tal cosa; precisamente el Fomento de la producción nacional tuvo la honra de fundarle y presidirle durante muchos años; en la cuestión de principios estamos todos completamente conformes, no hay disidencias de ningún género, y puede atestiguarlo mi amigo el Sr. López Fabra, que ha merecido grandes distinciones de aquella agrupación, así como del Instituto industrial (*El Sr. López Fabra pide la palabra.*) Habrá quizá cuestiones de localidad, como las hay por desgracia en España en toda clase de asuntos; pero en lo principal, en lo esencial, estamos de acuerdo⁶¹.

El 1883 torna a aparèixer el tema de les diferències entre corporacions al Congrés, aquest cop en el debat sobre el projecte de llei de primeres matèries. Cristino Martos, president de la comissió, al·ludeix al caràcter extrem del FPE i de Bosch i Labrús:

Aunque no soy catalán, no ignoro cosas que por allí han pasado, y sé que el Sr. Bosch y Labrús fue uno de los dignísimos fundadores de este centro [FPN], y que luego el Sr. Bosch ha fundado otro que tiene su importancia también, yo no lo desconozco, pero importancia mucho menor (no lo negaré el mismo Sr. Bosch, y si no, que lo niegue públicamente, y ya verá lo que le contestan), otro que tiene un nombre parecido, pero que carece de su importancia y que no ostenta su representación; porque el Sr. Bosch y Labrús, que había hecho muchísimos esfuerzos de trabajo, de inteligencia y aún de capital para la fundación de ese Centro del fomento de la producción nacional, llegó a encontrarse con que verdaderamente no tenía allí toda la autoridad y toda la representación necesarias.

¿Y fue porque aquel Centro desconociera los servicios y los merecimientos del Sr. Bosch y Labrús? No, seguramente, sino porque el Sr. Bosch representa un exclusivismo, una intransigencia tan grande que no se aviene con la amplitud de espíritu nacional que tiene aquel Centro de Cataluña. Por eso resulta que aquella Sociedad está a favor de la ley, y en contra de ella está el Sr. Bosch, y por eso no ha podido estar allí y ha tenido que fundar otro Centro⁶².

59. DSC, legislatura de 1878, 16-5-1878, núm. 63, p.1652.

60. DSC, legislatura de 1879-80, 10-6-1880, núm. 186, p.4633-4634.

61. DSC, legislatura de 1879-80, 10-6-1880, núm. 186, p.4638.

62. DSC, legislatura de 1882-83, 13-3-1883, núm. 65, p.1426.

3.2.2. Sector industrial: altres corporacions de Barcelona i corporacions de la resta de Catalunya.

3.2.2.1. El Centre Industrial de Catalunya.

El 1879 es crea el CIC. Aquesta associació es pot qualificar com a corporació industrial, però a diferència de les ja vistes fins aquí, no és una associació dels sectors industrials burgesos, precedent de les posteriors organitzacions patronals, ni tampoc no és ben bé una associació dels sectors obrers, sinó que més aviat es troba a mig camí entre ambdós extrems. Es composava majoritàriament de quadres intermedis dels establiments fabrils (directors, majordoms i contramestres)⁶³. No obstant, el seu discurs proteccionista i interclassista, el fa atractiu als sectors burgesos, que veuen en ell un aliat potencial contra l'ofensiva dels lliurecanvistes de Madrid. Per això, dins seu trobem personatges com Josep Ferrer i Vidal (president de l'IFTN) o Claudi Arañó (que és soci protector).

L'ideari de la corporació es trobaria proper als sectors democràtics o, fins i tot, republicans, amb un cert to social, però, per damunt de tot, mostra un discurs virulentament proteccionista, que el duu a posicionar-se contra Emilio Castelar, tot i el seu republicanisme, ja que en la seva condició de diputat per Barcelona s'inhibeix en els debats parlamentaris sobre política aranzelària, i a valorar Víctor Balaguer, al que es fa vicepresident honorari, per la seva combinació de liberalisme i proteccionisme.

El CIC tenia una mutualitat de socors mutus per als seus associats i organitzava cursos i conferències. A partir d'agost de 1880, edita la revista quinzenal *Centro Industrial de Cataluña*.

Durant aquests anys, trobem el CIC participant activament en les grans campanyes contra les reformes aranzelàries i tractats de comerç, ja sigui afegint-se a accions iniciades per les grans corporacions industrials, ja sigui organitzant els seus propis actes⁶⁴. D'aquesta activitat en podem destacar la formació d'una comissió d'obriers, amb membres del Centre Federatiu de les Societats Obreres de Barcelona i la seva Rodalia, la Federació de les Tres Classes de Vapor de Catalunya i el propi CIC, encarregada d'anar a Madrid per oposar-se a l'aprovació per les Corts del tractat de comerç amb França de 1882. Allí la trobem entrevistant-se amb membres del Govern, de la comissió parlamentària i diputats, i organitzant un acte públic, a l'estil de l'ARAA i en el seu propi terreny. La comissió edita també un fullet⁶⁵.

L'associació mantenia relacions estables amb el moviment de lligues de contribuents i fluides amb les grans corporacions industrials. El gener de 1885, per exemple, trobem un representant seu a la Junta General extraordinària de socis de l'IFTN dedicada al *modus vivendi* amb Gran Bretanya. Precisament aquesta estreta relació amb l'IFTN durà, a principis de 1885, a una part dels socis a qüestionar el que es considera excessiu seguidisme respecte l'altra corporació i a escindir-se, tot constituint el Foment Industrial (FI)⁶⁶.

63. Sobre el CIC, veure CASTERÁS, Ramón: *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880*, 1985, p.101 i seg.

64. Veure "CENTRO INDUSTRIAL DE CATALUÑA": *Exposición al Excmo. Sr. Presidente del Consejo de Ministros, en representación del Gobierno español, por la asociación titulada ..., establecida en Barcelona, 1881* (full volant).

65. *El tratado de comercio con Francia y perjuicios que irroga a las clases obreras y artesanas. Bases generales para la confección de una ley de jurados mixtos entre patronos y obreros. Otra de higiene para las fábricas y talleres y cajas de previsión para inválidos del trabajo*, 1882.

66. Sobre el Foment Industrial, veure *Centro Industrial de Cataluña*, núm. 15 (de 1885), 10-8-1885, article "Pretensions absurdas", de Josep Roca i Galés (p.346-347).

Josep Roca i Galés és el personatge del CIC que té una actuació més rellevant. Ja hem tingut ocasió de veure'l com a vocal de la Junta Directiva del FPN. El 1876 assisteix a l'Exposició Universal de Filadèlfia; des d'allí escriu cròniques per al *Fomento de la Producción Nacional*. Políticament a l'esquerra, el seu proteccionisme interclassista el fa criticar alguns polítics dels sectors democràtics, pel seu lliurecanvisme militant⁶⁷. Assisteix a nombrosos actes organitzats per les corporacions industrials, participa a la CCUDIL de 1879 i a la comissió d'obriers que es traslladen a Madrid el 1882 per oposar-se al tractat de comerç amb França i participa en la gestació del *Memorial de Greuges* de 1885⁶⁸. El veiem intervenint a la informació especial aranzelària de 1879, a la manifestació proteccionista organitzada per l'IFTN l'abril de 1881 i donant conferències al CC el 1883. Escriu uns *Ecós de las clases productoras* a *La Mañana* de Madrid. Escriu també a la *Gaceta de Cataluña*, a *La Industria Lanera Española*, a la *Gaceta de la Producción Lanera* i dirigeix el *Centro Industrial de Cataluña*. Molt proper a Víctor Balaguer, el veiem acompanyant-lo, el setembre de 1882, en la seva gira per Girona.

3.2.2.2. El Col·legi de l'Art Major de la Seda de Barcelona.

Aquesta corporació, dedicada a protegir els interessos del sector tèxtil seder, té una activitat menor que les grans corporacions industrials vistes anteriorment. Els seus orígens es troben el 1834, com a resultat de la unió dels antics gremis de mantellines i de velluters; en aquesta data, es creà un Col·legi de l'Art Major de Teixits de Seda, que el 1869 canviaria definitivament el seu nom pel de Col·legi de l'Art Major de la Seda de Barcelona (CAMSB)⁶⁹.

Entre els seus directius remarcables, trobem Joaquim Parellada i els germans Sert. Durant aquests anys, veiem el CAMSB intervenint en la informació especial aranzelària de 1879⁷⁰ i oposant-se al tractat de comerç amb França i a la restitució de la base 5ena.

3.2.2.3. La Unió Fabril i Mercantil de Barcelona.

La Unió Fabril i Mercantil de Barcelona (UFMB) va ser fundada l'octubre de 1878, amb la intenció d'oferir informació als industrials i comerciants, per evitar els frauds i els impagaments. En el moment de crear-se, ja existia una societat d'igual nom a Sabadell i se n'estava creant una altra a Terrassa.

Entre els seus directius, trobem Enric Batlló (cotó), Antoni Pons Enrich (cotó), Eduard Reig (seda), Claudi Arañó (mescla de llana), Delmer de Caralt (cànem). Altres socis significatius són els germans Sert, els germans Godó, Frederic Marcet i l'EI, entre d'altres. El nombre de socis va creixent, passant dels 171 inicials als 225 el 1883⁷¹.

67. Per als plantejaments proteccionistes de Roca i Galés, veure ROCA GARCÍA, Antonio: *Escritores proteccionistas en la Cataluña de la segunda mitad del siglo XIX, 1869-1900*, Tesis Doctoral, [1993], p.904-924.

68. Sobre la intervenció de Roca i Galés en el *Memorial de Greuges*, veure OLIVÉ SERRET, Enric: "El moviment obrer davant del Memorial de Greuges", 1986, p.40-41.

69. Veure COLEGIO DEL ARTE MAYOR DE LA SEDA DE BARCELONA: *Reglamento del ... aprobado en la Junta General celebrada el día 19 de febrero de 1874*, 1874.

70. Veure COLEGIO DEL ARTE MAYOR DE LA SEDA DE BARCELONA: *Contestación al interrogatorio acerca de los tejidos de lana dada por el ...*, 1879.

71. UNIÓN FABRIL Y MERCANTIL DE BARCELONA: *Memoria presentada por la Junta de Gobierno de la ... a sus asociados, en la Junta General ordinaria de 30 de Marzo de 1879*, 1879; *Memoria presentada por la Junta de Gobierno de la ... a sus asociados en la Junta general Ordinaria de 30 de Marzo de 1880*, 1880; *Memoria presentada por la Junta de Gobierno de la ... a sus asociados en la Junta General Ordinaria de 30 de Marzo de 1881*, 1881; *Memoria presentada por la Junta de Gobierno de la ... a sus asociados en la Junta General ordinaria de 30 de Marzo de 1882*, 1882; *Memoria presentada por la Junta de Gobierno de la ... a sus asociados en la Junta General Ordinaria de 30 de Marzo de 1883*, 1883.

Igual que el CIC, manté una relació estable amb les lligues de contribuents.

3.2.2.4. La Unió Barcelonesa de les Classes Productores.

La Unió Barcelonesa de les Classes Productores (UBCP), és una iniciativa de Josep Palomo, propietari de l'entitat bancària i comercial *Crédito Territorial y Mercantil*. Ja el 1874 llança la proposta de crear una associació que pretenia agrupar les classes productores professionals en un primer moment, per donar pas després a una organització general. Els seus objectius, serien oferir tota mena de serveis d'assistència jurídica, tècnica i informativa, com ara gestions de tot tipus davant l'administració, participació en exposicions, informacions de transports, cobraments, assegurances, consultes, morosos, judicis, entre altres⁷².

La reunió fundacional es fa el 30-12-1875 als locals del FPN. Alguns directius fundacionals, a més de José Palomo, són Antoni J. Bastinos, Joan Jaumandreu, Josep Antoni Salom, Manel Girona, Joaquim Maria Paz, Francesc de Paula Rius i Taulet, Teodor Baró, Pere Bosch i Labrús. La presideix Paz, personatge que anirem trobant als capítols següents per la seva activitat parlamentària.

Al període analitzat, aquesta corporació va apareixent sovint en forma de demandes concretes al Govern en temes de política fiscal i aranzelària. Així, la veiem oposant-se a la reforma aranzelària de 1877, als recàrrecs a la contribució industrial i de comerç de 1877 i de 1880. Col·labora amb el FPN en l'acte proteccionista de juny de 1881.

El juny de 1881, en el context de la mobilització de les corporacions industrials pel temor a una reforma aranzelària lliurecanvista per part del nou Govern Sagasta, proposa a l'IFTN fusionar-se, tot i que la proposta no sembla reeixir. Mantenia també una relació estable amb les lligues de contribuents. El 1877 utilitza el recurs d'adreçar-se directament a Alfons XII, per mostrar la seva oposició a la reforma aranzelària⁷³.

3.2.2.5. El Gremi de Fabricants de Sabadell.

Tant el GFS com l'Institut Industrial de Terrassa (IIT), apleguen els interessos de la indústria llanera, fortament concentrada a ambdues ciutats⁷⁴, i despleguen una activitat força considerable durant el període analitzat. Pel que fa al GFS, i a diferència d'altres corporacions industrials, es tracta de la continuació d'una entitat de procedència medieval.

Entre els directius del GFS, trobem industrials llaners sabadellencs com Joan Sallarès i Marra i el seu fill Joan Sallarès i Pla⁷⁵, Josep de Calassanç Duran, Joan Gorina, entre d'altres.

Manté una molt estreta col·laboració amb l'IIT en la defensa dels interessos llaners, i també amb les corporacions de Barcelona i d'alguns punts productors com Olesa (Antic

72. Sobre els objectius de l'entitat, veure els fulls volants PALOMO, José: *Sr. D. ...*, 17 de Agosto de 1874; *La Unión Barcelonesa de las Clases Productoras, s/a.*; [UNIÓN BARCELONESA DE LAS CLASES PRODUCTORAS]: *Sr. D. ...*, 31 de Enero del 1876; UNIÓN BARCELONESA DE LAS CLASES PRODUCTORAS: *Protector de la Institución S.M. el Rey Alfonso XII. Relación de los Sres. adheridos y socios honorarios, s/a.* I els fulls [UNIÓN BARCELONESA DE LAS CLASES PRODUCTORAS]: *Unión Barcelonesa de las Clases Productoras*, 1876 [2 fulls amb el mateix títol, un amb 7 pàgines i l'altre amb 15].

73. *La Mañana* (Madrid), 12-9-1877.

74. Per a la consolidació del districte llaner de Terrassa-Sabadell, veure DEU I BAIGUAL, Esteve: "Consolidació i lideratge de la indústria tèxtil llanera", 1994, p.67 i seg.

75. Sobre els Sallarès i el GFS, MARÍN I CORBERA, Martí: "Joan Sallarès i Pla (1845-1901). Pensament social i praxi social", 1992, p.75 i seg.

Gremi de Fabricants d'Olesa de Montserrat: AGFOM), Alcoi (Gremi de Fabricants d'Alcoi: GFA) i Béjar (*Junta de Fábricas de Béjar*: JFB). Aquest bloc d'interessos llaners apareix gestionant les seves demandes a les diverses reformes aranzelàries i acords comercials, però on concentra amb més intensitat els seus esforços, és en la reforma de l'aranzel de 1877⁷⁶, que afectava notablement les partides de les llanes, i en el projecte de reducció de drets a algunes mercaderies considerades com a primeres matèries de 1883, que afectava també les llanes i, especialment, els estams.

El 1863 el GFS crea l'Institut Industrial de Sabadell (IIS), que al període analitzat apareix sovint amb el nom de *Centre Industrial de Sabadell* (CIS). Com a tal, el veiem impulsant estudis de temes relacionats amb el seu objectiu⁷⁷ o adreçant-se al Govern en alguns afers concrets (punt de sortida de la línia de vapors subvencionats a Filipines i impost del *cuartillo por ciento*).

D'altra banda, el GFS impulsa també la creació de la *Unión Lanera Española* (ULE). De fet, els promotors d'aquesta corporació ja estaven agrupats com a Secció d'informes i contrafallides del GFS. El desembre de 1880 elaboren un escrit de presentació i es constitueixen com a corporació, amb la idea de començar a funcionar l'1 de gener de 1881. El seu objectiu era aconseguir informes comercials i prevenir-se contra les fallides i suspensions de pagaments. Entre els promotors, trobem industrials llaners sabadellencs com Joan Llonch, Zenó Corominas, Josep Antoni Duran, Jaume Gorina, Pau Turull i altres, tots ells provinents del GFS⁷⁸.

3.2.2.6. L'Institut Industrial de Terrassa.

L'IIT ens apareix també com a continuador d'entitats gremials medievals. Es constitueix l'octubre de 1873, com a fusió del Gremi de Fabricants de Sant Antoni i l'Associació de Fabricants per a la Compra i Venda de Desperdicis de Llana. Tenia una setantena de socis, entre els que trobem llaners terrassencs com Alfons Sala, Gaietà Alegre i Ignasi Amat, entre d'altres.

Agafà una estructuració similar a la de les corporacions barcelonines: juntes directives, juntes generals, drets i deures dels socis, objectius genèrics i, en general, d'obertura a les innovacions tecnològiques⁷⁹. Mantenia també un representant fix a Barcelona i un altre a Madrid. Segons Torrella⁸⁰, el 1876 contribuí a la creació d'una *Liga Española de Fabricantes de Tejidos de Lana*, entitat de la que no he detectat cap actuació durant el període aquí analitzat. El mateix any comença a publicar la revista *La Industria Tarrasense*.

76. Veure CORPORACIONES DE BARCELONA, SABADELL Y TARRASA: *Exposición solicitando el restablecimiento de los derechos de Aduanas, anteriores a la revisión arancelaria de 1877, que varias ..., elevan a las Cortes*, 1877; FABRICANTES DE TEJIDOS DE LANA DE SABADELL, TARRASA Y OLESA: *Exposición que los ... elevan al Excmo. Sr. Ministro de Hacienda*, 1877; FABRICANTES DE SABADELL, TARRASA, OLESA, ALCOY Y BÉJAR: *Contestación dada por los ... al interrogatorio formulado por la comisión de información acerca de los valores y clasificaciones de los tejidos de lana*, 1879.

77. Per exemple, ISAURA, Fulgencio: *Proyecto de reforma de varios artículos del código de comercio referentes a quiebras, dirigido a las Cortes del reino, escrito por D. ... Director de el [sic] Centro Industrial de Barcelona y por encargo del Instituto Industrial de Sabadell*, 1877; [I. FEULON, F. de]: *Opúsculo sobre Reinstalación de los Tribunales de Comercio y lo que deben ser el libro cuarto del Código de Comercio dedicado a los socios del Centro Industrial y dirigido a varios Señores Senadores de la Nación*, 1883.

78. Veure UNIÓN LANERA ESPAÑOLA: *Reglamento de la Sociedad ... establecida en el Gremio de Fabricantes de Sabadell*, 1883.

79. INSTITUTO INDUSTRIAL DE TARRASA: *Reglamento del ... Aprobado por la Sociedad en junta general de 24 de Octubre de 1873*, 1873.

80. TORRELLA NIUBÓ, F.: *Cien años del Instituto Industrial. Un siglo de la Tarrasa textil (1873-1973)*, 1975.

L'IIT té una activitat centrada en els temes relacionats amb l'aranzel de la indústria llanera, que hem tingut ocasió de veure per al GFS.

3.2.2.7. La Junta de Defensa de la Producció i Indústries Sureres de Catalunya.

La indústria dels taps de suro, ens apareix aquests anys amb una activitat considerable i molt concentrada geogràficament a l'Empordà. La principal demanda dels fabricants de taps era que els suros sense elaborar no s'exportessin i que no servissin, per tant, de primera matèria a la competència estrangera. Per això, havien demanat diversos cops l'aplicació d'un aranzel d'exportació que gravés la sortida dels suros sense elaborar. Alguns propietaris d'alzines sureres de les comarques gironines i la majoria dels de les zones productores d'Andalusia i d'Extremadura, però, s'hi oposaven.

Abans de constituir-se la Junta de Defensa de la Producció i Indústries Sureres de Catalunya (JDPIISC), el sector dels taps de suro segueix amb atenció el procés que duu a incloure una autorització per imposar un dret de sortida al suro sense elaborar en la llei de pressupostos per a 1876-77, qüestió que hem vist al capítol de política econòmica⁸¹. Cal dir que aquesta mesura va generar una forta polèmica, creant-se a Sevilla una *Asociación Corchera*, que s'hi oposava⁸². Com recordarem, a la pràctica el ministre no va fer ús de l'autorització. El 1877 s'imposà un dret de sortida, però sols als suros de Girona.

El 1879, en el context de la pujada de drets aranzelarís als taps de suro prevista pel Govern alemany, *El Eco Guixolense* proposa la celebració de reunions dels productors en juntes locals i la creació d'una junta central. La relació amb els parlamentaris catalans apareix com un dels objectius prioritaris d'aquesta proposta organitzativa, que es formaria: *para dar en todo tiempo las explicaciones necesarias a nuestros representantes en las Cortes y al Gobierno*⁸³.

S'inicia així un procés organitzatiu, en el que hi intervé de manera molt activa el diputat provincial Francesc de Paula Franquesa, que culmina en la reunió de 25-10-1879 a l'Ajuntament de Girona, en la que la JDPIISC es constitueix definitivament⁸⁴. Es nomena Franquesa secretari de la nova corporació.

El Eco Guixolense passà a ser l'òrgan de la corporació. L'abril de 1880 hi ha una escissió dins de la redacció d'aquesta publicació de la que en resulta *El Guixolense*⁸⁵, que continua amb la representació de l'entitat surera. Hermenegild Vila és el director d'ambdues publicacions en l'etapa en què són òrgans d'aquesta.

Les demandes de la JDPIISC comptaren amb l'oposició d'una part dels productors de suro de Girona i amb la majoria de la zona Sud peninsular. No obstant, recercà i aconseguí establir relacions de col·laboració amb els fabricants de taps d'aquesta zona Sud.

81. Per a les demandes del sector, veure COMISIÓN DE CATALUÑA, ANDALUCÍA Y EXTREMADURA: *Exposición que la ... eleva a las Cortes sobre fijación de un derecho ad valorem a la exportación de los corchos en planchas y cuadrados. (Presentada y apoyada en el Congreso por el Diputado D. Alberto de Quintana, en sesión del día 11 de Diciembre de 1876)*, 1876.

82. Veure *Impugnación del derecho opresor que se intenta imponer al corcho en bruto*, 1876.

83. *El Eco Guixolense*. Periódico semanal dedicado exclusivamente a defender y fomentar los intereses morales y materiales de esta villa y comarca (Sant Feliu de Guíxols), núm. 39, 29-6-1879, article de M.J. "Industria taponera", p.2.

84. Per a tot el tema dels taps de suro, és imprescindible la consulta de MEDIR: *Historia ...*; per a la creació de la JDPIISC, veure també VILA, Hermenegildo: *Apuntes. Crisis por que ha pasado la industria corchera. Su historia y su salvación*, 1880.

85. *El Guixolense*. Periódico semanal dedicado exclusivamente a defender y fomentar los intereses morales y materiales de esta villa y su comarca. Boletín órgano de la Junta de Defensa de la Producción e Industrias Corcheras (Sant Feliu de Guíxols). A partir del núm. 56 (1-5-1881), el subtítol és: "Defiende y fomenta los intereses del país. Boletín órgano oficial de la Junta de Defensa de la producción e Industrias Corcheras".

3.2.2.8. Altres corporacions industrials.

No es pot tancar aquest apartat sense al·ludir, encara que sigui breument, a diverses corporacions industrials que van desenvolupant la seva activitat durant aquests anys. A Barcelona ciutat, trobem el Sindicat Gremial de Barcelona (SGB), entitat possiblement fundada el 1879⁸⁶ i que pretén coordinar els esforços dels gremis; agafà protagonisme a principis de 1882, per la seva campanya d'oposició al nou reglament de la contribució industrial. En carta a Víctor Balaguer, afirma representar 98 gremis i 11.000 industrials⁸⁷. El mateix 1882 i en el mateix context d'oposició a l'esmentat reglament, trobem un Centre General de Contribuents Associats⁸⁸. Hi ha també a Barcelona una Unió Econòmica Proteccionista, que intervé a les eleccions generals de 1881, tot afavorint l'elecció de candidats proteccionistes⁸⁹.

Pel que fa a la resta de Catalunya, podem esmentar l'Institut Mataronès del Comerç, de la Indústria i de les Arts (IMCIA), fundat el novembre de 1876 i amb relació estable amb el moviment de les lligues de contribuents. També, el Centre Industrial i Mercantil de Girona (CIMG; de vegades apareix com a *Centre Mercantil i Industrial de Girona, Centre Industrial i Mercantil de la Província de Girona* o *Casino Mercantil i Industrial de Girona*); el trobem participant en la informació especial aranzelària de 1879 i coordinat també amb les lligues de contribuents.

Finalment, hi ha tot de corporacions que apareixen de tant en tant, de vegades sols per a una activitat molt concreta. Aquest és el cas del ja esmentat AGFOM (Olesa de Montserrat), de la Comissió de Fabricants d'Alcohols d'Espanya, del Foment de la Producció Provençalena, Centre Econòmic Proteccionista (Rubí), Centre Proteccionista de Vilanova i la Geltrú, Cercle Artístic Industrial de Vic, Centre Industrial de Manresa, Cercle de la Unió Industrial i Comercial (Manresa), Casino Industrial (Mataró), Centre Industrial i Comercial (Granollers), Associació de Foment (Olot), Junta de Defensa del Treball Nacional d'Olot i Foment de la Producció Espanyola de Puigcerdà.

3.2.3. Sector de la propietat agrària.

Per al conjunt de l'estat espanyol i en el període analitzat, l'agricultura representa encara una gran majoria de l'economia i de la població, amb predomini dels sectors tradicionals (cereals, oliveres i vinyes). Segons Tuñón de Lara, la meitat o més de les terres es troben concentrades en mans de grans propietaris, molts d'ells pertanyents a l'aristocràcia antiga, però també amb personatges procedents d'altres sectors econòmics, que havien adquirit terres durant el procés de desamortització⁹⁰. Aquests grans propietaris agraris constitueixen el sector social dominant. Tuñón assenyala el seu procés d'agrupació en grups de pressió, entre els que caldria esmentar, ja a la segona meitat dels anys vuitanta, la *Liga Agraria* (LA), representant dels interessos cerealistes i amb Germán Gamazo al seu capdavant.

86. Arxiu del Govern Civil de Barcelona. "Registro de las sociedades católicas, científicas, de intereses materiales, de recreo y mixtas establecidas en esta capital y pueblos de la misma", tom 1.

87. BMVB, fons personal Víctor Balaguer, arxivador sense catalogar "Víctor Balaguer".

88. Veure CENTRO GENERAL DE CONTRIBUYENTES ASOCIADOS: *La jurisprudencia administrativa. Exposición que el expreso Centro eleva al Excmo. Sr. Ministro de Hacienda con motivo del aumento de cuota que establecen las nuevas tarifas de la contribución industrial, pidiendo en consecuencia la rebaja de dicho aumento y la reforma de varios preceptos del Reglamento y conceptos tributarios de dudosa interpretación y clasificación*, 1882.

89. Veure CIVERA: *Las elecciones ...*, p.281.

90. TUÑÓN DE LARA: *Estudios ...*; veure el capítol 4, "La burguesia y la formación del bloque de poder oligárquico: 1875-1914", p.155 i seg.

Dins del sector agrari, caldria esmentar la crisi dels cereals, provocada per l'arribada de blats dels Estats Units i de Rússia, més barats degut a les noves comunicacions terrestres i marítimes⁹¹, amb la consegüent adopció pels governs espanyols de mesures proteccionistes que tenien com a efecte secundari perpetuar l'endarreriment; un gran creixement de la vinya, sobretot entre 1877 i 1886⁹² i com a resultat de la conjuntura de la fil·loxera a França, passant a ser el principal element d'exportació; un cert creixement dels olis, també amb una part de la producció dedicada a l'exportació; l'aparició, a la zona litoral mediterrània, d'una agricultura hortícola i fruitera (que no acabaria de desenvolupar-se fins el segle XX), amb la viticultura especialitzada, els fruits secs i els cítrics, com a màxims exponents⁹³.

3.2.3.1. L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

Pel que respecta a Catalunya, ja Jaume Vicent Vives i Montserrat Llorenç apuntaven diverses qüestions: expansió de la vinya, tot aprofitant la conjuntura de la davallada de la producció francesa i bona situació de l'aristocràcia catalana i de la gran propietat agrària durant el segle XIX⁹⁴. Efectivament, el conreu de la vinya té a Catalunya una de les màximes zones productores. Segons dades de Teresa Carnero per als anys vuitanta, la província de Barcelona ocuparia el primer lloc a nivell espanyol en superfície total conreada de vinya, amb 125.000 hectàrees, mentre que la de Tarragona ocuparia el tercer lloc, amb 110.066⁹⁵.

Entre la noblesa antiga, amb importants propietats agràries, podem esmentar els marquesos de Castellvell, de la Torre, de Monistrol, de Sentmenat, d'Alfarràs i de Montoliu, el comte de Peralada, el baró de les Quatre-Torres, entre d'altres. A alguns d'ells els veurem organitzats en l'IACSI. D'altres, a més, reconstrueixen el Cos de la Noblesa de Barcelona, corporació encarregada de vetllar pels interessos d'aquest sector⁹⁶. Com ja s'ha apuntat anteriorment, al costat d'aquests sectors nobiliaris trobem personatges de procedències molt diverses i amb activitats i fonts d'ingressos molt diversificades, que realitzen fortes inversions en l'adquisició de terrenys agrícoles⁹⁷. Montserrat Caminal, en el seu estudi sobre l'IACSI, ens dóna aquesta definició de la composició dels fundadors de l'Institut:

L'Institut fou una iniciativa institucional dels terratinents, però cal esbandir la idea d'un grup social estrictament agrarista. L'IACSI en cap cas no fou una institució dissociada dels interessos del capitalisme comercial i industrial català. En primer lloc, no tots els socis/fundadors foren propietaris d'estirp, tenien activitats fora de l'agricultura i molts d'ells esdevingueren propietaris arran de les lleis desvinculadores i desamortitzadores (els Clarós, Safont, etc.). Igualment, entre els socis que ingressaren posteriorment a l'Institut, trobem industrials que posteriorment invertiren en el sector agrícola, com Ramon Banaplata i Nadal, Joan Güell i Ferrer, etc., o els germans Ignasi i Manuel Girona i Agrafel i els seus descendents banquers i copropietaris de diverses indústries.

Respecte a les vinculacions dels socis/fundadors amb activitats financeres i negocis urbans, disposem d'una bona mostra de membres que invertiren en accions d'empreses ferroviàries, de crèdit i d'assegurances, que sovint significa participar en el control dels principals bancs i societats de crèdit, o tenien negocis urbans i feien inversions urbanes, i, lògicament, en empreses capitalistes agràries⁹⁸.

91. Per a la crisi agrària del darrer terç del segle XIX, veure BERNAL, Antonio M.: "La llamada crisis finisecular (1872-1919)", 1985.

92. Veure PAN-MONTOJO: *La bodega ...*, p.139 i seg.

93. Veure TORTELLA: *La economía ...*, p.138.

94. VIVES, LLORENS: *Industrials ...*, p. 113.

95. CARNERO: *Expansión vinícola ...*, quadre 2, p.44.

96. Veure CUERPO DE LA NOBLEZA DE BARCELONA: *Estatutos del ... aprobados por los individuos de la misma reunidos en junta general celebrada en esta ciudad el día 16 de Abril de 1880, según resulta del acta de dicha Junta levantada por el notario D. Francisco de Sales Maspons y Labrós*, 1884.

97. Veure IZARD: *Manufactureros ...*, p.59-60.

98. CAMINAL I BADIA, Montserrat: "La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)", 1989, p.121-122.

Si sembla clara la presència dins dels grans propietaris agraris de personatges provinents de sectors burgesos diversos al costat de la noblesa antiga, en canvi, la presència d'aquesta dins d'activitats capitalistes és més reduïda. Segons Àngel Bahamonde, fins 1880 la vella noblesa es va mantenir allunyada del món dels negocis⁹⁹.

L'IACSI es crea el 1851 com a corporació defensora dels interessos del sector agrari català. Montserrat Caminal, en els seus treballs sobre l'Institut, insisteix en la idea de no considerar l'IACSI com una corporació exclusivament agrarista, a partir de diverses constatacions: existia una realitat agrària catalana integrada al procés industrial; el caràcter dels seus socis fundadors no permet definir-los com a mers representants d'un sector estrictament agrarista; i situat en el context socioeconòmic i polític català del segle XIX, ens obliga a resituar-lo com un espai més d'actuació de la burgesia catalana del nou-cents¹⁰⁰.

Segons el reglament de 1875, l'IACSI es defineix com una associació de propietaris rurals, amb uns objectius de foment de l'agricultura, amb interès pels avenços tecnològics, de protecció dels interessos del sector i de contribució a un més gran tracte entre els seus membres, així com a la seva instrucció i benestar¹⁰¹. Es fixa la necessitat de disposar de local propi a Barcelona, amb biblioteca especialitzada, museu i una part recreativa. També, l'edició d'una revista, organització de reunions i exposicions agrícoles, difusió de l'ensenyament tècnic agrícola, relació amb corporacions afins nacionals o estrangeres, foment dels nous invents i assaigs escrits referents al sector i promoció d'institucions afins, com els bancs de crèdit o les asseguradores de collites. Pel que fa als socis, es distingeix entre els efectius (que poden ser residents, de mèrit o corresponsals) i els agregats (que poden ser agregats pròpiament o auxiliars).

Es preveu un funcionament intern en base a tres òrgans: la Junta Directiva, el Consell de Direcció i la Comissió de Foment. A ells cal afegir la Junta General de socis.

La primera comptarà amb un president, un vicepresident, un secretari general (és un càrrec remunerat), un administrador-tresorer, un comptador, un bibliotecari, un conservador del Museu i de l'edifici i vuit vocals més. Tots els càrrecs s'escolliran per la mateixa Junta, llevat del president. S'exercirà el càrrec per 4 anys, amb renovacions biennals. No hi pot haver reelecció fins transcorregut un any. Es procurarà que les sessions de la Junta Directiva siguin setmanals. Es preveu la formació de comissions per a afers concrets.

El segon és una mena de junta consultiva composta pels presidents i ex-presidents, per socis de mèrit designats per la Junta Directiva i per 10 vocals més que siguin antics directius, també a nomenament de la Junta Directiva. Té diverses funcions d'assessoria i de suport.

I la tercera, té com a objectiu l'expansió de l'Institut, la propaganda i diverses tasques organitzatives. Dins seu n'existirà una a Barcelona, una a Madrid (que veurem amb més deteniment a l'apartat dedicat als grups de pressió) i subdelegacions a les localitats amb un mínim de 15 socis corresponsals.

99. BAHAMONDE: "La vieja nobleza ...", p.23 i seg.

100. CAMINAL: *La fundació ...*, p.117 i seg. Veure també CAMINAL I BADIA, Montserrat: "L'IACSI: de la política de grup de pressió a la política regionalista". Comunicació presentada al Segon Col.loqui d'Història Agrària, organitzat pel CEHI, desembre de 1986 (treball inèdit). Sobre la fundació de l'IACSI, veure també PLANAS, Jordi: "Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya", 1993, p.32.

101. Veure INSTITUTO AGRÍCOLA CATALÁN DE SAN ISIDRO: *Reglamento del ... Aprobado por el Excmo. Sr. Gobernador de la provincia, en 26 de febrero de 1875, 1875.*

Les Juntes Generals ordinàries se celebraran a la primera quinzena de gener i les extraordinàries, quan calgui.

La propera modificació d'aquest reglament es produeix el 1885¹⁰². La Comissió de Foment esdevé Comissió Científica i de Foment, amb un nou contingut de recerca i de foment en matèria agrícola. Es divideix en dues subcomissions, la científica i la de foment, que podran treballar juntes o per separat.

Segons l'estudi de Jordi Planas, poc després de la seva fundació, l'IACSI va crear subdelegacions a diverses poblacions catalanes¹⁰³. Als anys cinquanta, en creà una trentena. No obstant, la seva activitat va ser desigual, tancant-se moltes d'elles. Tot i així, foren l'origen d'un associacionisme agrari. Així, per exemple, la subdelegació de Granollers, després de dissoldre's als anys seixanta, es recomposà el 1876 com a Associació de Propietaris Rurals del Vallès (APRV); l'autor creu que a la pràctica actuà com a sucursal de l'IACSI.

Durant el període aquí analitzat, apareixen en un moment o altre referències a subdelegacions de l'IACSI a diverses poblacions catalanes: Reus, Tarragona, El Vendrell, Vilanova i la Geltrú, Sitges, Sant Pere de Ribes, Sants, Sant Andreu de Palomar, Terrassa, Vic, Artés, Girona, La Bisbal, Figueres, La Jonquera, Olot, Puigcerdà, Tàrraga, Lleida. Es pot parlar, doncs, d'una considerable implantació territorial.

Entre els seus directius, trobem els marquesos de Camps de Mata, de Palmerola i de Montoliu, Baltasar Bacardí, Boi Carreras i Ignasi Vilanova, entre d'altres. El marquès de Monistrol presideix la Comissió Permanent a Madrid. Entre els socis significatius, podem esmentar Josep Ferrer i Vidal, president de l'IFTN.

L'Institut edita diverses publicacions: *El Calendari del Pagès*, *La Quinzena del Pagès* (ambdues publicacions en català, amb tiratges grans i adreçades a la pagesia) i la *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro* (en castellà i com a òrgan més oficial de l'associació). Aquesta darrera, inclou informacions de l'entitat, articles d'opinió i aportacions tècniques. Apareix amb una periodicitat mensual fins 1883, en què es fusiona amb *La Quinzena del Pagès* i passa a ser quinzenal. El 1876 l'IACSI agafa un local més gran. Disposava també d'un laboratori químic.

Veurem una mica més endavant els seus plantejaments ideològics, així com la seva actuació com a grup de pressió. Podem anticipar que participa activament en diverses campanyes durant aquests anys: la defensa de les formes contractuals catalanes en el projecte de reforma del Codi Civil, legislació diversa de política fiscal que afecta els interessos agraris, el problema de la fucsina al vi, i el principal maldecap: l'aparició i extensió de la plaga de la fil·loxera. A més d'això, l'IACSI manté diversos treballs en sintonia amb les corporacions industrials, especialment pel que fa a l'oposició a les reformes aranzelàries i als tractats de comerç.

3.2.3.2. Altres corporacions agràries.

Entre l'associacionisme agrari, podem esmentar el ja al·ludit CAC, que apareix com a institut tècnic agrícola i com a corporació del sector. El centre es va fundar el novembre de 1878. Edita una publicació mensual, la *Revista del Centro Agronómico Catalán*. Centra la

102. Veure INSTITUTO AGRÍCOLA CATALÁN DE SAN ISIDRO: *Reformas del Reglamento del ... acordadas por los Sres. Socios reunidos en Junta general y aprobados por el Excmo. Sr. Gobernador de la Provincia*, 15 de Abril de 1885 (full volant).

103. PLANAS: "Els propietaris ...", p.32.

seva atenció en la política fiscal i, molt especialment, en la fil·loxera, censurant les iniciatives de l'IACSI en aquest terreny.

Hi ha altres corporacions que apareixen en un moment o altre: la ja esmentada Associació de Propietaris Rurals del Vallès, l'Associació d'Agricultors del Partit de Manresa (AAPM), el Centre Agrícola del Penedès i l'Associació Catalana de Contribuents Viticultors (Terrassa).

3.2.4. Sector de la propietat immobiliària.

3.2.4.1. L'Associació de Propietaris de Finques Urbanes de Barcelona i de la seva Zona d'Eixample.

De la mateixa manera que personatges provinents de diversos sectors econòmics s'havien interessat en l'adquisició de propietats agràries, també el sector de la propietat immobiliària havia estat el destí d'inversions provinents sobretot de personalitats de la banca i del món dels negocis. Aquest procés és especialment visible a Barcelona, on el ritme d'urbanització i d'edificacions noves al seu Eixample, oferia perspectives per a la inversió i l'especulació. Miquel Izard esmenta com, a Barcelona i durant el Sexenni, aquest sector estava organitzat en una Societat de Propietaris de Finques Urbanes de Barcelona¹⁰⁴.

L'APFUBZE es crea, de fet, al Sexenni, concretament el 1872, partint de les iniciatives organitzatives anteriors en el sector¹⁰⁵. En el moment de la seva fundació, es va basar en els models organitzatius que oferien altres corporacions econòmiques existents a diverses ciutats espanyoles: en primer lloc, l'*Asociación de Propietarios de Fincas Urbanas de Madrid y de su Zona de Ensanche* (APFUMZE), creada el 1869, però també les lligues de contribuents andaluses i la *Liga de Propietarios de Valencia y de la Provincia*, creada poc abans.

Entre els directius d'aquesta corporació, trobem una nodrida representació dels principals contribuents de la província de Barcelona (per contribució territorial): Baltasar Bacardí, Antoni Xuriguer, Manel Girona i el marquès de Ciutadilla, entre d'altres. Com a socis, trobem també el marquès de Monistrol, Josep Maria Nadal i Vilardaga, Evarist Arnús o Ignasi Girona¹⁰⁶.

L'associació no té local propi i utilitza per a la seva activitat els d'altres corporacions de Barcelona, com el de l'IACSI, el del FPE o el de la Societat d'Assegurances Mútues contra Incendis. Al document fundacional de 1872, s'inclou un primer reglament per al funcionament de l'associació, que coneix futures modificacions el 1878 i el 1883¹⁰⁷.

104. IZARD: *Manufactureros ...*, p.61.

105. Veure *A los propietarios de fincas urbanas de Barcelona y su zona de Ensanche*, 23 de Marzo de 1872 (full volant).

106. Veure ASOCIACIÓN DE PROPIETARIOS DE FINCAS URBANAS DE BARCELONA Y DE SU ZONA DE ENSANCHE: *Memoria de los actos practicados por la Junta Directiva de la ... durante el año 1872, primero de su creación. Leída y aprobada en la Junta General Ordinaria celebrada el 2 de febrero de 1873, 1873; Memoria de los actos practicados por la Junta Directiva de la ... durante los años 1873 y 1874. Leída y aprobada en la Junta General Ordinaria celebrada en 7 de Febrero de 1875, 1875; Memoria de los trabajos realizados por la Junta Directiva durante el año 1882 y estado económico de la Asociación en 31 de enero de 1883, leídos y aprobados en la Junta General Ordinaria celebrada el día 4 de marzo último, 1883; Memoria de los trabajos practicados por la Junta Directiva durante el año 1883 y estado económico de la Asociación en 31 de enero de 1884. Leídos y aprobados en Junta general Ordinaria celebrada el día 15 de Febrero último, 1884.*

107. Veure *A los propietarios ...* (full volant); ASOCIACIÓN DE PROPIETARIOS DE FINCAS URBANAS DE BARCELONA Y DE SU ZONA DE ENSANCHE: *Reglamento de la ...*, 1879; *Reglamento de la ...*, 1883.

Durant aquests anys, té una activitat destacada en temes com la llei d'expropiació forçada de 1878 i el pla de reforma urbanística de Barcelona dels anys vuitanta¹⁰⁸. Sobre aquest darrer aspecte, sosté opinions divergents amb la Unió de la Propietat Urbana de Barcelona i la seva Zona d'Eixample (UPUBZE), entitat creada el 1882, que possiblement sigui una escissió de l'APFUBZE, ja que entre els directius de la segona hi ha coincidències amb els que ho venien essent de la primera.

A l'apartat dedicat a les corporacions com a grups de pressió, veurem amb més deteniment aspectes com el seu representant permanent a Madrid o la seva relació amb altres associacions, especialment l'assaig d'*Asociación Nacional de Contribuyentes* (ANC, 1874).

3.2.4.2. Altres corporacions de propietaris immobiliaris.

Si bé l'APFUBZE ocupa un lloc destacat dins de l'associacionisme de la propietat immobiliària a Barcelona, al seu costat trobem altres corporacions. En primer lloc, la ja esmentada UPUBZE, creada el 1882¹⁰⁹ possiblement com a escissió de l'APFUBZE. Entre els seus directius apareixen Baltasar de Bacardí, Ramon Estruch i Ferrer i Josep Maria Nadal. El 1883 elabora els seus estatuts¹¹⁰. Centra la seva activitat en l'afer del pla de reforma urbanística de Barcelona de 1882.

En destaca també la Junta de Propietaris de l'Esquerra de l'Eixample de Barcelona (JPEEB), de la que apareixen notícies a finals dels setanta i principis dels vuitanta. Entre els seus directius no hi ha personatges de la significació de les dues anteriors. Centra la seva atenció en el problema de l'enllaç dels ferrocarrils a Barcelona i el seu impacte sobre la propietat immobiliària, i també en la polèmica ubicació de l'estació de Barcelona de la línia ferroviària de Tarragona¹¹¹.

Hi ha també algunes associacions que apareixen en algunes ocasions: el Gremi de Propietaris de la Vila de Gràcia¹¹², amb Vicente de Romero (diputat per Gràcia el 1881 i també fundador de la Societat Econòmica Gracienca d'Amics del País: SEGRAP) al seu davant; l'Agrupació de la Propietat Urbana de Barcelona i la seva Província¹¹³, creada el 1885; o la Lliga de Propietaris (de Tortosa), vinculada al moviment de les lligues de contribuents¹¹⁴.

108. Sobre aquesta qüestió, sobre la que ja no hi tornarem, en no intervenir directament les Corts, veure ASOCIACIÓN DE PROPIETARIOS DE FINCAS URBANAS DE BARCELONA Y DE SU ZONA DE ENSANCHE: *Pliego de condiciones económicas que acompaña al proyecto de reforma de Barcelona expuesto en la sección de Fomento del Gobierno Civil de la provincia y recurso elevado contra dicho proyecto por la ...*, 1881; APFUBZE: *Exposiciones elevadas al Excmo. Ayuntamiento Constitucional de Barcelona solicitando se digne acordar con fuerza ejecutiva, la prosecución del expediente incoado para la apertura de las tres vías de reforma interior de esta ciudad y al Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación en súplica de que no ha lugar a declarar de utilidad pública el proyecto de reforma de Barcelona presentado por Don Ángel Baixeras, o que deben ser eliminadas del mismo las tres grandes vías de la reforma interior proyectada por el ingeniero D. Ildelfonso Cerdá*, 1884.

109. Arxiu del Govern Civil de Barcelona, "Libro de registro de asociaciones", tom 1.

110. Veure UNIÓN DE LA PROPIEDAD URBANA DE BARCELONA Y SU ENSANCHE: *Estatutos de la ...*, 1883.

111. Veure JUNTA DE PROPIETARIOS DE LA IZQUIERDA DEL ENSANCHE: *Exposición que la ... eleva al Excmo. Sr. Ministro de Fomento solicitando el cambio de emplazamiento de la estación y cabeza de línea férrea de esta ciudad a Tarragona y Barcelona*, 1879; *Memoria leída en la Junta General de propietarios de la Izquierda del Ensanche celebrada en 19 de Octubre de 1879 en la Nueva Universidad*, 1879; *Enlace de los ferro-carriles en Barcelona*, 1881.

112. Veure Arxiu del Govern Civil de Barcelona, "Registro ..."

113. Arxiu del Govern Civil, "Registro ..."

114. LIGA DE CONTRIBUYENTES DE CÁDIZ: *Memoria leída por el Presidente de la ... en la Junta General ordinaria celebrada el día 11 de Enero de 1885, en cumplimiento de lo que previene el artículo 17 del reglamento*, 1885.

3.2.5. Sector de la marina mercant i del comerç.

3.2.5.1. L'Associació de Naviliers i Consignataris de Barcelona.

El sector de la marina mercant és un altre dels que mostra un gran dinamisme associatiu, amb l'ANCB com a gran organització del sector, apareixent molt sovint en tota mena de temes relacionats amb els seus interessos: aranzel d'Ultramar, declaració de cabotatge per a la navegació amb les colònies, acords comercials, admissió temporals i línies de navegació subvencionades, aspectes tots ells que veurem més àmpliament al capítol dedicat als treballs de representació.

L'ANCB té alguns precedents de col·laboracions dels naviliers de Barcelona en afers concrets, entre els que podem esmentar un document elaborat el febrer de 1876 i signat per alguns importants naviliers, com Frederic Nicolau i Antonio López, en el que s'analitza la situació de la marina mercant, especialment la de llarga distància, i es proposa diverses mesures per a la seva recuperació¹¹⁵.

Un mes més tard, el març de 1876, es constitueix l'associació. El seu reglament, d'aquest mateix any, fixa uns objectius genèrics de defensa dels interessos del sector¹¹⁶. Hi ha un sol tipus de socis, que inclou naviliers, armadors i consignataris, amb iguals drets i deures. S'estableix que les quotes dels socis es fixin en funció del nombre dels seus vaixells i del tonatge d'aquests. Regeix l'associació una Junta Directiva, composta per un president, un tresorer i cinc vocals; hi haurà també un secretari, càrrec una mica més tècnic. Es preveu igualment la celebració de juntes generals anuals, durant els primers 15 dies de l'any.

Entre els directius de l'associació trobem noms com Frederic Nicolau, Isidor Pons, Ròmul Bosch i Joan Jover i Serra. El primer serà sens dubte l'ànima de la corporació: diputat, membre de comissions aranzelàries i impulsor de la coordinació amb naviliers d'altres ports.

El 1877 hi ha una escissió a la corporació, sense que quedin del tot clars els motius. A partir de gener de 1884, apareix la *Revista de la Asociación de Navieros y Consignatarios de Barcelona*, com a òrgan de l'associació i amb una periodicitat mensual¹¹⁷.

3.2.5.2. El *Círculo Hispano-Ultramarino de Barcelona*.

Aquesta corporació i les seves similars espanyoles, tenen de fet una actuació més destacada el 1872, en el context de la insurrecció cubana i dels projectes de reformes a les Antilles, i entre aquests, molt especialment, el d'abolició de l'esclavatge a Puerto-Rico, vist pels sectors socials amb interessos a les colònies com un perillós precedent per a Cuba.

Jordi Maluquer ha estudiat l'aparició d'aquests *Círculos* a diverses ciutats, a finals de 1871. El de Madrid estava comandat per Julián Zulueta i al Barcelona hi figuraven destacats industrials, comerciants, financers i naviliers. El 1872 el Govern radical presentà a les Corts un projecte de llei d'abolició de l'esclavatge a Puerto-Rico, que tingué una important resposta dels *Círculos*: *Immediatament fou organitzada una formidable i insòlita coalició contra*

115. Veure COMERCIO MARÍTIMO DE BARCELONA: *Exposición que al Excmo. Sr. Ministro de Hacienda eleva el ... sobre la necesidad de favorecer las expediciones directas, para fomentar la navegación de altura, e impedir su decadencia*, 1876.

116. Veure ASOCIACIÓN DE NAVIEROS Y CONSIGNATARIOS DE BARCELONA: *Reglamento de la ... Aprobado el 24 de Marzo de 1876 en Sesión extraordinaria de la Junta general*, 1876.

117. Veure ASOCIACIÓN DE NAVIEROS Y CONSIGNATARIOS DE BARCELONA: *Memoria sobre los trabajos de la Junta Directiva durante 1877. Leída por el Secretario de la Asociación D. Juan de Arana en la Junta general ordinaria del día 11 de Enero de 1878*, 1878.

*Amadeu I, el govern i l'abolició de l'esclavitud, que prengué el nom de "Liga Nacional". Carlins, moderats, conservadors unionistes i alfonsins, republicans unitaris i àdhuc els constitucionals, que havien governat sota Amadeu I, superaren les seves diferències per tal de fer un front comú contra l'abolició*¹¹⁸. Per a Maluquer, la pressió exercida des d'aquests sectors seria un dels factors principals de l'abdicació d'Amadeu I. El 1873 s'aprova finalment la llei, amb la modificació que els esclaus no adquiririen els seus drets polítics fins 5 anys després. Pocs dies després, es dissol la *Liga Nacional* (LN). Recordem que fins 1880 no hi ha una llei d'abolició de l'esclavatge per a Cuba i que el *Patronato* no se suprimeix definitivament fins 1886.

Segons Borja de Riquer, el *Círculo Hispano-Ultramarino de Barcelona* (CHUB) comptà en el moment de la seva constitució amb la presència dels elements més caracteritzats del món econòmic¹¹⁹. Per a Martín Rodrigo, tant els *Círculos* com la LN servirien de base per a la creació dels posteriors *Círculos liberales alfonsinos*¹²⁰. A finals de 1872 el *Círculo* de Barcelona inicia una gran campanya contra l'abolició, amb el suport d'IIC, FPN, IACSI i SEBAP.

Als primers anys de la Restauració, manté una activitat menor que al Sexenni. Entre aquesta, cal esmentar l'existència d'una *Comissió defensora dels interessos de Cuba*, com a mínim entre 1876 i 1877, i formada per algunes corporacions catalanes¹²¹. Edita alguns assaigs en els que s'analitza la situació política i econòmica de Cuba i es fa una oberta apologia de l'esclavatge¹²². Fa sentir ocasionalment la seva veu, com en l'afer del punt de sortida dels vapors a Filipines, que ja hem tingut ocasió de veure en el procés d'escissió del FPE.

El febrer de 1879, organitza una comissió de corporacions catalanes per anar a Madrid a saludar Martínez Campos al seu retorn de Cuba i quan es disposava a formar govern. L'objectiu de fons no era oposar-se a les reformes a Cuba ni a l'abolició de l'esclavatge, sinó sondejar les intencions del nou cap del Govern sobre un possible acord comercial entre Cuba i els Estats Units¹²³. De fet, quan Martínez Campos presenta a les Corts el projecte d'abolició de l'esclavatge a Cuba, el *Círculo* tampoc no enceta cap campanya com la de 1872.

A finals de 1880 es dissol definitivament, ingressant una part important dels seus socis al Cercle de la Unió Mercantil de Barcelona (CUMB).

El 1883 es crea un *Círculo Ultramarino*, del que no en tinc cap altra notícia¹²⁴.

3.2.5.3. El Cercle de la Unió Mercantil de Barcelona.

El CUMB es crea el 1873, probablement seguint el model de la corporació madrilenya d'igual nom: el CUMM. Com a impulsor de la nova entitat, trobem Joan Fabra i Floreta,

118. MALUQUER DE MOTES, Jordi: "La burgesia catalana i l'esclavitud colonial: modes de producció i pràctica política", 1974, p.119.

119. RIQUER: *El conservadurisme ...*, p.45-46.

120. RODRIGO, Martín: "Els condicionaments de la política colonial espanyola a Cuba (1868-1880)", 1997, p.30. Veure també RODRIGO Y ALHARILLA, Martín: *Empresa, política y sociedad en la Restauración: el grupo Comillas (1876-1914)*. Tesis doctoral, 2000.

121. AFTN, FPN, "Actas" núm. 4, 18-8-1875/13-10-1877, 3-1-1877.

122. Veure *La Perla de las Antillas. Memoria dedicada al Círculo Hispano-Ultramarino de Barcelona, por un socio del mismo y publicada por acuerdo tomado en la Junta General de 20 de Enero de 1875*, 1875; *La Esclavitud en Cuba. Memoria dedicada al Círculo Hispano-Ultramarino de Barcelona, por un socio del mismo y publicado para su Junta General de 15 de Enero de 1876*, 1876.

123. Arxiu FTN, sèrie FPN, "Actas" núm. 5, 20-10-1877/23-7-1879; 12-3-1879 (retorn de la comissió).

124. Arxiu del Govern Civil de Barcelona, "Libro ...", tom 1.

personatge molt lligat al CUMM (el presidí el 1875) i que tindrem ocasió de veure més endavant en la seva condició de diputat. El mateix 1873 elabora els seus estatuts¹²⁵. Ja hem vist com, en dissoldre's el CHUB el 1880, el CUMB n'absorbeix una part important dels socis. Amb aquest contingent incorporat a les seves files, el 1880 té 391 socis¹²⁶.

El CUMB es desmarca clarament de les tesis lliurecanvistes del seu homònim madrileny, però tampoc no adopta una postura tan netament proteccionista com la majoria de corporacions catalanes. No obstant, per exemple, el 1882 s'oposa al tractat de comerç amb França.

3.2.5.4. Altres corporacions del sector de la marina mercant i del comerç.

Dins d'aquest sector, cal esmentar també el Cercle de la Joventut Mercantil de Barcelona (CJMB). El seu objectiu és la defensa dels interessos del comerç, combinada amb una important vessant recreativa. Organitza conferències, però també balls i vetllades musicals. Disposa d'una mena de borsa de treball que dóna feina als dependents de comerç. El 1883 supera els 300 socis¹²⁷. Té un reglament de 1883¹²⁸. Des de 1885 edita un *Boletín del Círculo de la Juventud Mercantil*, de periodicitat mensual.

Una altra corporació del sector, és el Casino Mercantil de Barcelona, creat el 1860. Experimenta un constant increment de socis, que van des dels 319 als 800 al principi i al final del període analitzat¹²⁹.

Trobem també l'Acadèmia Científic-Mercantil de Barcelona, que utilitza els locals del FPE per a les seves reunions, com hem vist anteriorment, el Centre Naval Espanyol, que participa en algunes campanyes del sector de la marina mercant durant aquests anys i una desconeguda Associació de la Marina Mercant, creada el 1885¹³⁰.

3.2.6. Les societats econòmiques d'amics del país.

3.2.6.1. La Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País.

Després d'un assaig no reeixit als anys vint, la SEBAP es constitueix definitivament el 1834¹³¹. Com ja hem vist anteriorment, la llei de senadors a la península de 8-2-1877 atorgava a les societats econòmiques una representació al Senat. A la SEBAP li corresponia un senador, en l'elecció del qual intervenien la resta de societats de Catalunya, Balears i Aragó. Això fa que, al costat d'un tipus de soci i/o directiu procedent de sectors econòmics i professionals, molts d'ells presents en altres de les corporacions vistes fins aquí, hi hagi una important representació de polítics catalans o, si més no, de personatges que en un moment donat obtenen una acta de diputat i senador. Entre el contingent de socis, doncs, trobem

125. Veure CÍRCULO DE LA UNIÓN MERCANTIL [DE BARCELONA]: *Estatutos*, 1873.

126. CÍRCULO DE LA UNIÓN MERCANTIL DE BARCELONA: *Memoria leída por el Sr. Secretario del ... D. Federico Ribas, en la sesión celebrada por dicha Sociedad el día 17 de Julio de 1881*, 1881.

127. CÍRCULO DE LA JUVENTUD MERCANTIL: *Memoria leída en la Junta General Ordinaria celebrada el día 2 de Abril de 1882*, (1882); *Memoria leída en la Junta General Ordinaria celebrada el día 1º de Abril de 1883*, 1883.

128. Veure CÍRCULO DE LA JUVENTUD MERCANTIL DE BARCELONA: *Reglamento del ...*, 1883. Per a informacions de l'associació, veure també *Boletín del Círculo de la Juventud Mercantil*.

129. Veure BLANCO Y MOYA, José Antonio: *Reseña del Casino Mercantil de Barcelona desde la fundación del mismo hasta 1º de julio de 1891 por ... Publicase por acuerdo de su Junta Directiva*, 1891.

130. Arxiu del Govern Civil de Barcelona, "Libro ..."

131. Sobre el procés de formació de la SEBAP, veure LLUCH, Ernest: *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1849). Els orígens del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, 1973, p.225-234; SOLÀ: *L'Institut ...*, p.26 i seg.

Vicente de Romero, Ròmul Moragas, Teodor Baró, Eduard Maluquer, Rafael Puig i Valls, Pere Bosch i Labrús, Antoni J. Bastinos, Josep Sert, Pere Collaso, Joaquim Valentí, Pelagi de Camps, Ramon Estruch i Ferrer, Camil Fabra, Josep García Oliver, Francesc de Paula Rius i Tauler, Joaquim Maria Paz, Antoni Castell de Pons, Antoni Borrell, Marià de la Pau Graells, Víctor Balaguer i Josep Castellet¹³².

En iniciar-se la Restauració, la SEBAP mantenia els estatuts de 1869. El 1877, incorpora uns nous estatuts i reglament, per adequar el seu funcionament a la novetat del senador corporatiu¹³³. Edita una revista, el *Boletín de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País*, de periodicitat força irregular i concebuda més aviat com un recull de documents elaborats per l'entitat. La societat disposa també d'una junta de dames, presidida honoríficament per la infanta María Luísa Fernanda, que té al seu càrrec l'escola i la Casa de la Maternitat.

Durant aquests anys, la SEBAP té una activitat notable. A diferència d'altres societats econòmiques espanyoles, adopta una línia de treball clarament proteccionista, en sintonia amb les corporacions industrials, com tindrem ocasió de veure més endavant. En aquest sentit, en destaca els seus esforços per aconseguir un front comú de corporacions econòmiques a Barcelona per a la defensa de les demandes proteccionistes.

3.2.6.2. Les societats econòmiques d'amics del país a Catalunya.

La llei electoral de senadors a la península de 8-2-1877, esmentava explícitament l'existència de les societats econòmiques d'amics del país de Cervera, Lleida i Tarragona, que tenien dret a participar en l'elecció del senador corporatiu de la SEBAP. A més d'aquestes, van apareixent durant aquests anys al·lusions a les de Girona, Gràcia i Tortosa, Reus.

La Societat Econòmica Gironina d'Amics del País (SEGAP) es mostra força activa durant aquests anys, adoptant, igual que la de Barcelona, una postura decididament proteccionista. Així, per exemple, la veiem oposant-se al tractat de comerç amb França o al *modus vivendi* amb Gran Bretanya, participant a les informacions especials aranzelàries de 1877 i a la manifestació proteccionista de Girona de 1881. Centra el seu interès en el tema dels suros¹³⁴ i en l'avanç de la fil·loxera per Girona.

La Societat Econòmica d'Amics del País de Lleida (SEAPL) apareix el 1882 a tota la premsa per un afer que tindrem ocasió de veure amb més deteniment més endavant. En síntesi, el governador civil de Lleida pretenia enviar a Madrid exposicions favorables al tractat de comerç amb França i, amb tal motiu, convoca precipitadament una sessió de la SEAPL; Ramon Soriano, propagandista al servei de l'IFTN, es trobava a Lleida precisament per realitzar gestions en sentit contrari. En intentar participar en la reunió, és detingut i empresonat, provocant una onada de protestes¹³⁵. En qualsevol cas, en el tema la restitució

132. Veure *Boletín de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País*, especialment el número corresponent al primer trimestre de 1882.

133. Veure SOCIEDAD ECONÓMICA BARCELONESA DE AMIGOS DEL PAÍS: *Estatutos*, 1869; *Estatutos y Reglamento de la ... Año 1877*, 1885.

134. Veure SOCIEDAD ECONÓMICA GERUNDENSE DE AMIGOS DEL PAÍS: *Extracto del expediente instruido en 1880 por la ... sobre la cuestión corchera*, 1880.

135. Veure INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: *Manifiesto que dirige a la Nación el ... a raíz y con motivo de los injustificables sucesos ocurridos en Lérida acerca del Tratado de comercio con Francia*, 18 de Abril de 1882 (full volant).

de la base 5ena, en què la SEAPL actua sense la pressió del governador civil, envia una exposició a les Corts adherint-se explícitament a un document elaborat per l'IFTN¹³⁶.

La SEGRAP es crea el gener de 1882 i té com a impulsor a Vicente de Romero, que ja hem tingut ocasió de veure en altres associacions graciencques i que havia presidit la SEBAP. Els seus estatuts i reglament són d'aquest mateix any¹³⁷. Entre els fundadors trobem també Antoni Castell de Pons i Josep Serra i Clarós. A partir de 1886 se l'equipara amb les altres societats econòmiques en el dret a escollir compromissaris per a l'elecció del senador de la SEBAP¹³⁸.

El 1876 es crea la Societat Econòmica Dertosenca d'Amics del País, a iniciativa d'Albert Bosch i Fustegueras, que en aquells moments era directiu de la *Sociedad Económica Matritense de Amigos del País* (SEMAP)¹³⁹; més endavant veurem Bosch i Fustegueras com a diputat pel districte de Roquetes. El 1882 apareix la Societat Econòmica d'Amics del País de Reus, que envia una exposició al Congrés oposant-se al tractat de comerç amb França¹⁴⁰. Les societats econòmiques de Cervera i Tarragona no apareixen en cap dels grans temes econòmics del període.

3.2.7. Les lligues de contribuents a Catalunya.

Les lligues de contribuents, originades a Cadis i esteses a nombroses poblacions, tenen també a Catalunya la seva representació, de vegades fins i tot en poblacions petites, en les que no hi podia haver cap activitat econòmica rellevant. A finals dels anys setanta i principi dels vuitanta, es troben en funcionament lligues de contribuents als següents municipis: Reus, Tarragona, Balaguer, Os de Balaguer, Tàrrrega, Solsona, Barcelona, Gràcia, Badalona, Esparreguera, Piera, Olesa de Montserrat, Caldes de Montbui, Riells del Fai i Girona¹⁴¹.

3.3. Components ideològics de les corporacions industrials.

Al capítol dedicat a la política econòmica del període, hem tingut ocasió de veure l'organització i aportacions doctrinals dels lliurecanvistes. Aquestes aportacions, però, no es formen de manera unilateral, sinó que formen part d'un debat més ampli amb els defensors d'una orientació proteccionista en matèria aranzelària. Les corporacions industrials catalanes intervenen amb tota la seva força en la defensa d'aquests plantejaments, generant durant dècades¹⁴² un veritable cos doctrinal, que va més enllà de la simple defensa d'uns aranzels alts, per passar a analitzar l'economia en la seva globalitat, però també el sistema polític espanyol.

136. Archivo del Congreso de los Diputados, Serie general. Legajo 208/expediente nº 7: "Proyecto de ley alzando la suspensión de la Base 5ª de la Ley arancelaria", 3/5, document de la SEAPL de 30-12-1881.

137. Veure SOCIEDAD ECONÓMICA GRACIENSE DE AMIGOS DEL PAÍS: *Estatutos y Reglamento*, 1882.

138. Veure SOCIEDAD ECONÓMICA GRACIENSE DE AMIGOS DEL PAÍS: *Estatutos y Reglamento. Reales órdenes que la interesan, datos estadísticos desde su fundación en 16 de enero de 1882, lo que ha hecho y su estado en 31 de diciembre de 1890*, 1891.

139. Veure *Fomento de la Producción Española*, núm. 25, 30-12-1876.

140. Archivo del Congreso de los Diputados. Serie general. Legajo 209/expediente nº 11, "Proyecto de ley autorizando al Gobierno para ratificar el Tratado de Comercio y Navegación con Francia", núm. 8, exposicions contra el tractat.

141. Veure *Actas de la reunión de representantes de las Ligas de Contribuyentes y Asociaciones análogas celebrada en Madrid el mes de Octubre de 1879*, 1880; LIGA DE CONTRIBUYENTES DE CÁDIZ: *Memoria leída... 11 de Enero de 1885*; Arxiu del Govern Civil de Barcelona, "Registro ..."

142. Sobre el prohibicionisme i el proteccionisme a les dècades anteriors, veure LLUCH: *El pensament econòmic ...*, 1973, p.303 i seg.; ARTAL, Francesc: "Vers una política econòmica nacionalista burgesa (1840-1913)", 1973; *Pensament econòmic ...*, 1991; SÁNCHEZ SUÁREZ, Alejandro: *La formación de una política económica prohibicionista en Cataluña, 1760-1840*, 1988.

Hi ha alguns grans eixos ideològics que van apareixer de manera reiterada en la propaganda i articles d'opinió generats per les corporacions, que constitueixen un cos doctrinal perfectament estructurat, visible no ja en comentaris puntuals provocats per una mesura legislativa concreta o per l'opinió d'un articulista a títol personal, sinó en els documents més oficials i significatius generats des de les corporacions.

Les fonts utilitzades per delimitar aquest cos doctrinal, han estat les més directament relacionades amb el món de les corporacions, ja sigui perquè han estat editades per elles mateixes (revistes, exposicions, fullets, actes de propaganda), ja sigui perquè són aportacions fetes per alguns personatges que formen part de les seves juntes directives i emeten uns plantejaments perfectament identificables amb els de les corporacions de les que formen part (Josep Ferrer i Vidal, Pere Bosch i Labrús, Pere Estasén i altres). Al costat d'aquestes fonts més directes, però, trobem multitud d'aportacions fetes des de sectors catalans molt diversos (premsa diària, associacionisme no econòmic, autors diversos a títol personal i, fins i tot, institucions com ajuntaments i diputacions provincials), en les que apareixen uns plantejaments similars o del tot coincidents, molt especialment pel que fa a la demanda d'una política aranzelària proteccionista.

De la mateixa manera, les corporacions representatives d'altres sectors econòmics adopten un discurs de suport al de les corporacions industrials. Potser sense la vehemència d'aquestes, o sense insistir tant en tots i cadascun dels aspectes analitzats, o posant l'accent en temes concrets del seu sector, però, en qualsevol cas, sense defensar postures contràries, sinó en completa sintonia amb les de les corporacions industrials.

En aquest apartat, doncs, ens centrarem en l'anàlisi de les aportacions fetes en aquest terreny per les corporacions industrials, amb algunes al·lusions als components ideològics de les corporacions representatives d'altres sectors econòmics.

3.3.1. Proteccionisme aranzelari.

3.3.1.1. La polèmica amb els lliurecanvistes.

Les corporacions industrials i els personatges que es mouen dins de la seva òrbita d'actuació, dediquen considerables esforços a la difusió de les tesis proteccionistes, preocupats especialment per la proximitat dels lliurecanvistes madrilenys als centres de decisió del poder. La propaganda proteccionista es realitza de totes les maneres: premsa, fullets i actes públics.

Entre la premsa, ocupen un lloc destacat les publicacions de les corporacions industrials, amb articles de fons sobre qüestions teòriques o sobre aspectes concrets i una línia editorial molt marcada per aquesta orientació. Entre els fullets, hi ha una extensa sèrie de treballs publicats durant aquests anys, bé per les mateixes corporacions econòmiques, bé per personatges que s'hi troben propers. Algun d'aquests darrers, com Pere Estasén, sotssecretari de l'IFTN, publica també treballs de més volada, com *La protección y el libre-cambio* (1880)¹⁴³. Entre els actes públics, en destaca sobretot la sèrie de *manifestacions proteccionistes* celebrades a diverses poblacions catalanes el 1881, davant del temor a un gir lliurecanvista per part del nou Govern liberal. Cal aclarir que aquestes *manifestacions* no

143. ESTASÉN, Pedro: *La protección y el libre-cambio. Consideraciones generales sobre la organización económica de las nacionalidades y la libertad de comercio*, 1880. Sobre la seva obra, veure especialment: ARTAL, Francesc: "Pere Estasén i el regionalisme econòmic", 1988.

eren desfilades al carrer, sinó actes en recintes tancats a l'estil dels mítings lliurecanvistes de l'ARAA; la utilització d'aquest terme per part dels seus promotors, es fa en substitució de *meeting*, en un intent de desmarcar-se de les influències estrangeres, i sobretot britàniques, a les que es creu culpables de l'adopció d'una tendència lliurecanvista per part del Govern espanyol¹⁴⁴.

Interessa destacar que totes aquestes aportacions doctrinals no es fan unilateralment per part dels proteccionistes, sinó en un constant debat amb els defensors de tesis lliurecanvistes. Així, per exemple, el 1878 trobem el *Fomento de la Producción Nacional* polemitzant amb els madrilenys *El Eco de las Aduanas* i *El Comercio Español*¹⁴⁵.

Però la polèmica que pren unes dimensions més grans, amb diversos treballs de rèpliques, és el tema dels vins. S'inicia amb el míting de l'ARAA celebrat el 14 de novembre de 1880 al *Teatro Real* de Madrid i continua als anys següents. En aquest acte, alguns dels oradors lliurecanvistes aposten clarament per l'afavoriment del sector vitivinícola, essent contestats per tota la premsa proteccionista i per treballs més concrets, com el de Ferrer i Vidal (president de l'IFTN; el veurem més endavant com a parlamentari) *La escala alcohólica y la cuestión lanera* (1881), que és replicat des de la *Sociedad Económica Onubense de Amigos del País* i des de la pròpia ARAA¹⁴⁶.

3.3.1.2. El proteccionisme com a doctrina econòmica.

A) El mercat nacional.

Una primera constatació dels proteccionistes, és que en el cas espanyol i a diferència d'altres països, el mercat nacional es troba encara desmembrat i amb una capacitat de consum molt baixa. Es creu que s'ha arribat a aquesta situació d'inferioritat respecte altres països per diversos motius, entre els que en destaquen les dolentes i cares vies de comunicació, amb una xarxa ferroviària encara insuficient, uns impostos desproporcionats i mal administrats units a una enorme despesa pública improductiva, una agricultura endarrerida, amb una baixa capacitat de consum, una escassa atenció per part del Govern a la indústria, tot plegat unit a un cert endarreriment en afegir-se al procés d'industrialització i a un context de guerres i inestabilitat política continuades. Així, per exemple, a la convocatòria de la manifestació proteccionista organitzada pel FPE el 1881, llegim: (...) *un sin número de concausas, entre ellas las guerras civiles y perturbaciones constantes, han impedido a España seguir a las demás Naciones en la transformación determinada por los adelantos modernos en la manera de producir. Por otra parte, la falta de un buen sistema económico nacional, ha impedido el crecimiento de la fuerza contributiva en la proporción en que han aumentado las necesidades que la civilización impone*¹⁴⁷.

144. Veure, per exemple, INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: *Manifestación proteccionista celebrada el día 4 de Junio de 1881 bajo la iniciativa del ... en el Teatro de Santa Cruz de esta Ciudad*, 1881, intervenció d'Orriols, p.45.

145. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 439, 30-11-1878 i seg.

146. Veure ARAA: *Meeting ... 14-11-1880*; FERRER Y VIDAL, José: *La escala alcohólica y la cuestión lanera. Meetings librecambistas de Noviembre de 1880 en Madrid y en Bradford por D. ...*, 1881; SOCIEDAD ECONOMICA ONUBENSE DE AMIGOS DEL PAÍS: *Informes emitidos por la sección de comercio de la misma, acerca de los asuntos siguientes: derecho diferencial de bandera. Producción y exportación de vinos. Reforma de aranceles. Escala alcohólica. Cuestión lanera. Gremios*, 1882; [A. para la R. Liberal de los A. de A.]: *Meeting ... 13-3-1881*.

147. FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN ESPAÑOLA: *Gran manifestación proteccionista celebrada el 26 de Junio de 1881, en el Circo Ecuestre y en los teatros Novedades, Español, Buen Retiro y Tivoli, bajo la iniciativa del ..., con el recurso y apoyo de gran número de asociaciones y corporaciones científicas, literarias, artísticas, económicas, de artes y oficios, obreros y periódicos de Barcelona*, 1881. Convocatòria als assistents, llegida al Circ Ecuestre, p.6.

I en el transcurs de l'acte, un dels directius del FPE al·ludeix novament al tema, conclouent que amb la situació d'endarreriment comparatiu no es pot entrar en el camí de la lliure competència amb els altres països:

(...) ved las exiguas cantidades que se dedican en nuestros presupuestos a obras públicas tan necesarias para el desenvolvimiento de nuestras fuerzas productivas; comparad los caminos, los canales, las carreteras que cuenta la Península con las existentes en las naciones que nos aventajan en poderío industrial y mercantil, y decid si con la carestía de los transportes favorables sólo a la introducción extranjera, si con los ferro-carriles explotados generalmente por empresas extranjeras, si con las minas entregadas al privilegiado beneficio de los extranjeros, si con una marina agonizante y aún sostenida en gran parte por la explotación extranjera, si con una agricultura agobiada de tributos y una industria siempre oprimida y amenazada podemos regocijarnos de nuestra situación y aspirar a la libre competencia universal más o menos inmediata¹⁴⁸.

Davant d'aquesta situació, el que es demana és articular un mercat nacional, que estimuli la producció i el comerç espanyols, a través d'una millora i d'un abaratiment de la xarxa de comunicacions, una rebaixa i millor distribució dels impostos, amb un sanejament de les finances estatals, l'establiment d'una agricultura competitiva i més lligada a la indústria, més proteccionisme aranzelari per a aquesta i la generalització del procés industrialitzador, intentant elaborar dins del país totes les primeres matèries abans de ser exportades.

Des de les files dels proteccionistes catalans, s'intenta elaborar un model que defugui de les demandes concretes d'un sol sector i que aposti per un equilibri econòmic global que afavoreixi tothom: tots els sectors econòmics, tots els grups socials i totes les regions del país i, alhora, en el que l'adopció de mesures de protecció per a un d'ells no signifiqui un perjudici per a cap altre. Bosch i Labrús, president del FPE, diputat i un dels màxims defensors d'aquests plantejaments, ho resumí així el 1879, en la seva intervenció davant la comissió especial encarregada de la informació sobre la indústria llanera:

¡Yo aspiro al establecimiento de un sistema armónico de tarifas, que permita el desarrollo de la producción en todas sus formas, asegure o facilite a todas las clases, a todas las provincias y a todas las manifestaciones del trabajo, una compensación suficiente a la falta de medios y elementos, y al exceso de gravámenes de todas las clases que afectan a los productores de nuestro país respecto de los demás países de Europa, con tanto más motivo, cuanto que no puede hoy existir industria fuerte y potente sin la coexistencia de las pequeñas industrias auxiliares que las grandes industrias necesitan para su desarrollo; con tanto más motivo, cuanto que las naciones mejor constituidas y más poderosas, económicamente hablando, son las que tienen su producción más variada!¹⁴⁹.

Aquest equilibri, es concretaria en diversos terrenys: entre producció i comerç, entre indústria i agricultura, entre consumidors i productors, entre treballadors i empresaris, entre regions d'un mateix país i entre grans i petites indústries, en una idea de complementaritat d'interessos.

a) Equilibri entre producció i comerç. Es creu que la *producció nacional* —terme que ens anirà apareixent sovint— es pot ensorrar si l'Estat adopta les mesures proposades pels lliurecanvistes. Si això es produís, i per l'estreta relació entre totes les activitats econòmiques, el comerç també en sortiria perjudicat: si no hi ha producció —es diu— tampoc no hi haurà el poder adquisitiu necessari com per consumir, encara que puguin entrar mercaderies estrangeres més barates. Bosch i Labrús, en la mateixa intervenció davant la comissió especial aranzelària, afirma: *Se ha presentado al proteccionismo, y por cierto con frases muy elocuentes, como enemigo del comercio. Yo niego esto en absoluto. El*

148. FPE: *Gran manifestación ...*, intervenció d'Adolf Blanc al Teatre Novedades, p.74.

149. BOSCH Y LABRÚS, Pedro: *Discurso pronunciado por D. ... en la información lanera siguiendo en el uso de la palabra a D. Gabriel Rodríguez, en los días 22 y 24 de noviembre de 1879, 1880*. Intervenció del dia 22, p.5.

*proteccionismo crea riqueza, y creando riqueza aumenta el consumo; a más suma de producción, más suma de riqueza; a más riqueza más consumo, y a más consumo más movimiento, más transacciones*¹⁵⁰.

b) Equilibri entre indústria i agricultura. Aquest és un dels temes al que els proteccionistes dediquen més esforços, especialment davant dels grans tractats de comerç del període, intentant demostrar la complementarietat d'interessos entre ambdós sectors. Es considera que amb la industrialització, l'agricultura en surt beneficiada, ja que significa una tecnificació i diversificació dels conreus, amb el consegüent increment de la productivitat, així com un augment del valor de la propietat agrària. I, inversament, amb una agricultura més competitiva, els industrials eixamplaven considerablement llur mercat. Aquest discurs, com tindrem ocasió de veure més endavant, obté el suport de l'associacionisme agrari català.

c) Equilibri entre consumidors i productors. Aquest és un altre dels temes en els que els proteccionistes més hauran d'insistir, ja que la propaganda lliurecanvista donava prioritat als drets del consumidor. Els proteccionistes voldran demostrar que tothom és alhora productor i consumidor i que, per tant, si algú en la seva condició de productor s'arruïnava com a efecte de la competència estrangera, no podria exercir la seva condició de consumidor perquè, senzillament, no tindrà diners amb els que comprar res. Ferrer i Vidal, en el seu fullet *Consideraciones sobre la crisis económica europea* (1879), rebut les tesis de Bastiat i les seves *Harmonies économiques*:

todos tenemos necesidad de trabajar y producir para poder consumir, y nadie puede por lo tanto ser consumidor sin ser a la vez productor; pero la escuela de Bastiat (...) a la vez que pretende fundir en una todas las nacionalidades, intenta dividir cada una de las existentes en dos grupos, llamando al uno *productor* y al otro *consumidor*, proclamando que los intereses de dichos grupos son distintos y enteramente opuestos, y sembrando así odios y malquerencias entre los habitantes de un mismo país¹⁵¹.

d) Equilibri entre treballadors i empresaris. Els proteccionistes plantegen aquí una mena de corporativisme interclassista de les *clases productores* enfront de les *clases improductives* (aspecte aquest sobre el que hi tornarem més endavant). El proteccionisme seria, per a ells, l'eina per garantir la feina a tothom i un cert nivell de benestar per a la classe obrera, mentre el lliurecanvi duria al tancament de les indústries i a un atur col·lectiu de grans dimensions. Un part de l'obrerisme català moderat acceptarà aquesta consigna. A bona part dels actes de propaganda i comissions per a gestions concretes, trobem representacions de societats obreres¹⁵², assumint aquesta idea de pacte interclassista enfront d'un enemic exterior, representat pels lliurecanvistes.

e) Equilibri entre regions d'un mateix país. En aquest apartat, els proteccionistes es defensaran de les acusacions d'exclusivisme en la defensa dels seus interessos fetes pels lliurecanvistes. Plantejaran un model que assumeixi per igual les necessitats de cada zona productora, per potenciar al màxim les seves possibilitats.

f) Equilibri entre grans i petites indústries. Aquest és un dels aspectes que destaca sovint el FPE. Es considera que les petites indústries, importants com a auxiliars de les grans, són les primeres en ensorrar-se davant de la competència exterior.

Es creu que una de les principals estratègies per avançar cap a la consolidació del mercat nacional, entès com complementarietat d'interessos entre diversos sectors, és

150. BOSCH Y LABRÚS: *Discurso ... 22 y 24 de noviembre de 1879*. Intervenció del dia 24, p.18.

151. FERRER Y VIDAL, José: *Consideraciones sobre la crisis económica europea*, 1879, p.16-17.

152. Sobre la tàctica d'incloure representants de societats obreres a actes i comissions, veure SOLÉ-TURA: *Catalanisme ...*, p.70-71; OLIVÉ: *El movimiento obrer ...*

potenciar al màxim el comerç interior, tot considerant que aquest seria el que estimularia i articularia la producció i el consum nacionals. En una exposició de la SEBAP relativa al tractat de comerç amb França de 1882, es valora: *ante todo fomentar el consumo interior, y que, por lo mismo, cada nueva industria que se aclimata en el país atrayendo población, multiplicando los capitales, fecundando todos los gérmenes de riqueza y bienestar, supera en mucho las ventajas del más ganancioso tratado mercantil con la nación que más propicia se muestre con nosotros brindándonos con amplias y generosas concesiones*¹⁵³.

Es creu que caldria completar al màxim un circuit econòmic nacional, abastint-se dins del mercat interior de tots els productes possibles i deixant per al comerç exterior sols l'assortiment d'aquelles mercaderies no produïbles al propi país. S'insisteix igualment en la necessitat d'importar primeres matèries i d'exportar excedents ja elaborats. Ferrer i Vidal, en el treball esmentat, delimita les funcions que, per a ell, hauria de tenir el comerç exterior: *Es también utilísimo el comercio con los países extranjeros, para buscar consumo por medio de la exportación a nuestros productos sobrantes, y para importar las primeras materias, cuyo valor duplica o quintuplica el trabajo del país, y lo es también el que importa productos extranjeros que el país necesita, y no puede proporcionarse*¹⁵⁴.

Es rebutja, doncs, les concepcions lliurecanvistes d'especialització en un sol sector econòmic, concretada en la fórmula *Espanya, la bodega del món*, que hem tingut ocasió de veure al capítol dedicat a la política econòmica. Per als proteccionistes catalans, una especialització agrària de tal tipus crearia uns lligams de dependència envers els països industrialitzats, alhora que seria un fre a un desenvolupament econòmic general. Si, a més, el sector potenciat entrés en crisi —i res més fàcil que els vins, amb la fil·loxera ja present als ceps espanyols— el país es quedaria sense cap mena de recursos.

Un autor que analitza a fons aquest tema, és Pere Estasén. En una conferència donada al FPE el 1880, afirma: *Los libre-cambistas quieren reducir a nuestra nación a centro de única producción, como si fuera posible a las naciones prosperar y sostenerse produciendo un solo artículo, dada la variedad de consumo que es forzosa en virtud de la multiplicidad de artículos que se necesitan para la vida*¹⁵⁵. En el seu ja esmentat treball *La protección y el libre-cambio*, Estasén delimita alguns aspectes del que més tard serà denominat *nacionalisme econòmic*, és a dir, la voluntat de fer de la nació un ent econòmic autònom, capaç d'autoabastir les seves necessitats i el màxim independent del capital estranger. Estasén rebutja aquí la noció del món sencer com a organisme econòmic, en el que es passa de l'individu a la humanitat, sense tenir en compte la nació. Respecte la divisió internacional del treball, creu que no hi ha cap predestinació per què un indret es dediqui a una producció i no a una altra, sobretot amb la indústria. El que caldria, segons ell, és organitzar econòmicament la nació: *Sólo en la vida nacional puede encontrarse la correlación de actividades que exigen la división del trabajo*¹⁵⁶. Planteja també que dins d'una nació hi ha d'haver varietat de producció, de la mateixa manera que hi ha varietat de consum:

La aspiración a la diversidad de funciones económicas en las varias naciones del orbe, dedicados unos pueblos a las tareas agrícolas, otros a las extractivas, otros a las especiales manufactureras, otros al comercio, es tan anti-natural como suponer que la división del trabajo fisiológico se alcanza plenamente en un

153. SOCIEDAD ECONÓMICA BARCELONESA DE AMIGOS DEL PAÍS: *A las Cortes para que eviten el convenio recientemente negociado entre nuestro Gobierno y la vecina República Francesa*, 1882, p.4.

154. FERRER Y VIDAL, José: *Consideraciones ...*, p.21.

155. [FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN ESPAÑOLA]: *Conferencias sobre artes y oficios*, 1880-81. Conferència de Pere Estasén de 6-12-1880, "Discurso sobre el tratado de comercio con Inglaterra", p.37.

156. ESTASÉN: *La protección ...*, p.151.

estado en que unos hombres sólo coman, otros sólo beban, otros digieran, otros secreten, otros respiren y otros piensen, encargándose cada grupo de realizar funciones especiales, no por cuenta de su organismo, sino por cuenta de la comunidad: lejos de ser así, el progreso orgánico tiende a que cada individuo alcance la plenitud de sus funciones¹⁵⁷.

I afegeix més endavant: *este organismo en general, que se denomina la nación, con vida política independiente, ha de tener vida económica independiente; de otro modo peligraría su existencia*¹⁵⁸.

Per als proteccionistes, la lliure competència entre nacions proposada pels lliurecanvistes, no tindria sentit en la mesura que no es pot aplicar un tracte igual a economies molt diferents. Consideren que en aquests casos es produeix el domini de la nació econòmicament més forta. Un dels oradors de la manifestació proteccionista del FPE ho planteja així:

Dada esa desigualdad entre la manera de ser de las naciones, bajo el punto de vista económico, resulta que la mayor injusticia es tratarlas igualmente. La libre concurrencia, la libertad comercial, el libre-cambio entre naciones de la misma potencia productora daría lugar al equilibrio, al progreso de todas, al bien general. El libre-cambio entre naciones de una potencia productora distinta produce la ruina de las más débiles, de las más atrasadas.

Ya que tenemos la desgracia de que nuestro país esté más atrasado que otras naciones de Europa, que antes que nosotros nacieron a la vida industrial y mercantil, es preciso que desaparezca el desequilibrio que en contra nuestra crea esa desigualdad en la balanza de la producción general, para impedir que día tras día vengan enseñoreándose los extranjeros de nuestro mercado, y con la ruina de nuestra agricultura, de nuestra industria y de nuestro comercio, venga luego la ruina de la nación¹⁵⁹.

En aquestes condicions —afirmen els proteccionistes— l'arancel seria una defensa de la producció nacional davant d'una allau de mercaderies estrangeres, produïdes en els països d'origen en unes condicions més avantatjoses, que significarien una competència insostenible per a la indústria nacional dins del seu propi mercat interior. Es rebut igualment l'afirmació lliurecanvista de la bondat de la competència de productes estrangers al mercat nacional com a estímul per evitar l'estancament de la producció, tot considerant que la competència interior entre empreses ja significa prou estímul. Llegim a un article del *Fomento de la Producción Española* escrit amb motiu del tractat de comerç amb França de 1882:

Bien sabemos que la gente libre-cambista trompetea por esos mundos, que los industriales temen la competencia extranjera porque les impediría realizar balances enormes; pero un espíritu desapasionado se haría cargo de la vanidad de la argumentación viendo que existe competencia interior, suficiente para llevar los precios al mínimum posible, y reconociendo que allí donde los lucros son cuantiosos, acuden los capitales a sacar provecho contribuyendo a alcanzar la baratura compatible con la situación general del país¹⁶⁰.

De fet, els proteccionismes rebaten l'acusació de monopolisme rebuda des de les files lliurecanvistes retornant l'acusació: la lliure competència ensorra la producció nacional i, per tant, el mercat nacional queda en mans dels productors privilegiats estrangers, que disposaran d'aquell en condicions d'autèntic monopoli. Un dels oradors de la manifestació proteccionista del FPE s'hi refereix en aquests termes: *Y es, señores, que la aplicación del libre-cambio, cuando no existe igualdad de condiciones, que casi nunca puede establecerse, conduce por el camino de la competencia directamente al monopolio, porque más o menos tarde quedan en la lucha que se desarrolla árbitros exclusivos los productores privilegiados*

157. ESTASÉN: *La protección ...*, p.152.

158. ESTASÉN: *La protección ...*, p.162. Veure també BLANCH, Adolfo: *Introducción a Escritos económicos del Excmo. Sr. D. Juan Güell y Ferrer, publicados por la comisión ejecutiva nombrada para erigir un monumento a Güell y Ferrer*, 1880.

159. FPE: *Gran manifestación ...*, intervenció de Francesc Xavier Tort al Circ Equestre, p.11.

160. *Fomento de la Producción Española*, núm. 300, 8-4-1882, article "El tratado con Francia", p.221. L'expressió *trompetea* fa referència a l'orador lliurecanvista Idefonso Trompeta.

*de aquellas naciones que tienen en su favor la inmensas facilidades de la producción y el imperio irresistible en los mercados*¹⁶¹.

Es va perfilant així un discurs que ressalta la idea dels interessos nacionals en pugna amb els estrangers, d'identificació entre proteccionisme i independència nacional, amb el consegüent rebuig al cosmopolitisme dels lliurecanvistes¹⁶². A una de les manifestacions proteccionistes organitzades per l'IFTN, un dels oradors defineix aquest *proteccionisme nacional*: *¿Dentro de qué límites está encerrado el ideal proteccionista? Siempre, constantemente, dentro de los límites de la patria: la mejora, el fomento, la seguridad, la independencia del trabajo español es nuestro ideal. ¿Cuál es en cambio el ideal de los librecambistas? El cosmopolitismo utópico, amenaza constante de nuestra independencia productora*¹⁶³. D'aquí la simpatia amb què es rebrà la intervenció de Cánovas a l'AM, en la que defensava postures proteccionistes a partir del concepte de nació.

Unida a aquesta idea, apareix la denúncia de l'excessiva presència d'interessos estrangers situats en llocs clau de l'economia nacional. Llegim en l'exposició que el FPE adreça a les Corts amb motiu del *modus vivendi* amb Gran Bretanya:

Por otra parte, al ver nuestras mejores líneas férreas y las interiores comunicaciones en poder de empresas francesas, las minas más importantes y productivas en manos de los ingleses, nuestras líneas de vapores no protegidos que no tienen de españoles más que la bandera, al contemplar apenados el monopolio con que ejerce Inglaterra el comercio con Filipinas donde cada día pierde más el pabellón español y el predominio absorbente que en el comercio de nuestras Antillas adquieren los Estados-Unidos a los que acabamos de cuasi enajenar aquellas provincias por medio de un tratado que les garantiza el mercado insular con evidente detrimento del peninsular y al recordar cómo se han devorado por el fisco los millones que ha producido la desamortización civil y eclesiástica y la incautación de los bienes del Real Patronato, llegamos a creer que nuestro país ha perdido ya su libertad, que nuestra Nación está hipotecada al extranjero y que cedidos los cuantiosos dones con que nos favoreció la naturaleza, no nos queda, por fin, otro recurso, que aguardar resignados a que se convierta la miseria particular de España en miseria oficial, y en pauperismo colectivo el pauperismo individual¹⁶⁴.

B) Intervencionisme de l'Estat.

En la línia argumental dels proteccionistes, el següent pas és demanar la intervenció de l'Estat. Si la producció nacional —es diu— es troba en inferioritat de condicions respecte a la d'altres països, i la lliure competència dels més febles amb els més forts ha de tenir com a únic resultat l'anul·lació de les forces productives nacionals, cal una decidida intervenció de l'Estat per corregir, amb un aranzel ben calculat, les diferències entre una i altres, fins assegurar a la producció del país un marge d'actuació dins del mercat interior a resguard de la competència estrangera. Aquí els proteccionistes plantegen algunes qüestions: necessitat de legitimar la intervenció de l'Estat en matèria econòmica, valoració de si la demanda de protecció aranzelària és transitòria (mentre la producció nacional no estigui en condicions de competir), equilibri entre la defensa de tots els sectors econòmics nacionals i la voluntat de donar prioritat al desenvolupament industrial, això sense oblidar el tema dels acords comercials.

161. FPE: *Gran manifestación ...*, intervenció de Josep Griera al Teatre Novedades, p.65-66.

162. Sobre la dimensió nacional del proteccionisme, veure MUÑOZ: "La involución ...", p.22 i seg.

163. IFTN: *Manifestación proteccionista ... 4-6-1881*, intervenció de Roca i Roca, p.20.

164. FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN ESPAÑOLA: *Exposición-Memoria que eleva a las Cortes el ... con motivo de las autorizaciones pedidas por el Gobierno Español para ajustar un modus vivendi comercial, un arreglo subsidiario y un tratado definitivo con Inglaterra*, 1885, p.26-27.

La intervenció de l'Estat en els afers econòmics, havia estat condemnada pels lliurecanvistes i el seu *laissez faire, laissez passer*, que hem tingut ocasió de veure al capítol dedicat a la política econòmica. Per a ells, l'intervencionisme demanat pels proteccionistes s'acostaria al socialisme, en tant que intromissió del poder en una esfera que es considera reservada a la iniciativa privada i a la llibertat individual. Per als proteccionistes, en canvi, no sols és legítim que l'Estat intervingui en el terreny on la seva actuació sigui necessària, sinó que aquesta seria una de les funcions més distintives de l'Estat com a forma d'organització política. Bosch i Labrús planteja aquest tema al cicle de conferències del FPE esmentat anteriorment:

Dicen que el proteccionismo es enemigo de la libertad; que la libertad económica, es la más antigua de todas las libertades. Señores, es verdad: no hay libertad más antigua que la libertad económica. Cuando los hombres vivían como salvajes o poco menos, la libertad económica era una cosa corriente, el libre-cambio existía en todas partes, y no podía ser otra cosa. El crecimiento y el interés de las naciones constituidas, el desarrollo de las industrias inspiró la idea proteccionista, de modo que el proteccionismo es de época relativamente moderna, por tanto hijo de la civilización. Si pues el proteccionismo es hijo de la civilización; si ha venido con el progreso, ¿cómo puede ser enemigo de la libertad? La libertad económica o el libre-cambio existían hasta tal punto antes de que la civilización adquiriera cierto desarrollo, que entonces prevalecía en todas partes la ley del más fuerte; pero la sociedad se ha constituido para amparar al débil, y el proteccionismo no hizo otra cosa que poner a cubierto las naciones más débiles de la concurrencia de las naciones más fuertes¹⁶⁵.

Per la seva banda, Estasén dedica un capítol del seu llibre al tema, amb l'indicatiu títol de "La intervención del Estado", en el qual llegim:

(...) el Gobierno debe tener el mínimo posible de intervención en las funciones internas de la sociedad y el máximo de las funciones externas; que en el orden económico se traduce por la abolición de trabas, reglamentación e impuestos en el tráfico interior y en las industrias peculiares de cada nación, al mismo tiempo que reglamentar todo lo posible las relaciones exteriores en beneficio de la sociedad, y plantear aquellas medidas de ataque y defensa contra los intereses extranjeros que puedan afectar la vida nacional, y su independencia económica; cuyas medidas están recomendadas eficazmente por la doctrina de la protección y organización del trabajo nacional¹⁶⁶.

La gran majoria de proteccionistes, però, no demanen uns aranzels alts com una situació indefinida, sinó de manera transitòria. Entenen que la base de la desigualtat de la indústria nacional amb la d'altres països, es deu a un seguit de factors conjunturals, que no poden perllongar-se indefinidament en el temps. Creuen que si la indústria troba condicions per desenvolupar-se, arribarà a un punt en què es trobarà en igualtat de condicions amb la dels altres països i podrà competir amb ells en una situació de lliure mercat. La demanda de protecció aranzelària, doncs, aniria encaminada a permetre que els nuclis d'industrialització existents puguin consolidar-se i créixer.

En aquest sentit, els proteccionistes catalans fan seva la *tesi de les indústries naixents*, formulada per l'alemany Friedrich List al seu treball *Sistema nacional d'economia política* (1841)¹⁶⁷. List creia que el proteccionisme era una necessitat històrica per a una nació determinada, que venia imposada per les diferències de nivell econòmic existents entre països. Argumentava que sense protecció aranzelària, una nació que s'incorporés més tard que altres al procés industrialitzador, no podria implantar mai una indústria nacional i es veuria abocada a formar part d'una divisió internacional del treball, en la que ocuparia un

165. [FPE]: *Conferencias ...*, conferència inaugural de Pere Bosch i Labrús de 15-11-1880, p.XI.

166. ESTASÉN: *La protección ...*, p.191.

167. Veure, per exemple, ESTASÉN: *La protección ...*, p.65. Per a una visió de la influència de List en Estasén veure ARTAL: "Pere Estasén ...", p.145. Per a una visió general de la influència de List en diversos autors catalans de l'època, veure ARTAL, Francesc: "Contingut econòmic del regionalisme polític català", 1992, p.87.

paper subordinat. Concloïa afirmant que tota indústria que es troba en una fase embrionària necessita un ajut addicional i transitori per desenvolupar-se i posar-se en condicions de competir. Aquest període s'hauria d'allargar tant de temps com fos necessari, però al mateix temps, creu que no pagaria la pena d'aplicar-lo a un país sense condicions d'iniciar un procés d'industrialització¹⁶⁸.

La diferència entre List i els proteccionistes catalans, estaria en què mentre el primer entenia l'aplicació d'un aranzel protector com una estratègia industrialista selectiva, de la que en quedarien exclosos els productes agraris i les primeres matèries, per als segons, conscients del poc pes en les decisions polítiques de les seves demandes i desitjosos de trobar alguna mena de consens amb altres sectors productius, la protecció s'hauria d'aplicar de manera global, a tots els sectors econòmics nacionals. D'aquesta manera, per exemple, en el document elaborat per l'IFTN el 1883 amb motiu del projecte de primeres matèries, aquesta corporació s'hi mostra contrària, per la idea de solidaritat d'interessos: *Pero estas franquicias no pueden admitirse de un modo incondicional y absoluto, ni así lo han sido en ningún país dotado, como el nuestro, de diversidad de elementos naturales. Esas franquicias deben subordinarse a los intereses nacionales que convenga conservar o fomentar; y por eso los industriales españoles nunca pidieron la libertad de ciertas primeras materias, por más que pudiera convenirles importarlas del extranjero*¹⁶⁹.

Aquesta intencionalitat de protegir tots els sectors econòmics nacionals, però, no exclou la voluntat de donar prioritat al foment de la indústria. Per això, els proteccionistes sovint formulen llurs demandes plantejant una política aranzelària que gravi poc els productes sense elaborar i que els vagi gravant més a mesura que duguin més treball incorporat. Així, per exemple, a un treball del FPN de 1875, llegim:

De ahí la persuasión de esta Junta [Directiva] de que lejos de rebajarse las tarifas elevadas que afectan hoy a algunos artículos, deberían por el contrario hacerse extensivas a mucho mayor número de ellas, pero de una manera armónica y progresiva, de suerte que viniese a resultar *a más mano de obra mayor elevación de tarifa*, comenzando por los productos puramente naturales, a los cuales debería imponerse un módico derecho, teniendo siempre en cuenta la posibilidad de producirse en el propio país; derecho que se iría progresivamente elevando hasta el producto más perfeccionado y en disposición de entregarse al consumo definitivo¹⁷⁰.

Alguns autors, com Estasén, gosen anar més enllà i aposten obertament per la via industrialista com a alternativa econòmica de progrés, alhora que rebutgen la via agrarista preconitzada implícitament pels lliurecanvistes en la seva aposta pel sector vitivinícola. En la conferència que dóna al FPE el 1880, Estasén afirma:

Es de extrañar que los economistas españoles, que de tan adelantados se precian, no se acuerden de que las tendencias económicas modernas, bajo el punto de vista científico, nos señalan los pueblos exclusivamente agrícolas como pueblos atrasados, como pueblos eternamente dependientes de la naturaleza y que no pueden oponerse a su influencia ciega. Un pueblo esclavo, un pueblo que vive a merced de las contingencias del tiempo, del clima, y no tiene esa independencia característica de las naciones industriales.

168. Veure LIST, Friedrich: *Sistema nacional de economía política*, versió de Miguel Paredes Marcos, 1955, p. 109 i seg. i p.254 i seg. Sobre ell, veure ANSON-MEYER, Monique: *Un économiste du Développement au XIXe siècle Friedrich List*, 1982.

169. INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: *Dictamen elevado a las Cortes del Reino por el ... acerca del proyecto de ley sobre reducción de los derechos de aduanas a varias mercancías, consideradas como primeras materias*, p.6.

170. FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL: *Contestación del ... al interrogatorio formulado por la Sociedad Económica Matritense e inserto en la "Gaceta de Madrid" de 1º de julio de 1874, para estudiar el resultado de las reformas de 1868 a 1870 en las leyes sobre aduanas y navegación, examinar si conviene aplazar la reducción de derechos fijada por la ley de 1º de julio de 1869 para igual mes de 1875, y proponer al gobierno las medidas convenientes para aumentar los ingresos de la renta de aduanas*, 1875, p.25.

Un pueblo agrícola es un pueblo esclavo; un pueblo industrial es un pueblo libre, y sólo puede ser verdaderamente agrícola y en agricultura rico, el pueblo que tiene cierto desarrollo industrial¹⁷¹.

En altres ocasions, es denuncia el caràcter desigual dels moviments comercials espanyols: mentre s'estaria exportant productes sense elaborar, s'estava important productes industrials. Així, al document de la SEBAP esmentat anteriorment, es pot llegir:

[un país] forzosamente vive condenado al atraso y a la miseria, cuando establece como sistema fundamental de sus relaciones mercantiles el cambio entre frutos naturales o primeras materias extraídas del patrio suelo, grosera labor de braceros y labriegos, mezquinamente retribuidos; y los maravillosos prodigios de la industria y del arte, que naciones más adelantadas cultivan con amor y afanosa perseverancia mejorando las condiciones materiales y elevando el nivel intelectual y moral de la masa de sus operarios¹⁷².

Des de les files proteccionistes es reclamarà, doncs, uns aranzels alts, però també altres condicions en la seva elaboració: informacions públiques, amb participació de les classes productores, abans de fer cap reforma aranzelària; manteniment de la independència d'actuació, desvinculant per tant l'aranzel de lligams internacionals; i correcció dels vicis de composició i de redacció de l'aranzel i dels documents oficials que li serveixen de base.

El tema de les informacions, va apareixent sovint en la propaganda proteccionista, convençuts els seus promotors de la perillositat dels polítics que tenen a les seves mans la possibilitat d'introduir importants modificacions aranzelàries en un determinat ram productiu, sense tenir els coneixements necessaris de la seva situació ni de les conseqüències que pot tenir una alteració d'aquest tipus. Com a efecte d'aquesta constant demanda, es convoca les dues informacions de 1877 (indústria llanera i marina mercant), amb la particularitat que es fan *després* de feta la reforma aranzelària de 1877, i la incorporació d'una informació prèvia a la segona rebaixa, al projecte de restitució de la base 5ena.

Una altra de les demandes dels proteccionistes, és la llibertat d'actuació en matèria aranzelària, tot rebutjant els lligams existents a l'aranzel espanyol pels seus compromisos comercials amb altres països. Llegim en un manifest adreçat a les Corts per l'IFTN el 1881:

Para lograr esta independencia económica, esta verdadera libertad de comercio, sin la cual España no será rica como puede y debe ser, basta con legislar sobre materias económicas con entera libertad y fijos los ojos en lo que el interés de España y únicamente el interés de España exige, libre de influencias extranjeras, de intrigas diplomáticas y de exigencias de interés de otras naciones, que por medios que todos sabemos, no ignoran la manera de disfrazar estas exigencias con teorías y con ideales de filantropía y de cosmopolitismo.

La verdadera libertad de comercio en España está en la facultad de disponer de sus intereses de la manera que mejor le parezca o le convenga, de arreglar su legislación mercantil e industrial como le plazca; y es evidente que cuantos menos compromisos internacionales contraiga mayor será su libertad de acción¹⁷³.

Pel que fa a la correcció dels vicis de l'aranzel, en trobem nombroses referències entre la propaganda elaborada des de les corporacions industrials. Així, per exemple, en un full volant editat per l'IIC el 1877 i adreçat al Govern amb motiu de les rectificacions i valoracions que varen servir de base a la reforma aranzelària de 1877, llegim:

Abrigaban las clases productoras cierta confianza en que la rectificación de los valores y clasificaciones, preceptuada por dichas bases [7ª y 8ª de la ley de 1º de Julio de 1869], permitiría mejorar y perfeccionar el Arancel, corrigiendo sus defectos. ¿Y qué ha resultado de la primera rectificación? Un Arancel diforme, que a pocos satisface, y cuyos vicios esenciales se agravan con la adición de los impuestos transitorios: un Arancel que así recarga los derechos a las primeras materias de la industria, como disminuye inconscientemente; que

171. [FPE]: *Conferencias ...*, p.37.

172. SEBAP: *A las Cortes ...*, p.2.

173. IFTN: *Manifiesto ...*, p.3.

beneficia en algunos casos y perjudica en otros, condenando al retroceso, a la parálisis o la muerte a importantísimas industrias, con la ciega fatalidad del Destino¹⁷⁴.

El Eco de la Producción, en ressenyar els treballs d'Estasén, el novembre de 1881, per demostrar als diputats catalans la inconveniència de restituir la base 5ena, al·ludeix a les dificultats per trobar dades fiables en les estadístiques del comerç exterior: [Estasén] *Demostro que no puede el Gobierno ni el país prejuzgar la cuestión, aún cuando tenga a la vista los datos que arrojan nuestras Balanzas o estadísticas del comercio exterior, que forma la Dirección general de Aduanas, pues están plagadas de errores aritméticos y hasta geográficos, como por ejemplo en la Balanza del año 1866, el de colocar a Buenos Aires en los Estados-Unidos, y a Aguadilla, ciudad de las Antillas españolas, en Méjico*¹⁷⁵.

Se censura també les reformes de l'arancel a través dels pressupostos o dels acords comercials, enlloc de fer lleis específiques. Llegim al *Fomento de la Producción Nacional*, en al·lusió a la reforma arancelària de 1877: (...) *las alteraciones hechas en el Arancel de Aduanas por medio de la ley de Presupuestos, sin más mira que la de arbitrar recursos, son incompatibles en buenos principios; porque sabido es que las Aduanas son algo más importante que una base de ingresos, y porque es necesario que sus Aranceles tengan condiciones de estabilidad*¹⁷⁶.

El tema de la renda de duanes rep també l'atenció dels proteccionistes. Per a ells, un arancel alt és alhora un factor de protecció per a la indústria i una font considerable d'ingressos per a l'Estat. Afirmar al respecte Bosch i Labrús, en la seva intervenció davant la comissió especial arancelària: *El Arancel, dicen los librecambistas, no es más que para obtener renta, los prohibicionistas decían lo contrario, que las aduanas eran para proteger la industria nacional; nosotros los proteccionistas decimos otra cosa, decimos que las aduanas son elementos de tributación y base de protección a un mismo tiempo*¹⁷⁷.

Es rebut la tesi lliurecanvista que afirmava que una rebaixa de drets aranzelaris estimulava les importacions i que, per tant, la multiplicació d'ingressos que aquestes comportaven, arribarien a superar la xifra ingressada abans de la rebaixa de drets. Els proteccionistes argumentaran que el consum no és quelcom indefinidament augmentable, sinó que té també el seu sostre; per tant, els drets que es deixen de percebre amb uns aranzels baixos, difícilment poden ser compensats per l'increment de les importacions. Creuen que el punt òptim de la renda de duanes es troba en uns aranzels amb unes taxes protectores i ben calculades. I, d'altra banda, si l'Estat no disposa d'aquesta font d'ingressos, els diners que deixa de percebre l'erari públic es compensen augmentant la càrrega impositiva, ja molt exagerada.

L'arancel com a arma és també un dels arguments utilitzats pels proteccionistes. Creuen que els desarmaments aranzelaris unilaterals preconitzats pels lliurecanvistes, deixen el Govern sense recursos de pressió en les negociacions d'acords comercials amb altres països (de fet, els proteccionistes no es mostren favorables a la política d'acords comercials, amb algunes excepcions que veurem a continuació; més aviat s'accepten com a quelcom inevitable). Un arancel alt —argumenten— permet al Govern disposar d'una bona base

174. INSTITUTO INDUSTRIAL DE CATALUÑA: *Exposición dirigida al Gobierno por el ... sobre la cuestión de Aranceles y tratados de comercio*, 9 Agosto de 1877 (full volant).

175. *El Eco de la Producción*, núm. 40, 16-11-1881, article "La cuestión arancelaria", p.673.

176. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 362, 9-6-1877, article "Reforma arancelaria", p.380. Per al rebuig al sistema de modificar l'arancel a través d'acords comercials, veure, per exemple, *Fomento de la Producción Española*, núm. 81, 26-1-1878, article "Tratados de comercio y valoraciones", p.54 (al·lusió al tractat de comerç amb França de 1877).

177. BOSCH Y LABRÚS: *Discurso ... 22 y 24 de noviembre de 1879*. Intervenció corresponent al dia 24, p.29.

negociadora en el moment d'iniciar una negociació, en la que sempre es pacten rebaixes mútues.

El tema de la balança comercial, mereix també l'atenció dels proteccionistes. Autors com Estasén, rebaten la tesi lliurecanvista d'equilibri automàtic de la balança comercial, que en el cas dels lliurecanvistes espanyols, es traduïa en la màxima *com més es compra a un país, més compra aquest en el propi*. Per a Estasén, el dèficit en la balança comercial no es cobreix necessàriament a base d'exportacions de productes del país, sinó també a base de diners i, encara, en crèdits i, en definitiva, amb un increment de la presència estrangera a l'economia nacional. Posa l'exemple dels ferrocarrils i de les mines, en bona part controlats pel capital estranger: *¡De esta manera se le hace ver al pueblo español que paga con productos, cuando paga con pedazos de la patria, que hoy es casi toda de extranjeros! I també: Cuanto más compramos fuera, más deberemos fuera; si no podemos pagarlo con mercancías, lo pagaremos con dinero o en créditos contra nosotros*¹⁷⁸.

Un altre aspecte relatiu a l'intervencionisme abordat pels proteccionistes, serà el de la demanda estatal, sobretot en la construcció de vaixells per a l'Armada o de les noves línies ferroviàries subvencionades per l'Estat. Es demanarà que aquestes importants comandes siguin encarregades a empreses espanyoles, que d'aquesta manera rebrien un fort impuls. Seguint amb la línia de nacionalisme econòmic, s'argumentarà que els diners públics, sortits dels contribuents espanyols, no han d'anar a empreses estrangeres, sinó que han de servir per desenvolupar la naixent indústria nacional. S'argumenta també que, d'aquesta manera, es donaria més treball als obrers espanyols, que els diners invertits per l'Estat repercutirien en altres indústries auxiliars, i que s'avançaria en el camí de la independència tecnològica envers l'estranger, especialment útil en cas de conflicte bèl·lic.

Finalment, hi ha una demanda de més medis en la lluita contra el contraban, especialment en punts com Gibraltar, ja que, sense aquest aspecte ben cobert, de res no serviria una política aranzelària proteccionista.

C) Actituds davant dels acords comercials.

Són diversos els arguments plantejats des de les files proteccionistes per oposar-se als acords comercials o, si més no, als acords amb les grans potències econòmiques. En primer lloc, hi ha l'aspecte ja vist anteriorment, de la restricció de la independència en matèria aranzelària, en tractar-se de compromisos internacionals, de difícil rescissió: tant si un acord conté clàusules específiques que lliguen l'aranzel, com si no les té però la seva vigència s'ha fixat per a un període de temps llarg, restringeix el marge de maniobra del Govern i de les Corts en aquest àmbit, impedit un rearmament aranzelari si les circumstàncies d'un moment determinat el fessin recomanable. Llegim al *Fomento de la Producción Española*, amb motiu de les negociacions del tractat de comerç amb França de 1877: (...) *lo que importa es que los aranceles no formen parte integrante de los tratados, como se hizo en los celebrados con Francia*¹⁷⁹, *Bélgica e Italia, en que quedamos atados de pies y manos para variar las tarifas y hasta la nomenclatura del arancel. Queremos sí, la reciprocidad arancelaria, pero la queremos con libertad nacional de alterar, modificar, de ampliar o de restringir lo que los representantes del país consideren conveniente a los intereses de España*¹⁸⁰.

178. ESTASÉN: *La protección ...*, p.287 i 286, respectivament.

179. En realitat, Àustria-Hongria.

180. *Fomento de la Producción Española*, núm. 72, 24-11-1877, p.807-808.

Es valora també els efectes negatius de l'aplicació de la clàusula de la nació més afavorida. En el cas de l'aranzel espanyol —es diu— la concessió a un altre país d'una determinada rebaixa de taxes aranzelàries, cal aplicar-la automàticament a tots els països que tenen la condició de nació més afavorida; d'aquesta manera, encara que el moviment comercial amb el país objecte de l'acord sigui petit, la importància de la rebaixa es troba en què beneficia igualment a països amb els que sí hi ha un volum comercial gran i que, per tant, poden representar un perill de competència dins del mercat interior. En el cas de l'aranzel de l'altre país, la rebaixa a un determinat producte espanyol, s'aplica també a tercers països amb els que aquest país tingui establerta la condició de nació més afavorida; d'aquesta manera, dels beneficis obtinguts pels negociadors espanyols, després de dures negociacions i concessions, se'n beneficien tercers països, que poden representar una greu competència a les exportacions espanyoles dins del mercat del país objecte de l'acord.

Els proteccionistes valoren negativament els efectes de la política comercial basada en els acords comercials, en la mesura que significa una tendència constant a rebaixar l'aranzel, com a resultat de les concessions atorgades a l'altra part contractant.

L'oposició més gran, però, és en l'establiment d'acords comercials amb les potències econòmiques, tot considerant, d'una banda, que els avantatges atorgats no són recíprocs, sinó que les potències imposen sempre les seves condicions en les negociacions i, de l'altra, que la superioritat de la seva producció industrial crea una greu competència als industrials espanyols dins del seu propi mercat interior. Diu al respecte Estasén: *A todo tratado de comercio le anteceden una serie de intrigas, influencias, etc., cuyo resultado es, que la nación más poderosa establezca las bases del tratado según convenga a sus intereses, de ahí que las naciones de gran potencia productora e influencia nacional regulen el comercio de las naciones a su manera y antojo, salvando, empero, las apariencias*¹⁸¹.

L'únic cas en què els acords comercials són ben vistos pels proteccionistes, és amb països que tinguin un desenvolupament econòmic inferior a l'espanyol i que, per tant, puguin representar una sortida a les exportacions, sense representar al mateix temps una entrada de productes industrials seus al mercat espanyol. Es fixen sobretot en els països de l'Amèrica Llatina, tot considerant que les transaccions comercials es troben molt per sota de les desitjables, atenent els lligams històrics existents. En el manifest de l'IFTN a les Corts de 1881 vist anteriorment, s'aposta per aquesta mena d'acords, ressaltant sense embuts que ha de ser així sols mentre el grau de desenvolupament econòmic d'aquells països es trobi per sota de l'espanyol:

Por lo que respecta a los tratados de comercio, el INSTITUTO DE FOMENTO desea se celebren con las Repúblicas de Centro y Sud América, mientras aquellas Repúblicas no nos aventajen bajo el punto de vista agrícola e industrial, cuya situación no hemos de temer por ahora, pero sí de prevenir para los tiempos venideros, pues las Revistas de aquellos países nos anuncian rápidos progresos en sus industrias, a pesar de que la ciencia económica en su infabilidad había condenado a estas regiones a ser perpetuamente agrícolas¹⁸².

D) Anàlisi del context internacional.

Hi ha per part dels proteccionistes un interès per l'anàlisi de les economies i de les polítiques aranzelàries d'altres països, per comprovar quins interessos poden tenir a l'hora de

181. ESTASÉN: *La protección* ..., p.63.

182. IFTN: *Manifiesto* ..., p.3.

negociar acords comercials amb el Govern espanyol, però també per comprovar si la fórmula proteccionista està donant resultats a altres llocs.

Ferrer i Vidal és un dels autors proteccionistes que més atenció dedica a analitzar el context de crisi de sobreproducció industrial a nivell internacional i, especialment, a Gran Bretanya. Per a Ferrer, aquesta crisi de sobreproducció allibera un volum enorme de mercaderies, que recerquen nous mercats on ser consumides i que signifiquen una greu amenaça d'invasió del mercat interior espanyol si no s'hi contraposa un mur aranzelari. Al seu fullet *Consideraciones sobre la crisis económica europea* (1879), analitza el cas britànic:

De un tiempo a esta parte, la industria inglesa sufre un grave malestar, una verdadera crisis, por falta de consumo suficiente para su gigantesca producción; crisis que se ha ido comunicando a las demás naciones de Europa, haciéndolas solidarias de las fatales consecuencias de aquella producción, en alto grado excesiva e insensata; y con este motivo, la diplomacia inglesa se ve obligada a valerse de todos sus recursos y de su astucia toda, para emprender una guerra cruel, espantosa, que no tiene por objetivo la conquista de territorios ni de súbditos, pues no es esto lo que necesita la Albión poderosa, sino el obtener a todo trance y a toda costa consumidores para el sobrante de sus productos¹⁸³.

Al costat de la sobreproducció britànica, es valora el creixement espectacular de l'economia nord-americana, com a conseqüència de l'aplicació d'un sistema aranzelari protector, pronosticant un futur protagonisme econòmic dels Estats Units, que desbancarà a la pròpia Gran Bretanya. A la manifestació proteccionista de l'IFTN de juny de 1881, el vicepresident de la corporació i president de l'acte, Josep Pujol Fernández, afirma:

Y no es que la Alemania se prevenga, ni la Francia se guarde, ni la Bélgica desconfie, ni la Italia vacile, ni recele la Inglaterra, por lo que a su alrededor pasa; no; todas tienen fijas sus miradas allende el Atlántico, todas ven pavorosas como acrecienta y avalora sus productos en cantidad, calidad y baratura la República Norte-Americana: todas contemplan el fenómeno de deberse tal pujanza al predominio del sistema protector; y todas ajustan sus cuentas, y toman sus medidas para no exponer sus mercados guardándoles de la crisis más laboriosa, de la que toma pie el desequilibrio entre la producción y el consumo¹⁸⁴.

L'anterior intervenció ens posa sobre la pista d'una altra valoració que fan els proteccionistes. Afirmen que, mentre tots els països, llevat de Gran Bretanya, estan adoptant una política aranzelària proteccionista, el Govern espanyol s'entesta en marxar cap el lliurecanvi, igual que alguns països amb economies més febles, com ara Turquia i el Marroc. Creuen que els casos dels Estats Units i de l'Alemanya de Bismarck serien els millors exemples de com una política aranzelària proteccionista pot produir un creixement econòmic espectacular.

De l'anàlisi de la política aranzelària internacional, els proteccionistes en treuen també la conclusió que la protecció o el lliurecanvi s'adopten conjunturalment, segons el grau de desenvolupament de cada país. Destaquen, en aquest sentit, l'oportunisme britànic, proteccionista i fins i tot prohibicionista, mentre la seva indústria era feble, i lliurecanvista quan ha estat prou forta com per competir al mercat internacional amb avantatge, mentre es reserva algunes partides del seu aranzel amb drets molt alts. Denuncien una certa hipocresia britànica en aquest terreny, tot considerant que la seva proposta de lliurecanvi sols tendeix a impedir a la resta de països entrar en una via d'industrialització similar a la seva.

183. FERRER Y VIDAL: *Consideraciones* ..., p.1879, p.6 i 11.

184. IFTN: *Manifestación proteccionista* ... 4-6-1881, p.7.

E) Anàlisi de sectors econòmics concrets.

Hi ha tres sectors econòmics que mereixen un tractament més detingut per part dels proteccionistes: el vitivinícola, per l'atenció preferent que li dediquen els lliurecanvistes; el cerelístic, per contrarestar les demandes de lliure introducció fetes des de les files lliurecanvistes, en un intent de trobar aliats en la demanda de proteccionisme aranzelari; i la marina mercant, per la importància del sector dins de l'economia catalana i per fer-se ressò de les demandes de la corporació representativa del sector, l'ANCB. Es dedica també una atenció especial a l'aranzel d'Ultramar, especialment el de Cuba i Puerto-Rico.

Com ja hem vist anteriorment, l'aposta dels lliurecanvistes espanyols pels vins, com a producte destinat a complir la missió anunciada per Ricardo dins d'una divisió internacional del treball, té com a uns dels punts importants de concreció el míting realitzat per l'ARAA al *Teatro Real* de Madrid el 14 de novembre de 1880. Aquest acte té una immediata resposta per part dels proteccionistes. L'endemà mateix, Bosch i Labrús, que inaugurava el cicle de conferències del FPE vist anteriorment, ja s'hi refereix¹⁸⁵. Estasén, que té alguns dies més per informar-se'n, a la seva intervenció dins del mateix cicle de conferències, feta el 6 de desembre, afirma: *Por otra parte, las ideas emitidas en el último meeting por los librecambistas me hacen pensar que poco a poco van cambiando de posición y de rumbo, que quizás no opinan en muchas materias como opinaban antes, y que el lema de su bandera ha cambiado. Ya no escriben en su pendón aquel nombre de consumidor que repetían antes a cada paso, ya no es el consumidor el objeto de sus ansias; ahora el niño mimado es el productor de vinos*¹⁸⁶.

Ferrer i Vidal, en el seu ja comentat fullet *La escala alcohólica y la cuestión lanera*, aparegut just després i dedicat en bona part a l'acte de l'ARAA, s'expressa en termes similars:

Hasta ahora, en los *meetings*, en las informaciones, en todas partes, nuestros librecambistas se presentaban siempre en representación de los intereses de los consumidores; pero sea que se hayan convencido de que es una verdad inconcusa que no es posible consumir durante mucho tiempo sin producir, y que por lo tanto, los consumidores son todos a la vez productores, o que hayan querido aprovechar a favor de su sistema la cuestión pendiente sobre la escala alcohólica, es el caso, que en el mencionado *meeting* hicieron ostentación de salir a la defensa de uno de nuestros ramos de producción, de la producción vinícola, y de estar dispuestos a sacrificar a ésta todas las demás producciones del país¹⁸⁷.

La polèmica entorn al sector vitivinícola, es trobarà present a tots els grans temes relacionats amb l'aranzel de la dècada dels vuitanta. Els proteccionistes rebutjaran la proposta lliurecanvista, concretada en la fórmula *Espanya, la bodega del món*, tot intentant demostrar que perjudica el conjunt de l'economia nacional, sense aportar beneficis reals al sector que es pretén afavorir. Plantegen, amb aquesta finalitat, diverses grans línies argumentals: perillositat de l'aposta a un sol sector econòmic, amenaça de la fil·loxera, conjunturalitat de la demanda exterior, necessitat de millorar el producte per consolidar mercats alternatius, problema de les escales alcohòliques vigents als sistemes aranzelaris d'alguns països i inviabilitat tècnica d'un increment de la producció de les dimensions proposades pels lliurecanvistes. Anem a veure-ho amb més deteniment.

Hi ha, d'entrada, un rebuig a dissenyar un model de desenvolupament econòmic basat en un sol sector (aspecte que ja hem tingut ocasió de veure en la refutació proteccionista a la

185. [FPE]: *Conferencias ...*, p. XI i seg.

186. [FPE]: *Conferencias ...*, p.33.

187. FERRER Y VIDAL: *La escala ...*, p.11.

tesi de la divisió internacional del treball), que seria encara més gran en tractar-se d'un sector agrari, més vulnerable que l'industrial, en dependre de factors meteorològics i de les plagues. En aquest sentit, les aportacions al debat fetes des de l'IACSI són molt significatives, en tractar-se d'una corporació representativa dels interessos teòricament beneficiats per les propostes lliurecanvistes, i molt indicatives de fins quin punt els seus plantejaments es mouen en la mateixa direcció que els de les corporacions industrials. Llegim al número de maig de 1881 de la seva revista:

(...) en el país destinado a una sola producción agrícola, se corre el inmenso peligro de que una sola pérdida de algunas cosechas adquiera las proporciones de una catástrofe general. La importancia de esta consideración crece de punto cuando queda un país reducido no sólo a una determinada clase de industria, sino a una producción única o casi única. España cifrando su suerte y su riqueza en la viticultura y exportación de vinos pasaría por una crisis espantosa por el mero y posible hecho de que tres años consecutivos de heladas tardías matasen los brotes nuevos de las cepas. Mas el proyectado sacrificio de nuestras producciones para el desarrollo de la viticultura, nos parece más grave aún cuando nos está amagando la filoxera¹⁸⁸.

I al mateix número de la revista, trobem un article de fons del marquès de Montoliu —que als capítols següents veurem en la seva condició de parlamentari— titulat “El proteccionismo y la agricultura en Cataluña”, en el que censura el monoconreu proposat pels lliurecanvistes: *¡¡¡Ayer éramos el granero, hoy la bodega, mañana el trujal o el ingenio de Europa!!! ¡Desdichada nación la que con ligereza impropia de cosas tan formales y bajo la impresión de accidentes fortuitos fiara su porvenir económico a una sola producción agrícola, y cabalmente cuando una plaga aterradora la amenaza con una destrucción total!*¹⁸⁹

Aquest darrer aspecte, el de la fil-loxera, serà un altre dels arguments presentats pels proteccionistes per demostrar la inviabilitat de la proposta lliurecanvista en un doble sentit. En primer lloc —argumenten— la fil-loxera a França i el consegüent descens de la producció vitícola, haurien creat una demanda sols conjuntural per als vins espanyols, destinada a desaparèixer quan la producció francesa recobri la normalitat. I en segon lloc, la mateixa plaga, ja present a algunes zones vitícoles espanyoles, pot acabar ràpidament amb la producció espanyola i, per la política dels acords comercials, quedar-se el país sense les bones condicions d'exportació, mentre s'hauria de suportar els avantatges concedits a les importacions industrials estrangeres. Ferrer i Vidal ho sintetitza al fullet esmentat:

De una sola manera podría ser menos perjudicial vuestra receta, y es en el caso de obtener por medio de vuestra ciencia, que la filoxera respetase para siempre, eternamente, nuestros viñedos, y siempre, eternamente atacase y destruyese los de Francia, Italia, Portugal, Norte-América y de todos los demás países; porque, no los tratados de comercio, no la escala alcohólica, sino la filoxera y las heladas, y solamente las heladas y la filoxera en Francia, son las que han producido el aumento de exportación de nuestros vinos a este país; exportación siempre infinitamente inferior al consumo interior, de que habéis pretendido aprovecharos para atacar una vez más de una manera incalificable el sistema protector y a los productores industriales; y no es posible, no lo olvidéis, obtener un tratado de paz y amistad con doña filoxera, ella no tiene tejidos en Bradford para nuestro consumo¹⁹⁰.

La conjunturalitat de la demanda francesa, principal centre d'exportacions dels vins espanyols durant aquests anys, és un altre argument repetit pels proteccionistes. Denuncien com els vins espanyols sovint es fan servir de primera matèria pels vinicultors francesos, que els barregen amb els seus i els reexporten als seus mercats habituals. Creuen que, d'aquesta manera, no es pot consolidar cap mercat nou i, quan la producció francesa es

188. *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, núm. de maig de 1881, p.114-115, article “El librecambio y la filoxera”.

189. *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, núm. de maig de 1881, article del marquès de Montoliu “El proteccionismo y la agricultura en Cataluña”, p.121.

190. FERRER I VIDAL: *La escala ...*, p.11.

recuperi, les exportacions espanyoles quedaran tallades. Demanen que els vins espanyols acurin molt més la seva elaboració, tot considerant que amb millors qualitats es podrien obrir nous mercats i consolidar els existents, així com una orientació de la producció vinícola espanyola cap el mercat interior.

Els proteccionistes es fixaran també en l'escala alcohòlica, vigent als sistemes aranzelaris de països com França i Gran Bretanya, amb els que el Govern espanyol negocia acords comercials pensant en afavorir les exportacions de vins. Creuen que els vins espanyols es troben sovint en una situació de desavantatge respecte els d'altres països, perquè tenen una graduació més forta, que els grava més a la seva entrada als països amb aquest tipus d'escala. Valoren que les concessions fetes per aquests països en les negociacions dels acords comercials, que sovint es basen en reduir les taxes de les seves escales alcohòliques, sense ni tan sols eliminar-les, no poden compensar les enormes concessions fetes per la part espanyola a la importació de productes industrials. Aquesta manca de reciprocitat —afirmen— es veuria agreujada pel fet que les concessions fetes a les exportacions vinícoles espanyoles afecten automàticament els altres països que tenen el tracte de la nació més afavorida amb el país objecte de l'acord.

Hi haurà encara per part dels proteccionistes una valoració entorn a la inviabilitat tècnica de la proposta lliurecanvista de *la bodega del món*. Creuen que no hi ha prou terrenys ni temps com per plantar la quantitat de ceps necessaris per obtenir el volum d'hectolitres de vins proposats pels lliurecanvistes, ni el crèdit per afrontar les despeses de plantació i els cinc anys que calen per començar a obtenir raïm. Inclús així —afegeixen— no hi hauria prou mercats com per absorbir aquesta enorme producció i caldria malvendre-la¹⁹¹.

Pel que fa al sector cerealístic, els proteccionistes rebutgen la proposta lliurecanvista de lliure importació de cereals i demanen uns aranzels alts, que defensin aquest sector de les arribades de cereals molt més barats procedents de Rússia i els Estats Units. El proteccionisme harmònic voldrà demostrar així que encara que els industrials catalans puguin sortir perjudicats amb aquesta mesura, l'interès nacional i la solidaritat entre les classes productores està per damunt dels interessos particulars.

Com ja hem vist anteriorment, en aquest aspecte dels cereals, els proteccionistes catalans es diferenciaven d'autors com List, per als quals el proteccionisme era una estratègia industrialitzadora. Vicente de Romero, directiu de les societats econòmiques d'amics del país catalanes i que veurem més endavant com a parlamentari, analitza aquest tema en el seu fullet *La cuestión de los trigos* (1879). Per a ell, la diferència entre la situació de l'economia espanyola i la d'altres estats europeus, es trobaria en què, a la primera, els cereals representaven un sector productiu d'un volum molt considerable, que no es podia deixar de banda en configurar una política aranzelària, o els efectes del seu ensorrament afectarien el conjunt de l'economia espanyola¹⁹².

La marina mercant és un altre sector en el que els proteccionistes fixen la seva atenció. Per a ells, l'abolició dels drets diferencials de bandera i de procedència feta per Figuerola, hauria provocat que la marina estrangera ocupés gairebé tot l'espai de la marina espanyola de llarga distància, que hauria quedat literalment arruïnada, amb l'única excepció del tràfic amb les colònies, en les que encara es mantindrien algunes defenses aranzelàries.

191. Per a aquesta línia argumental de la inviabilitat tècnica de la proposta lliurecanvista, veure FERRER Y VIDAL: *La escala* ..., p.19 i seg.

192. ROMERO, Vicente de: *La cuestión de los trigos*, 1879.

Rebutgen les tesis lliurecanvistes de considerar la crisi de la marina espanyola com el resultat d'un procés de reconversió del sector, que hauria passat del vaixell de fusta i vela al de ferro i vapor. Creuen que, a nivell internacional, no sols la marina de fusta i vela té encara un pes molt considerable, sinó que encara s'estan construint nous vaixells d'aquest tipus.

Els proteccionistes al·ludeixen a tot d'altres qüestions relacionades amb la marina mercant: la crisi de les indústries subsidiàries, particularment la de construcció de vaixells, com a resultat de la crisi general del sector; la seva estreta relació amb la marina de guerra, en forma de vaixells disponibles i de mariners experimentats, de manera que si entra en crisi se'n ressent la defensa naval; i la seva relació directa amb el manteniment de les possessions colonials.

Per fomentar la marina mercant, mentre alguns autors demanaran el restabliment dels drets diferencials, altres creuran que aquest ja no és possible, pels compromisos existents als acords comercials. De fet, a mesura que passen els anys, es va imposant aquesta segona visió. Alternativament, es demanarà algunes vegades un sistema de primes a la navegació, a l'estil francès, i d'altres un sistema de correus marítims amb participació de l'Estat. Es demanarà també l'admissió del comerç en trànsit, en dipòsits comercials¹⁹³.

Pel que fa a la qüestió colonial, els proteccionistes defensaran la necessitat de reservar el tràfic comercial amb les colònies a la producció espanyola, amb taxes aranzelàries altes per als tercers països, però també amb llibertat de comerç entre elles i la metròpoli, aspecte aquest en el que es coincideix amb els lliurecanvistes.

Hi haurà també un debat entre proteccionistes i lliurecanvistes entorn a si les reformes aranzelàries a les colònies acceleren o impedeixen un possible procés de separació. Per als segons, la concessió d'aquestes reformes, amb la facultat de reformar els seus propis aranzels i d'establir acords comercials amb tercers països (pensen, sobretot, en un acord comercial entre Cuba i els Estats Units), seria l'únic remei per evitar la separació. Per als primers, en canvi, si es deixa llibertat comercial a les colònies, es tendeix a què aquestes demanin també llibertat política.

Des de les files proteccionistes hi haurà una oposició a un autonomisme en matèria econòmica a les Antilles per la seva proximitat als Estats Units. Valoren que un apropament de les illes a aquest país, com a resultat dels acords comercials que seguirien a la concessió de l'autonomia política, seria un precedent perillós. D'altra banda, creuen que els altres països amb comerç a les Antilles quedarien en una situació aranzelària diferencial, demanant tot seguit compensacions i originant així una tendència a la baixa als aranzels antillans, deixant la producció peninsular sense aquest mercat i al Tresor de les illes sense pressupost.

193. Alguns fulls dedicats a les propostes per a la marina mercant, són ASOCIACIÓN DE NAVIEROS Y CONSIGNATARIOS DE BARCELONA: *Memoria sobre la Marina Mercante española* por D. Pedro Nanot-Renart. *Correspondiente de la Academia de la Historia*, 1877; AMENGUAL, Esteban: *Discursos acerca la industria naviera que ante la Junta de Industria, Agricultura y Comercio de Barcelona pronunció D. ... conteniendo además algunos de los artículos referentes al mismo tema, que tiene publicados en la Revista Marítima*, 1879; AMENGUAL, Esteban: *Información naviera. Discurso pronunciado por D. ... en la sesión del día 5 de abril de 1880*, 1880; LUZÁRRAGA, Miguel A. de: *Contestación a los interrogatorios formulados por la comisión especial arancelaria*, Enero de 1879; ELÍAS DE MOLINS, José: *La marina mercante española y medios de fomentarla. Discurso pronunciado en el Congreso de Geografía colonial y mercantil por D. ..., abogado, individuo de la Academia de Jurisprudencia y Legislación, socio honorario de la Real de Bellas Letras de esta ciudad y secretario general de la sociedad Crédito y Docks de Barcelona en la sesión celebrada el día 12 de Noviembre de 1883 bajo la presidencia del Excmo. Sr. D. A. Cánovas del Castillo*, 1883; PORTELA, Juan de V.: *El falso progreso. Estudio sobre las consecuencias del libre cambio*, 1878; PORTELA, Juan de V.: *El proteccionismo y el librecambio juzgados ante el derecho y la práctica*, 1879.

F) Els lliurecanvistes i la producció nacional.

Hi ha per part dels proteccionistes una marcada tendència a parlar de la *producció nacional* o del *treball nacional*, que estaria constantment amenaçat per la política aranzelària preconitzada pels lliurecanvistes. Es va definint així una concepció molt definida del treball com a element distintiu que separaria unes *clases productores*, o *clases contribuyentes*, que amb el seu treball generen riquesa i ocupació i que amb els seus impostos sostenen el conjunt de l'administració de l'Estat, d'unes *clases improductives*, dedicades a l'agitació política, a l'empleomania i/o a l'especulació.

Troblem aquesta visió present en bona part dels treballs proteccionistes. Així, per exemple, a un full volant editat per l'IFTN, adreçat als agricultors de La Rioja, Navarra i Aragó, en resposta a un altre full dels lliurecanvistes, en el que aquests insistien en les tesis d'exclusivisme dels proteccionistes catalans, observem aquesta distinció entre una gran majoria de productors, que constituïrien el *treball nacional*, i una minoria d'agitadors lliurecanvistes:

Vosotros, junto con los agricultores y fabricantes de toda España, sois el trabajo nacional; no esa parte microscópica que grita y bulle en los meetings de Madrid para llamar la atención y mistificar con tales dictados a los ignorantes que no comprenden cual es el objeto que los guía.

(...) para diez que ellos son, sois, vosotros, junto a los cosecheros de vinos, agricultores e industriales de Cataluña y de toda España, cientos de miles (...)¹⁹⁴.

La crítica als sectors improductius va més enllà. Podem esmentar en aquest sentit dos articles publicats al *Fomento de la Producción Nacional* i a *El Eco de la Producción* per Francesc Xavier Orellana i per Pere Estasén respectivament, que tenen l'interès d'estar signats per dos personatges amb una llarga carrera com a directius tècnics a les corporacions industrials. Orellana censura durament l'actitud dels bàndols polítics en tant que generadors d'una forta despesa pública per les seves picabaralles, però implícitament està fent també una crítica de la despesa militar:

Recordemos que todos ellos han contribuido cual más, cual menos, a engrosar los capítulos de la Guerra y de la Deuda pública, esas dos grandes moles que abruma con su peso al país, y que no admiten, sin peligro, reducción en las cargas del Estado: recordemos, que merced a ellos, ha consumido España, en lo que va del presente siglo, la mejor y mayor parte de sus fuerzas en estériles sacrificios; y convenzámonos de que, mientras prestemos nuestra complicidad o consentimiento a sus cábalas e intrigas, a sus agitaciones tumultuosas y sangrientas guerras civiles, mientras suframos que por tales medios devoren, como hasta aquí lo han hecho, la flor de la juventud y millares de millones, mal podrá nunca verse desempeñada la Hacienda, ni entrar en vías de segura prosperidad esta nación, que, con lo derrochado y destruido en semejantes empresas, tendría de sobra para ser hoy una de las más florecientes de Europa¹⁹⁵.

Per la seva banda, Estasén censura els especuladors en Borsa, en el sentit que aparten capitals de la producció per dedicar-los a activitats especulatives:

Las fortunas lentamente adquiridas por medio del trabajo, de la inteligencia y del ahorro no se disipan fácilmente, y son el principal fundamento de la riqueza pública; en cambio, esas fortunas improvisadas en las operaciones de Bolsa son germen de inmoralidad y de malas costumbres. La Bolsa mata el trabajo, retira los capitales de las empresas útiles, de las obras públicas, de la industria, de la agricultura y del comercio. Los capitales pasan de una mano a otra, de ésta a una tercera, circulan con rapidez sin crear riqueza, y lejos de ser esta activa circulación signo de bienestar, lejos de producir acumulación de medios de riqueza, lleva consigo la ruina y destrucción de los elementos del trabajo¹⁹⁶.

194. [INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL]: *A los Agricultores Riojanos, Navarros y Aragoneses*, 4 Agosto de 1881 (full volant).

195. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 358, 12-5-1877, article de F.J.O. (Francesc Xavier Orellana) "La Hacienda en España", p.315.

196. *El Eco de la Producción*, núm. 15, 1-11-1880. Article de P. Estasén "la bolsa y el librecambio", p.387.

Per als proteccionistes, les classes productores no estarien aconseguint tenir la representació necessària en els centres de decisió de l'Estat, sinó que, contràriament, la política aranzelària estaria basculant perillosament cap a solucions lliurecanvistes. En aquest punt, els proteccionistes fan una reflexió entorn a les causes per les que les tesis lliurecanvistes estarien obtenint tant de ressò. Valoren, en primer lloc, una tendència d'un cert jovent madrileny a fer costat als lliurecanvistes en les seves escenificacions als mítings, atrets més per les personalitats que hi participen que no pas per un estudi seriós de la realitat econòmica del país. Estasén ens dóna aquest daguerreotip dels lliurecanvistes:

(...) se nos tiene acostumbrados a una lucha continua, en que elementos productores, o sean los agricultores, industriales, artesanos, navieros, comerciantes, en una palabra, todos los que en el país trabajan, crean riqueza, dan ocupación a muchas inteligencias y trabajo a muchos brazos, las clases contribuyentes, en fin, se encuentran hostigadas por los librecambistas, que se atribuyen la representación del elemento consumidor, siendo así, que no son más que unos cuantos empleados cesantes que han pasado por el Ministerio de Hacienda, dejando triste memoria de su administración y dolorosa huella en la Marina mercante, en el Comercio, y en las industrias fabriles del país; algunos distinguidos abogados, escritores públicos y otros hombres, que si bien serán eminentes en sus profesiones respectivas, en ningún país del mundo habrían sido llamados a ocupar los primeros puestos de la Administración; amén de algunos tenderos o almacenistas y ciertos jóvenes bullidores, a quienes el deseo de figurar y hombrarse con ciertas personalidades, el interés o la pasión de escuela (o de partido), obligan a abandonar sus comercios y tiendas, para sacrificar su reposo en aras del ideal filantrópico de hacer la guerra a todos los industriales.

Figuran entre los librecambistas algunos oradores y periodistas muy caracterizados por sus tendencias democráticas, a los que siguen en *meetings*, conferencias y sesiones de toda clase, una cohorte de tenderos también periodistas, que parece formar su guardia pretoriana a la vez que su cuerpo de *claqueurs*¹⁹⁷.

Una altra causa seria la presència en els centres de decisió del que s'anomena l'*elemento oficial*: personatges de l'administració pública nomenats per la intervenció d'un cap polític, al que obeeixen en tot moment. El *Fomento de la Producción Española* al·ludeix a la inutilitat dels esforços de les classes productores a la JCAV, per la majoria numèrica d'aquest sector:

Allí, las mejores y más evidentes demostraciones, los datos más exacta y completamente aducidos, los más legítimos y bien dirigidos esfuerzos, estréllanse invariablemente contra las opiniones preconcebidas de los Centros oficiales, ignorantes o desconocedores, harto a menudo, de las necesidades y respectiva valía de nuestras más importantes y desarrolladas industrias. Allí se valoran, indebidamente confundidos, productos destinados por su índole a figurar en clase separada. Allí se rechaza toda modificación que se aparte de lo que se tiene premeditado o resuelto de antemano. Allí, por fin, queda ahogada la voz de nuestros fabricantes y productores por la mayoría numérica de votos, que ya se tiene buen cuidado de asegurar al elemento oficial u oficinesco ...¹⁹⁸.

Els proteccionistes tenen en compte també el profund desconeixement de la realitat fabril que tenen molts personatges que opinen en matèria econòmica. Joan Maluquer i Viladot, en la seva intervenció a la manifestació proteccionista del FPE, afirma en al·lusió als mítings lliurecanvistes: *En el teatro Real de Madrid, señores, peroran los que no han visitado en su vida una fábrica, un establecimiento industrial cualquiera*¹⁹⁹.

La visió dels lliurecanvistes que va apareixent reiteradament a la propaganda proteccionista, gira sempre entorn de diversos temes: constitueixen una secta que sols es mou per pur doctrinarisme, defensen els interessos estrangers abans que els nacionals, es revesteixen d'un fals progressisme, el seu pas pel poder ha estat ruïnós ... La *Revista de la Asociación de Navieros y Consignatarios de Barcelona*, per exemple, afirma: (...) en esta

197. ESTASÉN, Pedro: *La cuestión lanera*, 1881, p.3-4. Aquest fullet conté la seva participació a la informació aranzelària sobre la indústria llanera.

198. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 408, 27-4-1878, article signat per F. "La crisis catalana y la reunión del "Instituto Industrial"", p.255-256.

199. FPE: *Gran manifestación ...*, p. 136; intervenció de Joan Maluquer i Viladot, al Teatre Tívoli.

*desdichada nación, señoreada por doctrinas cosmopolitas que no nos explicamos, cuando todas las naciones se nutren y concentran sus esfuerzos, los intereses extranjeros hallan siempre apasionados abogados*²⁰⁰. I el *Fomento de la Producción Nacional* ens en dóna la següent visió, en el context de la reconstrucció de l'ARAA:

Pero nosotros, que todo esto sentimos y pensamos con patriotismo tan sincero, vemos que existe, bulle y triunfa a nuestro lado, en nuestro propio país, una secta de hombres obcecados, que piensan y sienten todo lo más diametralmente contrario ...

Ellos, que nos vieron realizar en corta serie de años indudables y envidiados progresos, a pesar de las dificultades que se amontonaban ante nosotros y en medio del fragor y de los horrores de las discordias intestinas, miran hoy a la agricultura, al comercio, a la industria y a la marina agonizando; pero se ríen de esa agonía, desprecian nuestros clamores, y calificanlos de vanos y pueriles "lloriqueos".

Ellos, que sirven preferentemente al interés extranjero —no sabemos si con más ignorancia que malicia,— están constantemente al acecho para el logro de sus planes cosmopolitas; pactan, transigen, mantienen secretas inteligencias: y en cuanto ascienden al poder, ajustan apresuradamente y atropelladamente esos Tratados de Comercio y de Navegación, merced a los cuales enajenan nuestra libertad comercial (no menos estimable que cualquiera otras *libertades*) por un miserable plato de lentejas.

Ellos, que sembraron de ruinas el país, no dejaron otros recuerdos de su paso por las regiones del Poder, que los de la bancarrota y de sus garrafales contradicciones y palinodias: y cuando apenas si ha habido bastante tiempo material para que *Dios les perdone y la Historia les olvide*, ya levantan de nuevo el derruido baluarte de su antigua Asociación, ya nos retan con gran clamor de gentes y de voces, ondeando impávidos la misma bandera que arrastraron por el fango hechas girones ...

Gritámosles nosotros ¡España! ¡España!

Y ellos nos responden —o responde en ellos una voz interior:— ¡Extranjerismo! ¡Extranjerismo!²⁰¹

Notem que hi ha en aquest tipus de discurs una certa identificació implícita entre els lliurecanvistes militants i els homes del Sexenni. Els proteccionistes tindran aquí una especial cura en separar el que es considera temes econòmics dels temes polítics, en els que no volen entrar, si més no, en nom de les corporacions que representen. De la mateixa manera que reclamaran aquesta separació, rebutjaran, en l'extrem contrari, la identificació feta pels lliurecanvistes entre liberalisme polític i lliurecanvisme; l'exemple dels Estats Units —afirmen— seria una combinació de liberalisme polític i de proteccionisme econòmic.

És interessant veure la postura adoptada en aquest terreny pel CIC, ja que bona part dels seus dirigents es trobaven políticament propers als sectors democràtics i republicans. A la revista de la corporació, no obstant, és on trobem les crítiques més ferotges als lliurecanvistes, tot qüestionant el seu progressisme. En un article de Roca i Galés, per exemple, referent al banquet ofert pels lliurecanvistes madrilenys al ministre d'Estat de la ILD, Servando Ruíz Gómez, per haver signat el protocol d'acord comercial amb Gran Bretanya, parla dels assistents com *extranjeros vendidos al comercio inglés*, alhora que nega el progressisme d'aquests sectors: *Y este Strapa, puesto al servicio de los intereses de la Gran Bretaña, figura en un partido que se llama democrático-republicano, y sus parciales, que en su inmensa mayoría pertenecen al trabajo transformativo español, no protestan de la actitud antipatriótica, anticivilizadora reaccionaria, enemiga de todo progreso moral y material, en fin; contraria a las soluciones sociales que enseña la economía especulativa*²⁰².

Hi ha també un acusat catastrofisme per part dels proteccionistes, que dibuixen un panorama desolador en cas d'aplicació del lliurecanvi. Responent a aquella certa

200. *Revista de la Asociación de Navieros y Consignatarios de Barcelona*, núm. de maig de 1884, article de Josep Elías de Molins "Cuba y Puerto-Rico y la ley de autorizaciones", p.96.

201. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 465, 31-5-1879, article signat per I.M. de F. "El banquete proteccionista y su genuina representación". Sobre aquesta qüestió, veure també CUTCHET, Luís: *La guerra al sentido común por ... Segunda parte*, 1884.

202. *Centro Industrial de Cataluña*, núm. 2 (de 1884), 23-1-1884, article de Josep Roca i Galés "El festín de Baltasar en la Nueva Babilonia", p.28. La cita anterior és p.30.

preocupació social dels lliurecanvistes que hem vist anteriorment, parlen de l'empitjorament de les condicions de vida de l'obrer si la indústria nacional ha de tancar les seves portes per causa de la competència estrangera. Fora d'aquestes escasses al·lusions, però, la qüestió social ocupa un espai més aviat reduït dins dels plantejaments formulats per les corporacions econòmiques durant aquests anys.

Podem dir que així com en matèria de política aranzelària es reclama decididament la intervenció estatal, en matèria de legislació social no es fa el mateix. En aquest sentit, la iniciativa de creació de la Comissió de Reformes Socials per part del breu Govern de la ILD és vista amb preocupació per les corporacions catalanes: *dichas bases entrañaban un sentido marcadamente socialista*, reflexionaran els directius del FPE després de la caiguda d'aquest Govern²⁰³. Notem que si la formació d'un govern d'aquest color havia estat temuda des de les corporacions catalanes, per la seva intencionalitat lliurecanvista, també ho estarà, doncs, en el terreny social.

Un dels pocs treballs que planteja una legislació laboral completa, tot i que cal veure'l com una aportació personal del seu autor, és el discurs de Manel Girona com a president de l'AB, en la inauguració del curs 1883-84²⁰⁴. Cal esmentar també una iniciativa parlamentària del grup de diputats de Bosch i Labrús el 1877, que queda aturada al Congrés²⁰⁵.

G) La qüestió catalana.

Anem a veure aquí la relació entre proteccionisme i catalanisme, continuant amb l'anàlisi dels components ideològics de les corporacions econòmiques catalanes. Cal dir que aquesta relació apareix de manera clara, però que encara ho seria més si cerquéssim la relació en sentit contrari, és a dir, quina postura adopta el catalanisme polític davant del plet proteccionista sostingut per les corporacions. Sols cal veure textos com el *Memorial de Greuges* o el *Butlletí del Centre Català*, per comprovar la seva completa identificació amb el proteccionisme. Veurem una mica més endavant aquest segon aspecte de la relació entre proteccionisme i catalanisme, quedant-nos de moment amb la producció teòrica sorgida del propi món de les corporacions.

Des de les files proteccionistes, doncs, s'aborda la qüestió catalana a partir d'alguns grans eixos: reacció a l'anticatalanisme d'una part dels lliurecanvistes, especificitat del desenvolupament econòmic català, unanimitat a Catalunya en la demanda proteccionista, crítica al centralisme madrileny i elaboració d'un regeneracionisme català per aplicar a Espanya.

Com ja hem tingut ocasió de veure en l'anàlisi de les tesis lliurecanvistes, entre alguns dels components d'aquest sector s'havia anat consolidant un clar anticatalanisme, per la identificació que feien entre proteccionisme i Catalunya i per les acusacions d'exclusivisme, monopolisme i privilegi fetes al primer i exteses a la segona, que pren més volada arran dels actes de protesta de 1882 a Catalunya, amb motiu del reglament de la contribució industrial i

203. AFTN, FPE, "Actes", 4-9-1878/9-7-1884, sessió de la Junta Directiva de 23-1-1884. Per a la postura de les corporacions industrials catalanes davant de la formació de la Comissió de Reformes Socials, veure JORDA OLIVES, Mercedes: "Las instituciones industriales catalanas y la comisión de reformas sociales", 1987.

204. Veure GIRONA, Manuel: *Discurso del Excmo. Sr. D. ... Presidente del Ateneo Barcelonés leído en su sesión inaugural de 29 de Noviembre de 1883. (De los medios y elementos que necesita la industria nacional para competir con la extranjera)*, 1883, p.9-10.

205. DSC, legislatura de 1877, 27-4-1877, ap. 25, 28, 29 i 30 al núm. 3.

del tractat de comerç amb França²⁰⁶. Així, per exemple, després d'aquests fets el CUMM edita un full volant de tons durs contra els industrials catalans, que és contestat per l'IFTN amb un altre full volant, en el que llegim: *Protestamos en nombre del Instituto contra los calificativos y apreciaciones de la hoja publicada por el Círculo de la Unión Mercantil y de la intención que contienen sus asertos de dividir las clases sociales, excitando el odio de los agricultores contra los industriales, y llamando a la guerra contra Cataluña a las demás provincias de España*²⁰⁷.

Els atacs rebuts pels proteccionistes catalans, fan que Bosch i Labrús ironitzi sobre les intencions dels lliurecanvistes: *Por fin, estamos también de acuerdo al querer igualar a todas las provincias de España; sólo nos diferenciamos en los medios; ellos quieren igualar a las provincias empobreciéndolas a todas, y son libre-cambistas por odio a Cataluña; nosotros queremos lo contrario, nosotros queremos igualar todas las provincias elevándolas al nivel nuestro, enriqueciendo las que no son ricas, y somos proteccionistas por amor a la gran patria Española*²⁰⁸.

L'anticatalanisme i els motius de la seva aparició i extensió són analitzats pels proteccionistes des de diversos angles. Se'l valora, en alguns casos, com a contraposició de dos models diferents de desenvolupament econòmic, amb valors propis: una Catalunya industrialitzada i progressiva i un Madrid econòmicament endarrerit i amb animadversió al treball. Llegim al *Centro Industrial de Cataluña: No más Madrid. Es un centro en donde los que estamos acostumbrados al trabajo respiramos una atmósfera que nos perjudica. Allí donde no se trabaja no es extraño que se tenga odio al trabajo nacional; en vez de fomentarlo por doquiera no es extraño que pretenda matarlo en todas partes*²⁰⁹. En la mateixa línia interpretativa s'expressa Josep Roca i Roca, director de la *Gaceta de Cataluña*, que, a la manifestació proteccionista de l'IFTN de juny de 1881, afirma:

Aquí, señores, se ha hecho un arma del catalanismo, para atribuirle miras y propósitos por todo extremo falsos e infundados. Yo conozco dos clases de catalanismo: un catalanismo positivo que vive y alienta en Cataluña, y un catalanismo negativo, que ha nacido en algunos centros de la Corte.

El catalanismo positivo se inspira en los sentimientos más íntimos y respetables del corazón; y si bien es cierto que es susceptible de extraviarse, y yo reconozco que algunas veces se ha extraviado realmente, estos mismos extravíos son disculpables, pues ya se presenten en la forma de vanagloria, ya en el afán de predominio, son hijos siempre de amor al suelo que nos ha visto nacer y de veneración a las glorias de una parte de la patria, que por ser de una parte, pertenecen a la patria entera. Este catalanismo positivo, ni aún en sus extravíos es tan peligroso y anti-patriótico como el catalanismo negativo, ese sentimiento que se traduce por una inquina mortal a todo cuanto de Cataluña procede; ese sentimiento que responde a nuestros clamores de protección armónica a todos los intereses españoles, con la falsa imputación de que esa protección sólo la demandan "media docena de fabricantes catalanes"; (...) ese catalanismo negativo es feroz, es indigno, es más pernicioso cien veces que el catalanismo positivo más extraviado, supuesto que mientras este es hijo del amor, tal vez de un amor excesivo a una región española, aquel no reconoce otro origen que dos bajas pasiones: el odio y la envidia²¹⁰.

En altres casos, es valora l'anticatalanisme com un recurs fàcil dels lliurecanvistes i especialment de certa premsa madrilenya, per rebatre les tesis proteccionistes. Aquesta és la idea del *Fomento de la Producción Nacional*, en un article de fons titulat "Catalanismo universal":

206. Sobre la influència d'aquests fets en l'anticatalanisme, veure CEPEDA ADÁN, José: *Sagasta y la incorporación de la izquierda a la Restauración. El gobierno de 1881 a 1883*, 1972.

207. [INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL]: *A los contribuyentes*, 9 Abril 1882 (full volant).

208. FPE: *Gran manifestación ...* Intervenció al Circ Equestre, p.53.

209. *Centro Industrial de Cataluña*, núm. 17 (de 1881), 1-4-1881, p.240.

210. IFTN: *Manifestación proteccionista ... 4-6-1881*, p.26-27.

¿Quién sabe? Apenas se levanta una voz pidiendo reformas que defiendan los intereses del trabajo en España, determinados periódicos de la coronada villa, partidarios de la escuela de Bastiat, pero faltos del ingenio e imaginación del maestro, conociendo que en el terreno de la leal discusión son batidos apenas se presentan, pues con los adelantos realizados por la ciencia es ya imposible defender con éxito los intereses de los menos y peores en perjuicio de las más y mejores, echan la cosa a barato y con el sano propósito de crear rivalidades entre las diversas provincias de España, lanzan excomunión mayor contra los proteccionistas y vociferando: ¡*Catalanismo!* intentan dar a entender que la protección es una idea muerta que procuran resucitar los catalanes para explotar a las restantes provincias españolas.

Inútil es oponer a esos propagandistas de la calumnia, amigos poco escrupulosos de la paz interior y de la integridad nacional; en vano se les prueba que los catalanes abogan por el desarrollo de todas las manifestaciones de la producción sin privilegios ni excepciones; los bastiatistas españoles tienen oídos que sólo oyen lo que les conviene y con maltratar a los catalanes se salen del paso y se quedan tan tranquilos como si hubieran llevado a cabo una buena acción²¹¹.

També s'atribueix a l'anticatalanisme intencionalitats polítiques, destinades a aconseguir vots davant d'una elecció. Aquesta és la idea expressada en el full volant de l'IFTN que hem vist anteriorment, adreçat als agricultors de diverses regions en rèplica a un full volant lliurecanvista, en el que llegim: *cuando os digan que los Catalanes son vuestros enemigos, tened presente que vais quizá a ser instrumento de alguien que tomando pretexto de las cuestiones económicas, solicita vuestros sufragios para ser diputado a Cortes*²¹².

En la línia interpretativa de les intencionalitats polítiques, per al *Centro Industrial de Cataluña*, l'anticatalanisme d'alguns polítics madrilenys seria una reacció contra un moviment —el proteccionisme en tant que element regenerador de la vida espanyola— que s'està oposant a la continuació dels seus privilegis. Llegim a les seves planes una sèrie d'articles titulats "Cataluña independiente: Cataluña española", que donen suport al articles publicats per Mañé i Flaquer al *Diario de Barcelona* amb el títol "Cataluña independiente", i en els que llegim:

Los que como nosotros hubiesen estado en Madrid cuando Barcelona con su actitud pacífica (salvo raras excepciones) protestaba de los planes financieros y económicos del señor Camacho, y hubiesen oído los insultos groseros, los calificativos denigrantes, y las manifestaciones de odio reconcentrado de ciertos políticos de primera fila, todos calificados de liberales y algunos que ostentan malamente el título de demócratas y republicanos, de seguro encontrarían que todavía son flojas las figuras con que el Sr. Mañé pinta a la enemiga de los políticos de oficio que sientan sus reales en Madrid para explotar las provincias, contra la civilizada, laboriosa, democrática y liberal Cataluña. Nosotros comprendemos la actitud de los periódicos madrileños sobre este particular. Ellos defienden los intereses suyos, pues, o son aspirantes a un destino, o están subvencionados por los gobiernos, por los comerciantes importadores y por algunos industriales como por ejemplo el doctor Garrido, o representan los intereses de un grupo político y sobre todo del santón jefe, que mermaría grandemente sus particulares intereses el día que Madrid no fuese el *pulpo* que estruja a las demás provincias²¹³.

El rebuig de l'anticatalanisme anirà acompanyat de fortes crítiques al centralisme madrileny, a les que de vegades s'afegeixen les crítiques als vicis del sistema polític imperant. Novament és el *Centro Industrial de Cataluña* el que ens dóna un bon testimoni:

En Cataluña no hay ninguna persona seria que sueñe con el separatismo. Lo que sí existe, es una enemiga justa y patriótica contra el monopolio centralista que tiene su residencia en Madrid, y que todo lo envenena y corrompe, falseando la opinión pública, desmoralizando la administración, y convirtiendo la política en una *juerga de compadres*. Este proceder mata las fuerzas vivas, enerva la actividad y destruye el trabajo productor.

Cataluña ha dado la voz de alerta para que despierten las provincias; ha puesto el sello merecido a la corrupción centralista; y creemos que persistirán todos los buenos catalanes sea cual fuese su opinión política a la terminación de tan laudable empresa.

211. *Fomento de la Producción Española*, núm. 137, 22-2-1879, article "Catalanismo universal", p.130.

212. [IFTN]: *A los Agricultores ...* (full volant).

213. *Centro Industrial de Cataluña*, núm. 9 (de 1882), 1-6-1882, p.158.

Guerra sin cuartel a los explotadores políticos de la Corte. Este es nuestro lema y [el] de los buenos catalanes²¹⁴.

El fet que els proteccionistes catalans afrontin sols o gairebé sols les campanyes de *defensa del treball nacional*, unit a la important unanimitat que obtenen dins de la pròpia Catalunya, els farà anar prenent consciència de la seva diferencialitat. A un primer nivell, seria una consciència de l'especificitat del desenvolupament econòmic català, en el que es combina indústria amb agricultura i comerç, en contraposició a un centre endarrerit, sense activitat industrial i amb uns altres valors imperants. A un segon nivell, alguns proteccionistes catalans parlen de l'especificitat del caràcter català, perfectament diferenciat del de la resta de l'estat. En aquest terreny, no podem deixar d'esmentar, encara que ens apartem del tema, les importants aportacions doctrinals que realitza l'IACSI, en la seva reivindicació de la personalitat catalana davant dels intents de reforma del Codi Civil; veurem aquest tema als capítols següents.

El següent pas en la línia argumental dels proteccionistes, és reclamar la superioritat del model econòmic i organitzatiu català sobre l'espanyol i consegüent necessitat de regenerar Espanya des de Catalunya, actitud que, si més no, en aquests anys preval sobre la d'allunyar-se d'Espanya. *El Eco de la Producción*, per exemple, en la seva ressenya de la visita de Víctor Balaguer al local de l'IFTN, fa seves les afirmacions del polític català.

Entiende el Sr. Balaguer que en Cataluña existen hábitos de trabajo, amor a la patria y otras cualidades que pueden realzar el abatido espíritu y la influencia de nuestro país y elevarla a gran altura. Pero existen estas cualidades en nuestras queridas provincias, de tal manera infiltradas en la población de las mismas, que bien se puede decir constituyen la manera de ser característica de nuestra raza; y como al interés de España conviene que las cualidades del pueblo catalán predominen y en cierto modo se impongan en las demás provincias, bien se comprende por qué decía el Sr. Balaguer, que en lugar de separarse los catalanes de la Corte y de fomentar antagonismos y discordias, deben procurar *conquistar a Madrid*, entendiéndose siempre que esta conquista a que se refiere el Sr. Balaguer es la que se hace por medio del ejemplo, de la pluma y de la palabra²¹⁵.

Notem que a la cita anterior, es porta la definició del fet diferencial català a un extrem ja força notable. Però trobem nombrosos exemples d'aquesta voluntat regeneradora d'Espanya des de Catalunya. És un dels temes que apareixen a la manifestació proteccionista organitzada pel FPE el 1881. Així, per exemple, Eugenio R. Jara, un dels propagandistes del FPE, parla de la reacció contra la decadència espanyola iniciada a Catalunya:

El catalanismo que yo conozco (...) es el principio de una reacción patriótica; de una reacción del, en fuerza de tantos embates decaído, espíritu nacional. Es la antítesis del cosmopolitismo; es el culto a lo español, enfrente de ese innoble paganismo a lo extranjero (*Aplausos*); es la tendencia a que renazca lo que los libre-cambistas de todas clases y especies han desnaturalizado, tras de tanto cambiarlo. En el orden político, mejor dicho, civil es el apego a su derecho, que si quieren perfeccionar, no consienten que se afrancesen; en el orden literario, el renacimiento de sus cántigas, muy superiores a ciertas producciones extrañas, molde y pauta para los escritores libre-cambistas que todavía no han dado de sí nada que se parezca a la Atlántida; en el orden económico, la protesta que se os leerá de que Cataluña no ambiciona una ley, una concesión, una ventaja que no desee y pida para las demás provincias hermanas²¹⁶.

I Valentí Almirall, ànima del CC, convidat pel FPE a intervenir a l'acte (recordem que el FPE i el CC compartien local i que directius del primer participaran també a conferències del segon), resumeix en la seva intervenció alguns dels aspectes vistos fins aquí:

214. *Centro Industrial de Cataluña*, núm. 6 (de 1885), p.123.

215. *El Eco de la Producción*, núm. 53, 16-10-1882, p.308.

216. FPE: *Gran manifestación ...*, p.33. Intervenció al Circ Equestre.

Os he dicho que la causa de la protecció no era una causa catalana pero que Cataluña es el porta estandarte de ella porque lo hemos visto bien claro; si los soñadores que hoy quieren acabarnos de aplastar han logrado que España figurara en el último lugar entre los pueblos civilizados, por fortuna Cataluña no figura en este lugar como las provincias que duermen en el centro de España, y debe por lo mismo hacerlas despertar, y llevar el estandarte de la causa que puede salvarnos, y como ha sido otras veces la regeneradora de España. Por eso aún cuando no sea causa catalana, su cabeza reside en Cataluña. Y sino mirad lo que sucede: ¿Dónde tenemos nuestras reuniones? ¿Dónde damos el tono? En Barcelona. ¿Dónde tienen nuestros adversarios sus reuniones? ¿Dónde dan el tono las provincias centrales? En Madrid²¹⁷.

Aquesta idea de contraposició entre les províncies del centre i Catalunya, agafa a la revista *Centro Industrial de Cataluña* un to encara més dur:

La cuestión, pues, está hoy, entre los españoles que producen por medio del trabajo, y los explotadores que desde Madrid, no tan sólo monopolizan todos los intereses patrios, sino que llegan al insulto y al desprecio. Cataluña es verdaderamente española, Cataluña y sus hijos sienten un cariño entrañable a la madre patria; pero Cataluña ve con dolor que la cabeza está enferma, y cuando la cabeza está mala los demás miembros no funcionan con debida regularidad. Los catalanes dan la voz de alerta a sus hermanos de las demás regiones, y les dicen que deben emanciparse de los politicastros madrileños, del santonismo, del cunerismo y de los caciques, y luego, cuando los parlamentos sean la verdadera representación del país, entonces podrá realizarse la descentralización tan deseada, y enterrar para siempre el Madrid del expediente y del continuo monopolio.

Nada de separatismo; pero tampoco nada de humillaciones²¹⁸.

Notem que a molts textos i intervencions en actes públics, apareix ja clarament el terme *catalanisme*. En un article del *Fomento de la Producción Nacional* es fa una tímida reivindicació d'aquest terme, així com del terme *provincialisme*. Aquesta publicació, en un article titulat "¿Provincialismo ... Catalanismo?", polemitzava amb *La Época* de Madrid, que havia qualificat amb aquests termes les demandes proteccionistes; després de justificar el dret de cada regió a defensar els seus interessos i d'afirmar que sempre s'ha demanat protecció per a totes les províncies, es conclou l'article amb una reivindicació matisada d'ambdós termes: *Y si en esto consiste todo nuestro "provincialismo" o "catalanismo", nos declaramos culpables, y aún impenitentes, con tanto entusiasmo como orgullo, porque creemos estar en lo justo y lo conveniente y ser tan buenos españoles como el que más*²¹⁹.

L'autor que més clarament fa el pas del proteccionisme al catalanisme és Pere Estasén, amb els seus importants treballs *El problema de las Nacionalidades* (1882) i, sobretot, *Regionalisme econòmic* (1887), ja fora del període aquí analitzat²²⁰.

3.3.1.3. Diferències entre corporacions.

Hem vist dins de l'apartat dedicat a les corporacions industrials barcelonines, les diferències existents entre elles des del punt de vista del tipus de socis, de la seva evolució organitzativa i de les postures divergents en campanyes concretes. Aquestes diferències dibuixaven dos sectors més o menys delimitats: d'una banda el FPN d'abans de l'escissió i el FPE resultant d'aquesta i, de l'altra, el FPN de després de l'escissió més l'IIC i el seu continuador després de la fusió, l'IFTN. Aquestes diferències també tenen repercussió en la vessant més ideològica de les corporacions industrials, de manera que la línia argumental

217. FPE: *Gran manifestación* ..., p. 116. Intervenció al Teatre del Buen Retiro.

218. *Centro Industrial de Cataluña*, núm. 9 (de 1882), 1-6-1882, p.159; es tracta del mateix article "Cataluña independiente: Cataluña española".

219. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 410, 11-5-1878, article signat per F. "¿Provincialismo ... Catalanismo?"

220. Veure ESTASÉN, Pedro: *El problema de las Nacionalidades*, 1882; *Regionalisme econòmic. Discurs sobre'ls fins del Foment de la Riquesa de Catalunya fet de son president D. ... Versió catalana de D. Joaquim Casas y Carbó*, 1887. Sobre el pas cap al regionalisme econòmic a partir de la segona meitat dels anys vuitanta: ARTAL: *Vers una política* ..., p.279 i seg.; *Pere Estasén* ... especialment p.143 i seg. i p.156; *Contingut econòmic* ... , p.88 i seg.

esbossada fins aquí, si bé és comuna a totes elles a grans trets, presenta també algunes diferències, especialment en la insistència del primer sector en la seva concepció de proteccionisme harmònic o de protecció per a tot i per a tots.

Aquestes diferències d'apreciació de les tesis proteccionistes, es presenten en forma de períodes alts i baixos: davant de temes concrets, s'aguditzen més i creixen les crítiques mútues, per passar després a períodes de franca sintonia entre corporacions. Entre els períodes de contraposició, cal esmentar l'afer dels vapors filipins (1876), la reforma aranzelària de 1877, la no entrada del FPE a la fusió de 1879, les gestions prèvies a la restitució de la base 5ena de 1881-82 i la llei de primeres matèries de 1883. I entre els de col·laboració, els treballs en defensa de la indústria llanera (1877-78) i l'organització de les manifestacions proteccionistes de 1881.

A) El proteccionisme harmònic.

El FPE és la corporació que manté durant gairebé tot el període analitzat la postura d'un proteccionisme harmònic (després de l'escissió de 1876, el FPN oscil·la més cap les tesis de l'IFTN). Aquesta corporació plantejarà durant aquests anys una diferenciació entre els proteccionistes, que queda molt ben resumida en unes frases de la seva revista: *Los que dicen serlo, y no lo son. Los que lo son, pero sólo para determinados ramos de producción. Los que desean una protección general y armónica*²²¹. Entre els primers, es trobarien personatges interessats en un moment donat a donar una imatge de proteccionisme (per exemple, els candidats a diputats a Corts pels districtes electorals catalans més industrialitzats), però que no es correspondria a la seva posterior actuació. Entre els segons, hi hauria bona part de l'associacionisme econòmic espanyol, defensor d'un aranzel alt per al seu sector, però sense interès per la resta de sectors o, fins i tot, defensor d'aranzels baixos per a aquests, si això els beneficiés; hi hauria també una part del proteccionisme català, representada per l'altre bloc de corporacions, defensores —segons aquesta interpretació— de tots els sectors econòmics nacionals en teoria, però a la pràctica excessivament inclinades cap els interessos de la gran empresa tèxtil. I entre els tercers, hi hauria el proteccionisme harmònic, el màxim exponent del qual seria el propi FPE.

Aquest proteccionisme harmònic, de vegades també anomenat *proteccionisme integral*, té els seus màxims teòrics en el Dr. Letamendi i en Bosch i Labrús, ambdós presidents del FPE durant bona part de la seva trajectòria com a corporació²²². El primer ja havia elaborat el document programàtic del FPN, el 1869, que reelabora el 1876 per al FPE, i en el que defineix la seva idea de *proteccionisme solidari nou*²²³. Del segon, que ja hem tingut ocasió d'anar veient a les planes precedents, es podria sintetitzar els seus plantejaments en aquest terreny amb una afirmació seva feta davant de la comissió especial aranzelària, el 1879: *defendemos un sistema completo y armónico que alcance por igual a todas las clases, a todas las provincias, a todas las manifestaciones del trabajo*²²⁴.

Com ja hem tingut ocasió de veure anteriorment, un dels eixos de l'actuació del FPE és la recerca d'un consens programàtic amb altres corporacions econòmiques espanyoles, amb la

221. *Fomento de la Producción Española*, núm. 85, 23-2-1878, p.115.

222. Sobre el proteccionisme harmònic o integral, veure ARDIT, M.; BALCELLS, A.; SALES, N.: *Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975*, 1980, p.348; SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.74-75.

223. LETAMENDI: *Discurso ...*, p.15 i seg.

224. BOSCH Y LABRÚS: *Discurso ... información lanera*, p.29; intervenció del dia 24-11-1879. Sobre el proteccionisme de Bosch i Labrús, veure també ROCA GARCÍA: *Escritores proteccionistas ...*, p.220.

idea de presentar un front comú proteccionista, en el que no s'exclouria cap sector de la demanda de proteccionisme, fins i tot aquells en els que una rebaixa d'aranzels podria afavorir una estratègia industrialista. Per això, el FPE no estalviarà crítiques a les altres corporacions industrials davant de temes concrets, acusant-les de renunciar a un plantejament global per atendre prioritàriament els interessos d'un sol sector.

B) El proteccionisme industrialista.

Pel que fa a les corporacions objecte de les crítiques del FPE, entraran en alguna ocasió en polèmica amb aquest, a través dels seus òrgans de premsa, però la seva tendència serà més aviat defugir una confrontació directa. De fet, es consideraran a elles mateixes també defensores d'un sistema harmònic, que no entraria en contradicció en el terreny doctrinal amb el defensat pel FPE. Així, per exemple, en el document elaborat pels representants de l'IIC i del FPN davant la retirada del FPE del procés de fusió de 1879, s'insisteix en la idea de no diferència de plantejaments: *Es preciso proclamar muy alto que el motivo de la fusión no era ni puede ser, para nosotros al menos, ninguna diferencia formal de principios; sino la necesidad de hacer desaparecer pequeñas miserias personales, y evitar el dualismo aparente que pudiera resultar en determinadas resoluciones, aunando todos los esfuerzos para la consecución del bien común*²²⁵.

No obstant els esforços d'aquest sector per oferir una imatge de defensa de tots els sectors econòmics, en alguna ocasió es trobarà amb autèntiques dificultats per trobar un equilibri entre la seva coherència doctrinal i la necessitat d'acceptar mesures concretes que se n'aparten. El cas més clar d'aquestes dificultats, és el projecte de rebaixa de drets aranzelaris a algunes mercaderies considerades com a primeres matèries de 1883. En aquesta ocasió, l'IFTN es trobarà en la disjuntiva de mantenir un missatge coherent amb les seves tesis proteccionistes o acceptar la rebaixa de drets a algunes primeres matèries necessàries per a la indústria, que era una mesura realment beneficiosa per als interessos industrials representats per ell. En una carta que el president de la corporació adreça a Cánovas, aleshores cap de l'oposició, confessa la dualitat en què es troba l'Institut en aquells moments:

El informe del Instituto, en lo que concierne a la cuestión actual, obedece a estas manifestaciones; y a pesar de la actual situación arancelaria no puede menos de responder a la elevada idea de armonizar y concertar todos los intereses. Ardua ha sido en este caso la misión del Instituto, luchando con el rigorismo de las doctrinas proteccionistas o mejor con las diversas apreciaciones de que son objeto en tal difícil situación y con las necesidades de la industria manufacturera.

Por estas razones, no se le ocultará a la penetración de V.E. que en el informe viene algún tanto disminuida la aspiración resuelta de algunos industriales favorables a la rebaja de las primeras materias, aspiración que hubiera aparecido enérgicamente pronunciada, si en vez de oír a la corporación que tengo la honra de presidir, hubiesen informado directamente algunos fabricantes, bajo la presión de las circunstancias en que les han colocado las inconsideradas rebajas sobre las manufacturas²²⁶.

Els equilibris de l'IFTN en aquest afer per no abandonar, si més no formalment, la seva postura de proteccionisme per a tots els sectors econòmics, no li estalviarà rebre algunes crítiques. Així, al següent acte organitzat per l'ARAA, Azcárate al·ludirà a la postura de l'IFTN de no defensar obertament una rebaixa a les primeres matèries, tot i ser beneficiosa per als seus interessos, però sense rebutjar-la tampoc, en aquests termes:

225. *Dos palabras ...*, (full volant).

226. AFTN, IFTN, "Comunicaciones", tom 3r, 30-8-1882/4-6-1883.

(...) los proteccionistas se pasaron mucho tiempo pidiendo la protección para lo que les convenía, y pidiendo libertad unas veces y guardando silencio cuando se trataba de primeras materias que ellos necesitaban.

(...) Al fin y al cabo cayeron en la cuenta de que obrando de ese modo se desautorizaban para pedir lo suyo y se les ocurrió que siquiera por el bien parecer debían ser lógicos y consecuentes pidiendo a favor de los demás. Si prospera el proyecto, dirían para sí, si sigue adelante, tendremos la ventaja que nos procurará a pesar de nuestras exposiciones, y hemos quedado bien; y si no prospera, es verdad que perderemos uno por este lado, pero como nos autorizamos para pedir protección para nuestros productos, ganamos dos o tres por otro, resultando así que el procedimiento nos tiene cuenta²²⁷.

En el debat al Senat, Sagasta, aleshores president del Consell de ministres, al·ludeix a la postura de l'IFTN com de defensa d'uns plantejaments de cara al públic i de gestió per sota mà d'uns altres de diferents. En resposta al vescomte de Campo-Grande, afirma:

(...) le podría decir que esas exposiciones no son más que de los proteccionistas, de los que se llaman proteccionistas, y que no queriendo faltar al principio proteccionista, porque faltando hoy para las primeras materias sería sentar para ellos un precedente que les pudiera ser mañana peligroso, al mismo tiempo que dirigen estas exposiciones al Senado, le dicen al oído al Gobierno: "da libertad a las primeras materias, si quieres que nuestra industria pueda competir con la extranjera". Pero ¿qué quiere el señor Vizconde de Campo-Grande? ¿Quiere que cuando creen, quizá con error, que una grandísima protección es la que sostiene a la industria, vengan a pedir que esa protección desaparezca porque a ellos les tiene cuenta? No; porque eso sería dar un arma a los libre-cambistas para que la esgrimieran mañana contra ellos, y eso es lo que no quieren²²⁸.

C) Postures davant les demandes d'altres sectors econòmics espanyols.

Com ja hem vist anteriorment, una de les principals línies de treball de les corporacions industrials catalanes era mostrar una imatge de defensa de tots els sectors econòmics nacionals. Això les durà a donar suport a demandes concretes, provinents d'alguns d'aquests sectors, com ara la defensa que fa el FPN el 1877 dels sucres porto-riquenys, per exemple²²⁹. Ara bé, l'actuació dels altres sectors econòmics espanyols, posa a prova en més d'una ocasió aquest voluntat de proteccionisme harmònic. A la pràctica, bona part d'aquest associacionisme d'altres zones realitzarà sols la defensa immediata del seu sector, sense formular altres plantejaments que vagin més enllà, fins i tot si la seva demanda perjudicava altres sectors. Això va creant lentament entre una part dels proteccionistes una sensació de no reciprocitat en l'intent de consens entre sectors econòmics i, consegüentment, la idea de no sacrificar els interessos industrials a la dels altres sectors, si aquests no corresponien en la mateixa mesura.

Aquest darrer aspecte va prenent cos en corporacions com l'IFTN, menys inclinada que el FPE a donar prioritat al consens programàtic amb altres corporacions econòmiques espanyoles, però també en l'ANCB. A la publicació del primer, trobem crítiques als ramaders del sector de la llana, amb motiu de les seves demandes davant del projecte de reducció de drets a les primeres matèries:

El primer paso de los odiados proteccionistas, en cuanto se tuvo conocimiento del anterior proyecto (ya lo hemos dicho), fue telegrafiar desde Barcelona, suplicando al Gobierno que aplazara la discusión del mismo, a fin de poder estudiarlo y exponer sus reclamaciones. Los ganaderos acudieron con una petición exclusivista, como todas las suyas, porque para estos señores, fuera de la ganadería, y sobre todo, fuera de la lana en bruto, no hay ningún interés nacional que merezca ser atendido²³⁰.

227. ARAA: *Meeting ... 24-6-1883*, p.46-47.

228. DSS, legislatura de 1882-83, núm. 120, 4-6-1883, p.2336.

229. Veure FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN NACIONAL: *Exposición que el ... eleva al Excmo. Sr. Ministro de Ultramar para que sean atendidas las justas reclamaciones de los habitantes de aquella Antilla, reformando la legislación actual acerca la importación de azúcares en la Península*, 5 de Diciembre de 1877 (full volant).

230. *El Eco de la Producción*, núm. 62, 10-3-1883, article "Primeras materias", p.125.

L'ANCB, per la seva banda, censura l'actitud dels arrossers valencians, hostils a les demandes dels industrials catalans, però gairebé prohibicionistes davant dels projectes d'admissions temporals d'arrossos de l'Índia destinats a la reelaboració i reexportació: *La discusión y votación del Modus vivendi con Inglaterra, ha demostrado que los diputados de las demás provincias de España son proteccionistas relativos, lo que por desgracia significa, que sí, por ejemplo, los valencianos votan constantemente contra los intereses manufactureros de Cataluña, en cambio cuando se trata de sus arroces, no admiten siquiera, lo que forma parte del mismo sistema proteccionista o sea las admisiones temporales*²³¹.

Dos anys més tard, i en el context del *modus vivendi* amb Gran Bretanya, l'ANCB dóna un següent pas i planteja la necessitat de no admetre mesures proteccionistes per als sectors en què una rebaixa aranzelària beneficiaria els interessos industrials, ja que aquests s'havien quedat sols en la seva oposició l'esmentat acord comercial. Llegim a la seva revista:

El aislamiento en que los representantes de otras provincias han dejado a Cataluña, debe hacer meditar seriamente. Por de pronto debemos oponernos resueltamente a todo recargo en el derecho que a su introducción pagan hoy los trigos y demás cereales. Sería torpe e injusto que al día siguiente o poco menos en que se ponga en vigor el *Modus vivendi*, que significa un sacrificio para la industria manufacturera, se irroguen nuevos perjuicios a ésta y al comercio y navegación, subiendo los derechos a las substancias alimenticias y de primera necesidad²³².

El sector del FPE, no obstant l'aïllament en el que sovint el deixen les corporacions d'altres zones amb les que té una relació estable, manté inalterable durant aquests anys la seva postura de proteccionisme harmònic.

3.3.2. Visió del sistema polític.

A les cites textuais de les planes precedents, hem pogut veure com, al costat del discurs proteccionista, anava apareixent també tota una visió del sistema polític espanyol. Tenint en compte que els estatuts de la majoria de corporacions econòmiques especificaven terminantment que aquestes no podien ocupar-se d'affers polítics, les crítiques més de caire polític que sorgeixen des de les seves files, cal veure-les amb algunes matisacions. La primera seria que mai es valora les diferents opcions polítiques existents per la seva visió dels temes estrictament polítics (forma de govern, Constitució i legislació fonamental, inclinació a la dreta o a l'esquerra), sinó per la seva actuació concreta en política econòmica i, molt especialment, en matèria aranzelària. I la segona, que la crítica més de caire polític que es fa des de les corporacions, no es refereix a l'actuació d'un govern concret en el poder, sinó al propi sistema en el seu conjunt.

Junt amb el proteccionisme, aquesta visió del sistema polític completa el cos doctrinal generat des de les corporacions durant aquests anys.

3.3.2.1. Visió dels vicis del sistema polític espanyol.

Dels temes que han anat apareixent fins aquí barrejats amb el discurs proteccionista, alguns d'ells, com la corrupció en l'administració, l'*empleomania* i els vicis del sistema

231. *Revista de la Asociación de Navieros y Consignatarios de Barcelona*, núm. d'abril de 1885, article d'E. de M. (Josep Elías de Molins) "Las admisiones temporales. Arroces de la India", p.75-76. Veure també ELÍAS DE MOLINS, José: *Las admisiones temporales. Importación de arroces de la India y Filipinas*, 1883, p.46.

232. *Revista de la Asociación de Navieros y Consignatarios de Barcelona*, núm. d'abril de 1885, p.66.

representatiu, mereixeran un tractament més detingut per part dels ideòlegs de les corporacions.

El tema de la corrupció exercida des de l'administració, s'analitza en la seva relació amb la política econòmica. Des de les corporacions es parla d'aquest fenomen com un veritable fre al desenvolupament de les forces productives, en el sentit de desviament d'esforços i recursos, demanant un sanejament a fons del sistema administratiu. Pot ser interessant veure la visió que ens en dóna el *Fomento de la Producción Nacional* en el context de la formació del nou Govern Martínez Campos, el 1879. Per a aquesta publicació, el nou Govern hauria d'abordar a fons el tema: *Importa, pues, adoptar una política económica diametralmente opuesta a la deficiente y anti-española que se viene siguiendo. Mas para lograrlo, es preciso empuñar con decisión el instrumento quirúrgico, para con su auxilio arrancar sin demora hasta la raíz de las mil corrupciones y corruptelas que agravan nuestros males y emponzoñan el espíritu nacional, con escándalo y desaliento de todo hombre de bien*²³³.

El tema de l'empleomania apareix també sovint. Amb aquest terme, es designava el sistema d'ocupació de llocs de treball en l'administració pública per la intervenció d'un cap polític, que tramitava les demandes de col·locació dels seus subordinats, assegurant-se a canvi el seu suport incondicional (en la mesura que llur continuïtat laboral depenia del manteniment de la protecció del cap) i, molt sovint també, tenint així els seus peons distribuïts en llocs del seu interès dins de l'engranatge administratiu. El canvi de govern, però, significava la destitució col·lectiva de la gran majoria d'aquest personal i la seva substitució per altre afí a la nova situació. Apareixia així la figura del *cessant*, aspirant a un nou destí.

Des de les corporacions, es valora aquest fenomen com a indicatiu de l'escàs desenvolupament econòmic espanyol. A un article del *Fomento de la Producción Española*, titulat precisament "La Empleomanía", s'insisteix en aquesta interpretació. Es creu que en d'altres països, on la producció es troba més desenvolupada, el personal amb un grau d'instrucció mitjana que recerca feina, té més fàcil l'accés a un lloc de treball. En el cas espanyol, en canvi, les sortides que té són el comerç o l'administració; el primer ja cobriria les seves necessitats amb els propis fills dels comerciants, pel que l'aspirant hauria de cercar feina en l'administració. La seva demanda encaixaria amb les necessitats de l'inestable sistema polític espanyol:

Las incesantes vicisitudes de la política, los cambios de gobierno y los compromisos de los gobernantes, ganosos además de hacerse amigos, permiten que con frecuencia se conteste al llamamiento, así como dan ocasión de dejar cesantes a muchísimos, que sólo han tenido tiempo de aprender que se puede ser empleado trabajando poco y entendiendo menos, siempre que se tenga en las altas esferas un buen *padrino*. Y gracias si no ha hecho observaciones peores que le hagan tomar la resolución de *aprovecharse* si otra vez puede obtener una credencial.

Los cesantes no piensan más que en recuperar el destino perdido, y unidos a los nuevos aspirantes que lanzan a las antecelas anualmente las aulas y el desecho de los dependientes de todas clases, forman una cohorte respetable, que con sus murmuraciones, intrigas y disposiciones a ayudar a cualquier partido cuya subida al poder les ofrezca esperanzas de colocación, contribuyen, mucho más de lo que a primera vista parece, a la intranquilidad normal de que el país disfruta²³⁴.

233. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 454, 15-3-1879, article "El nuevo gabinete ante el país productor", p.160.

234. *Fomento de la Producción Española*, núm. 2, 22-7-1876, article "La Empleomanía", p.60.

Notem, a la darrera part de la cita, com es valora el contingent de cessants com un factor d'inestabilitat política afegida. En la mateixa línia s'expressa Bosch i Labrús, en la seva intervenció en la manifestació proteccionista del FPE:

Señores, cuando el mejor título de aptitud para obtener un destino es el de ser partidario; cuando no se requieren otros estudios que ser hombre político para ocupar los más altos puestos; cuando son muchos miles los que conspiran contra el Gobierno existente, cualquiera que sea, para conquistar un empleo; mientras sean en gran número los que tengan necesidad de acudir a los centros oficiales para procurarse los medios de atender a las necesidades de la vida, no será posible señores, esto que llaman turno pacífico de los partidos; todo lo más será posible una revolución pacífica, como lo viene a ser cada cambio de Gobierno, por la perturbación que lleva a la administración pública²³⁵.

La conseqüència d'aquest sistema, seria la manca d'un cos professional i estable de funcionaris públics, aspecte que es valora novament en la seva relació amb el desenvolupament de les forces productives.

Pel que fa als vicis del sistema representatiu, l'aspecte en el que més s'insistirà és en el fenomen del cunerisme, tema que veurem una mica més endavant. Hi ha també una crítica al falsejament del sufragi, que no apareix formulada d'una manera tan explícita com altres temes, però que va apareixent en algunes ocasions. Així, al mateix acte del FPE, Eugenio R. Jara, un dels propagandistes del FPE, hi al·ludeix en els següents termes: *Yo no soy de los que fían gran cosa de las elecciones, pues sabida es la legalidad y sinceridad con que aquí se practica el régimen representativo, en lo que tienen de más fundamental*²³⁶.

3.3.2.2. Visió de la postura dels partits dinàstics en matèria aranzelària.

Val la pena aturar-se a reseguir el procés que va dels inicis de la Restauració fins l'aprovació del *modus vivendi* amb Gran Bretanya, des del punt de vista de quina visió estan tenint en cada moment les corporacions industrials de l'acció dels diversos governs en matèria aranzelària i també de la postura dels partits dinàstics a l'oposició.

La formació del primer Govern de la Restauració, presidit per Cánovas, és vista amb precaució des del món de les corporacions industrials catalanes: es creu que potser no seguirà el camí iniciat amb l'aranzel Figuerola de 1869, però que tampoc no encetarà un procés de reforma aranzelària decididament proteccionista, com seria el seu desig. Les primeres disposicions d'aquest Govern en matèria aranzelària —suspensió de la base 5ena el 1875 i tractat de comerç amb Bèlgica del mateix any— confirmen les seves suposicions.

La valoració que es farà de la suspensió de la base 5ena és d'acceptació, en el sentit que atura el procés de rebaixes aranzelàries iniciat el 1869, però que, al capdavall, la resolució definitiva d'un afer tan important queda ajornada, no pas solucionada. El seu desig, hauria estat la derogació definitiva, com a remei a mesures en sentit contrari de futurs governs. Aquesta idea apareix clarament a un article de fons del *Fomento de la Producción Nacional*: *El aplauso que tributamos al señor Ministro de Hacienda es sincero y celebramos la continuación del status quo arancelario, por más que disten mucho de responder a las necesidades del país los aranceles vigentes*²³⁷.

Pel que fa al tractat de comerç amb Bèlgica, se l'admet com a mal menor, donades les circumstàncies (vistes al capítol de política aranzelària), però amb el desig de deslliurar

235. FPE: *Gran manifestación ...*, intervenció al Circ Eqüestre, p.52.

236. FPE: *Gran manifestación ...*, intervenció al Circ Eqüestre, p.42.

237. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 259, 26-6-1875, article "Debía hacerse", p.456.

l'arancel espanyol de compromisos internacionals i poder recuperar la independència aranzelària.

Aquesta visió d'una relativa acceptació matisada de la política aranzelària del Govern conservador, pateix una forta inflexió amb ocasió de la reforma aranzelària de 1877 i, especialment, amb les classificacions i valoracions dels teixits de llana que serveixen de base per a les alteracions en aquestes partides, d'una banda, i amb l'establiment del sistema de doble columna, clarament orientat cap a la recerca d'acords comercials, de l'altra. A un full volant editat per l'IIC amb aquest motiu, podem llegir la següent valoració:

La perspectiva que tales procedimientos ofrecen; la seguridad de que, en un plazo no muy largo, el Arancel de 1869 quedará completamente destruido por obra de la ley que le dió forma; los efectos, que ya se tocan, de la rectificación de ese mismo Arancel, y el empeño temerario de basar en él compromisos internacionales, motivos son harto poderosos para causar profunda alarma en el ánimo de cuantos en la industria tienen, por desgracia, comprometida su fortuna²³⁸.

Aquesta visió es va consolidant als mesos següents, en el context de la crisi econòmica de principis de 1878, destacant la idea de no representar el Govern les necessitats dels interessos industrials i la crítica a les seves vacil·lacions en política aranzelària. Així, per exemple, llegim al *Fomento de la Producción Nacional*:

(...) una indefinible política económica que sin querer ser paladinamente librecambista, tampoco sabe ser eficazmente protectora; de una política económica veleidosa y acomodaticia, que propende a valoraciones inexactas, a reformas parciales en los Aranceles, a tratos y convenios de muy dudosa utilidad y en algunos puntos directamente perjudiciales; a una política económica, en fin, en cuya adopción y planteamiento no se otorga jamás la intervención que de justicia se debe a los más directamente interesados²³⁹.

Aquesta visió que tenen les corporacions industrials catalanes de l'actuació dels governs conservadors en política aranzelària, és perfectament observada per aquests. Així, el gener de 1881, quan queden pocs dies per què Cánovas doni el relleu a Sagasta, el primer ens dóna una visió de com se sent analitzat des de les corporacions catalanes. Adreçant-se a Víctor Balaguer, que havia fet una gira de propaganda pels territoris de l'antiga Corona d'Aragó, essent obsequiat amb banquets polítics, afirma en al·lusió a Catalunya:

Bien sé, bien conozco que las provincias que el señor Balaguer ha recorrido, o parte de ellas a lo menos, con cierta ingratitud respecto de un Gobierno que ha tenido valor de suspender las consecuencias de las reformas arancelarias hechas en tiempo en que mandaban los amigos de S.S., no estaban bastante satisfechos de la protección que este Gobierno dispensa al trabajo nacional. ¿Es que el partido de S.S. les dispensará una mayor protección? Esto es lo que S.S. debió haber dicho allí, para saber si la opinión de aquellas provincias estaba con S.S. y era tan contraria al Gobierno como S.S. pretende. Dijera S.S. en esos banquetes, dijera que su creencia y la de los partidos liberales españoles era volver a poner en vigor la reforma de los aranceles que nosotros hemos suspendido; dijera esto S.S. y hubiera comido solo en una mesa de 300 cubiertos²⁴⁰.

Efectivament, a la propaganda generada des de les corporacions industrials, no hi ha pràcticament al·lusions al PC, després PLF i PL, ja que se'l considera hereu directe de la política aranzelària encetada el 1869, tant per l'arancel d'aquest any com pels acords comercials de l'any següent, signats pel cap del partit, Práxedes Mateo Sagasta, aleshores com a ministre d'Estat, acords que tenien la particularitat de deixar l'arancel espanyol lligat, com hem pogut veure al capítol corresponent. En aquest sentit, es creu que el seu accés al

238. IIC: *Exposición ...*, 9 de Agosto de 1877 (full volant).

239. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 402, 16-3-1878, article de "F." "La crisis económica de Cataluña", p.152.

240. DSC, legislatura de 1880-81, 18-1-1881, núm. 12, p.212-213, debat de contestació al discurs de la Corona.

poder, lluny de significar un canvi en l'orientació dels conservadors, sols significaria una accentuació de la tendència a rebaixar l'aranzel.

Quan, el febrer de 1881, el partit de Sagasta forma nou Govern, hi ha un clar temor entre les corporacions industrials, ja que es preveu un fort gir lliurecanvista en política aranzelària, atenant els antecedents d'alguns ministres. La restitució de la base 5ena i els nous acords comercials, entre ells el tan temut amb Gran Bretanya, apareixen com a possibles mesures immediates. Aquest temor genera una mobilització de grans dimensions per part de les corporacions, que veurem amb més deteniment una mica més endavant. El canvi de govern és analitzat des de les planes del *Fomento de la Producción Española: Reemplaza la situación actual a la que presidía el Sr. Cánovas, y lejos de que intente poner correctivo a los errores en que éste incurrió, anuncia propósitos poco favorables y da motivos para hacer creer que la única medida útil adoptada por el Sr. Cánovas, o sea la suspensión de la Base 5ª, dejará de existir presentando el Ministro a la aprobación de las Cortes el proyecto de aplicación inmediata de la rebaja gradual*²⁴¹.

El tractat de comerç amb França de 1882 i la restitució de la base 5ena del mateix any, seguides de la llei primeres matèries de 1883, confirmen els temors de les corporacions catalanes de marxa progressiva cap a rebaixes importants de l'aranzel. Si el 1878 es criticava la postura del Govern conservador per considerar que no representava els interessos industrials, ara aquesta impressió apareix multiplicada, amb la diferència que si en aquella ocasió se censurava les vacil·lacions dels conservadors, amb els liberals aquestes vacil·lacions no existirien, ja que es considera que marxen decididament cap el lliurecanvi.

Des de la premsa de les corporacions, se censura també la gran influència que exerceixen els lliurecanvistes de l'ARAA en el Govern liberal. Llegim al respecte al *Fomento de la Producción Española*:

Desde luego vimos llamados a ocupar puestos importantísimos en la Administración y en las comisiones más arduas y delicadas a los activos propagandistas de la "Asociación para la Reforma de los Aranceles de Aduanas", quienes no habían dejado desde los primeros momentos de ir peregrinando por las antenas de los ministerios tras de una influencia y un valimiento, contra el que tanto mal dijeron antes en sus *meetings*, recordando a los nuevos ministros amistades, antecedentes y compromisos, y dando prueba, una vez más, de la sinrazón con que hemos convenido en apellidarles teóricos, mientras los representantes de la industria lanera luchaban estéril aunque denonadamente en el seno de la Comisión de la Junta de Aranceles y Valoraciones²⁴².

Dins del període liberal, hi ha un episodi que accentua el sentit de frustració de les corporacions industrials. Aquestes havien demanat al bisbe de Barcelona, José María Urquinaona, que ocupés el seu escó corporatiu al Senat per oposar-se al tractat de comerç amb França. Urquinaona havia acceptat i, en la confrontació amb Sagasta, havia aconseguit d'aquest unes declaracions que semblaven indicar que no es tiraria endavant amb el projecte de restitució de la base 5ena. Finalment, però, el projecte es presenta a les Corts, acompanyat d'un intent de transacció concretat en el vot particular dels diputats Torres i Rodríguez, que tenia el suport del Govern. La presentació del projecte desfà les previsions de les corporacions, que comptaven amb un ajornament del tema. En telegrama de l'IFTN a Sagasta, llegim: *El Instituto de Fomento no puede asentir a lo propuesto en el voto particular del Sr. Torres. Desviándose dicho voto de las promesas de V.E., esta corporación debe*

241. *Fomento de la Producción Española*, núm. 248, 9-4-1881, article "Reunión del Teatro Principal", p.168-169. Veure també IFTN: *A las clases productoras y contribuyentes de España*, 7 de Marzo de 1881 (full volant).

242. *Fomento de la Producción Española*, núm. 296, 11-3-1882, "Memoria presentada por la Junta Directiva del Fomento de la Producción Española a la aprobación de la Junta general ordinaria celebrada el día 5 de Marzo de 1882", p.156.

*reclamar la derogación de la base 5ª y el estudio inmediato de las reformas arancelarias que los intereses generales del país exigen*²⁴³.

La formació d'un Govern de la ILD, l'octubre de 1883, accentua el sentit crític de les corporacions fins graus extrems: si el 1881 hi havia el temor davant d'un presumible gir lliurecanvista de la política aranzelària del Govern liberal, ara hi ha la certesa absoluta de l'increment d'aquesta orientació; si el 1881 existia la impressió que els lliurecanvistes de l'ARAA estaven influint excessivament dins del Govern, ara són alguns d'ells els que estan exercint directament un càrrec ministerial. Llegim al *Fomento de la Producción Española*:

Días de intranquilidad y zozobra grande fueron para los productores españoles los que precedieron a la solución última de la laboriosa y oscura crisis política cuyo desenlace ha sido con tanta alarma recibido en todos los centros del trabajo y de la actividad nacional, y ahora que conocemos ya el criterio decididamente extranjerista o libre-cambista, que en nuestro país significa lo mismo, del nuevo Gabinete, los vagos presentimientos y temores fundados de los primeros momentos convirtiéronse ya en tristes desfallecimientos²⁴⁴.

Una de les primeres actuacions del ministre d'Estat, Servando Ruíz Gómez, és la signatura d'un protocol d'acord comercial amb Gran Bretanya, que de totes les mesures possibles en política aranzelària, era de bon tros la més temuda per les corporacions industrials en els darrers anys. En aquest punt, la crítica de les corporacions puja de to. *El Eco de la Producción* es refereix a aquest Govern gairebé com a agent del *Cobden-Club*, al servei dels interessos britànics: *Ya los tenemos en campaña: en cuanto se efectuó el cambio de Ministerio, pasando el Gobierno de España de derecha a izquierda, bastónos leer los nombres de los nuevos ministros de Estado, Hacienda y Gobernación para comprender que lo que había triunfado era la política de Inglaterra; y en efecto, no ha tardado mucho en verse cómo se agita la sucursal del Cobden-Club en Madrid*²⁴⁵. I el *Fomento de la Producción Española* reitera des de les seves planes el caràcter de venut del Govern esquerrà:

La nación conoce ya de una manera indudable, que el Gabinete que hoy forma situación, siquiera sea ésta interina y prestada, al manifestar tanta tenacidad y obcecación en su lucha contra el verdadero país que trabaja y paga no persiste en sostener la destructora idea que le anima sólo por amor platónico al arte libre-cambista y a la fanática exaltación anglófila, sino porque algún o algunos miembros del actual gobierno han subido al poder con la exclusiva idea de satisfacer compromisos contraídos antes con los enemigos de nuestra industria cuyas exigencias de entonces pagan con usura ahora con sus absurdas concesiones hechas a costa del país²⁴⁶.

Aquesta publicació arriba a una crítica extrema del Govern de la ILD: *Si es verdad que al árbol se le conoce por sus frutos, bien impresos deben quedar en la memoria del país los que nos está dando ese Manzanillo siniestro cuya sombra letal y venenosos frutos atosigan y aniquilan los últimos restos de vitalidad que aún conservamos*²⁴⁷.

Ara bé, si en el període de governs conservadors s'havia prestat poca atenció a l'actuació de l'oposició liberal —en considerar que, situada al poder, faria una política aranzelària encara pitjor— en canvi ara sí hi ha un creixent interès per la conducta que està tenint el PLC a l'oposició. A l'apartat dedicat a la política aranzelària, hem tingut ocasió de veure les declaracions proteccionistes de la plana major dels conservadors a les Corts amb ocasió del tractat de comerç amb França, així com el discurs de Cánovas a l'AM, en el que lligava el

243. AFTN, IFTN, "comunicaciones" tom núm. 5, 17-11-1881/25-8-1882, sense data (ha de ser entre el 2 i el 6 de juny de 1882).

244. *Fomento de la Producción Española*, núm. 343, 1-11-1883, article "El nuevo gobierno", p.324.

245. *El Eco de la Producción*, núm. 76, 1-11-1883, sòlt "Los conspiradores", p.470.

246. *Fomento de la Producción Española*, núm. 348, 15-1-1884, article "La tratadomanía III", p.402.

247. *Fomento de la Producción Española*, núm. 348, 15-1-1884, article "El trágala ministerial", p.406.

concepte de nació amb la necessitat d'una política aranzelària proteccionista. Aquest posicionament és aplaudit des del món de les corporacions econòmiques catalanes, que creuran que la seva llarga campanya en defensa d'un aranzel protector ha tingut per fi ressò en una de les grans formacions dinàstiques. Durant gairebé tres anys, des del debat al Congrés del tractat de comerç amb França, l'abril de 1882, fins la presentació a la mateixa cambra del *modus vivendi* amb Gran Bretanya, el febrer de 1885, veuran en el PLC la gran alternativa dinàstica a la política lliurecanvista de liberals i esquerrans.

La Junta Directiva de l'IFTN, en la memòria anual que adreça a la Junta General de socis, es mostra convençuda que els treballs de propaganda dels proteccionistes han aconseguit convèncer els conservadors, afavorint el seu gir proteccionista: (...) *el INSTITUTO mandó a Madrid sus comisionados que, durante tres meses trabajaron de modo incansable, contribuyendo en gran manera con sus esfuerzos a la aceptación decidida del proteccionismo, como principio de gobierno, por una de las escuelas políticas militantes*²⁴⁸. L'Institut, portat del seu entusiasme per les declaracions de Cánovas al Congrés, en les que assegurava que el PLC era proteccionista, decideix fer-lo soci de mèrit. En una carta que li adreça la directiva amb aquest motiu, podem mesurar l'efecte causat per aquesta declaració per al món de les corporacions:

El discurso y la rectificación pronunciados por V.E. en el seno del Congreso de los Sres. Diputados [en la sesión] celebrada el día 29 del corriente contra el funesto tratado de comercio con Francia no ha podido menos que ser admirado por las Juntas Directiva y Consultiva de este Instituto de Fomento. La exposición de la doctrina proteccionista que allí se hace, los argumentos contra la doctrina librecambista, son dignos del alto nombre que V.E. goza en el mundo científico y en el literario; pero lo que más vivamente ha interesado a las Juntas de este Instituto, son las paladinas manifestaciones proteccionistas contenidas en aquel discurso, no sólo en nombre propio sino en el del partido del que V.E. es jefe y el que, desde hoy, tiene el lema de la protección al trabajo nacional escrito en su bandera²⁴⁹.

A l'epistolari de Manel Duran i Bas trobem una altra mostra de l'efecte favorable d'aquesta declaració entre el món de les corporacions catalanes. En carta de Josep Sert a Duran, li explica que tant ell com Josep Ferrer i Vidal, ambdós directius de les corporacions industrials i senador el segon en aquells moments (Sert serà diputat a les següents Corts), havien insistit a Cánovas per què es pronunciés en aquest sentit. Sert confessa: *pero es la verdad que no confiaba que hiciese tanto*. I afegeix aquesta significativa valoració: *Es todavía al Sr. Cánovas a quien debe agradecer si aquí se han calmado algo los ánimos puesto que después de su discurso ha vuelto a renacer la esperanza*²⁵⁰.

Si la intervenció de Cánovas al Congrés produeix satisfacció entre les corporacions catalanes, el seu discurs a l'AM, molt elaborat des d'un punt de vista doctrinal, reafirma aquest sentiment i la convicció que els interessos industrials tenen per fi un defensor important en la vida política espanyola. El *Fomento de la Producción Nacional*, que reproduïx a les seves planes el discurs, el defineix com d'un *criterio de un proteccionismo altamente nacional*²⁵¹. Per la seva banda, la Junta Directiva de l'IFTN, en una carta de felicitació a Cánovas, en fa una valoració entusiasta:

248. *El Eco de la Producción*, núm. 83, 10-3-1884, "Junta general ordinaria de Socios del INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL, celebrada el día 24 de Febrero 1884", p.86.

249. AFTN, IFTN, "Comunicaciones", tom núm. 5, 17-11-1881/25-8-1882. Carta de la Junta Directiva a Cánovas datada el 27-4-1882.

250. RIQUER: *Epistolari ...*, p.297 i 298.

251. *Fomento de la Producción Española*, núm. 322, 15-11-1882, article "Discurso del Sr. Cánovas del Castillo leído en el Ateneo de Madrid", p.74.

Conceptúe V.E. el efecto que en nosotros ha de haber producido su oportuno y nunca bien ponderado discurso, cuando precisamente en él hemos hallado nuestra fórmula, nuestro programa, de mil maneras definido y explicado hasta el presente pero que nunca halló expresión más exacta y bien definida que en el discurso de V.E. Precisamente si el Instituto de Fomento defiende la idea proteccionista, es porque entiende que la idea proteccionista es la idea esencialmente patriótica (...) ²⁵².

Si l'IFTN havia nomenat Cánovas soci de mèrit amb motiu de la seva oposició al tractat de comerç amb França, el FPE també el distingeix amb aquest nomenament, amb motiu de la seva actuació en els preliminars de la llei de rebaixa de drets a les primeres matèries. A la sessió de la Junta Directiva del FPE en què s'aprova el nomenament es fa la següent valoració del paper que està tenint per a la causa proteccionista: *se acordó por unanimidad nombrar socio de mérito del Fomento al Excmo. Sr. D. Antonio Cánovas del Castillo, por los elevados y grandes servicios que está prestando a la causa de la producción* ²⁵³.

La reflexió que es fan els homes de les corporacions per a ells mateixos durant aquests tres anys, és que si ara han de patir els efectes d'una política econòmica desfavorable, l'accés al poder del PLC significarà no sols l'aturada d'aquesta tendència, sinó també el tan desitjat rearmament aranzelari. Per això, quan la crisi de la ILD dona pas a un nou Govern conservador, aquest serà rebut amb satisfacció des de les corporacions catalanes. El FPE envia a Cánovas un telegrama de felicitació, en el que llegim: *Fomento Producción Española felicita calurosamente V.E. por patriótica solución crisis y nombramiento Presidencia Consejo donde será salvaguarda intereses país, comprometidos por funesta gestión económica anterior Gabinete* ²⁵⁴. I a la revista de l'associació, se'n fa la següent valoració: (...) *no se olvide que en los principios que informan el dogma conservador, figura el de la protección a todos los intereses vitales del país; no se olvide que don Antonio Cánovas del Castillo, en distintas ocasiones ha manifestado su criterio proteccionista; que él mismo en recientes discursos, ha definido como nadie puede hacerlo mejor, el concepto de patria y nación* ²⁵⁵.

Tot i que veurem aquesta qüestió amb més deteniment a l'apartat dedicat als partits polítics a Catalunya (dins del capítol cinquè), cal deixar anotat ja aquí que la creació del *Círculo Conservador-Liberal de Barcelona* (CCLB) i, especialment, l'entrada en ell de bona part dels més caracteritzats directius de les corporacions econòmiques catalanes, cal situar-la en aquest context de confiança envers els conservadors, als que es considera en aquests moments com la força política espanyola que assumeix per fi de manera clara el compromís d'impulsar una política aranzelària proteccionista.

Aquesta confiança en una solució proteccionista, però, s'esvaeix de manera fulminant quan el Govern conservador, després d'un any de negociacions, accepta signar un *modus vivendi* amb Gran Bretanya, continuador del protocol signat pel Govern de la ILD. Aquest acte, constitueix un veritable daltabaix per al món de les corporacions econòmiques catalanes, ja que el fet mateix de patir els efectes d'una política aranzelària desfavorable als seus interessos per part dels governs liberals i esquerrans, havia accentuat la seva confiança en la postura adoptada pels conservadors, com a darrer refugi dins del sistema de partits dinàstics per a la solució de les seves necessitats.

252. AFTN, IFTN, "Comunicaciones" tom 3, 30-8-1882/4-6-1883, carta de Manel Feliu i Coma, president de l'IFTN, a Cánovas, datada el 18-11-1882.

253. AFTN, FPE, "Actas" 4-9-1878/9-7-1884, sessió de la Junta Directiva de 2-3-1883.

254. AFTN, FPE, "Actas", 4-9-1878/9-7-1884, sessió de la Junta Directiva de 23-1-1884; telegrama sense data (ha de ser del dia 19 o 20 de gener de 1884).

255. *Fomento de la Producción Española*, núm. 358, 15-6-1884, article "Algo es algo", p.565.